

P 130

279849

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

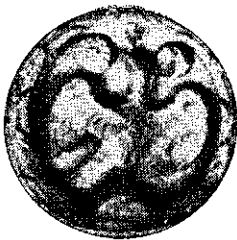
REVISTA ISTORICĂ

PUBLICAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BIBL. UNIV. CLUJ-SIBIU
Nr. 3749-1947

VOL. XXV, N-le 1-3.

IANUAR-MART 1939.

REVISTA ISTORICĂ

- DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE -

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXV-lea, n-le 1-3.

Ianuar-Mart 1939.

Ce înseamnă astăzi concepția istorică¹

Imi face o deosebită plăcere să revăd pe cei cunoscuți și să întîlnesc întăia oară pe cei cari acum s'au înscris în Universitate.

După un obicei „vechiu”, pe care înțeleg a-l păstra, lecția întăiu de istorie universală trebuie să atingă un subiect în legătură cu materia pe care o predau, dar să se țină în linia unor anumite generalități și, de la o bucată de vreme, cred chiar că generalitățile acestea nu au să se țină numai în regiunea înalțelor teorii, despre care o să vorbesc îndată, ci să se coboare la realitățile, foarte serioase, ba chiar tragice și amenințătoare, din timpurile noastre, pentru ca și studiile acestea istorice să aducă un folos în marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept, și unele popoare pentru însăși existența lor.

Acest punct de doctrină, pe care l-am fixat la început, cere o explicație, și vin la explicația aceasta.

Problema Universităților s'a pus pretutindeni, cum s'a pus problema întregii culturi a timpurilor noastre. Până acum cîțiva ani problema aceasta nu exista; acum ea se impune oricui: și observatorului celui mai superficial și spiritului celui mai indiferent i se impune problema școlii în întregime, ca și problema tuturor lucrurilor care, în afară de școală, reprezintă cultura.

Formele de odinioară, *formalitățile* goale, care începeau cu nimicuri și se terminau cu o diplomă, acestea trebuie considerate ca isprăvite. Distribuția simplă de acte care înseamnă valoarea cuiva într'un moment, valoare care poate să nu mai existe după trecere de cîțiva ani, e un lucru al trecutului. Nicio dată omenirea n'a fost silită să aibă o conștiință mai deplină și mai adîncă a greutăților în mijlocul cărora trăiește. Ce s'a făcut atîta vreme, de multe ori în forme extraordinar de ele-

¹ Lecție de deschidere de la Universitatea din București (31 Octombrie 1938).

gante, ca și când totul s'ar fi terminat și ar rămânea numai un fel de danț științific, pe care unii îl făceau cu însușiri extraordinare și cu o grijă deosebită de a păstra anumite aparențe estetice, aceasta e o jucărie de care hotărît trebuie să ne despărțim. Nu mai avem vreme de așa ceva. Ni trebuie conștiința că, orice s'ar face pentru a continua acest joc elegant, el nu înseamnă decât timp pierdut. Viața înfățișează înaintea noastră grozave probleme, care cer neapărat, și pentru un Stat și pentru o națiune și pentru clasele sociale și pentru deosebitele categorii și pentru orice individ, să fie imediat și bine rezolvate.

Fiindcă, altă dată, făceai o greșeală care se însemna și critică prin reviste, prin discuții publice și nu era mare lucru; pe urmă reveniai la același obiect pe o cale mai bună și ajungeai la rezultate mai satisfăcătoare. Acuma nu: totul este, ca să întrebunțez o foarte veche formulă din vechiul nostru drept de odinioară, totul este „*în ruptul capului*“, adecă, dacă se săvârșește într'o societate o anumită greșeală, societatea aceasta se duce de rîpă, și execuția se face așa de răpede, încât cel care a făcut greșeala, n'are vreme să se adreseze la altă instanță. Ceia ce ieri încă se părea că este lucrul de căpetenie și care era în legătură cu o anumită orînduire interioară, democratică, fascistă, comunistă, cade pe planul al doilea. Acuma nu mai este vorba *cum* este orînduită societatea națională, ci dacă societatea națională își păstrează un anumit teritoriu. S'a dărîmat complet sistemul care întrebunțează toate armele ca să zugrume pe cine îi stă înainte, pe cine împiedecă de a pune mîna pe o anumită pradă, așa încât regimul violenței, în mîna particularilor în serviciul unor anumite doctrine, cu toate consecințele pe care, din partea celorlalți, astfel de violențe le trezesc, e un lucru de ieri. Acum se cere, nu ca o parte din societate să ia contra alteia o anumită atitudine, căutînd s'o convingă, sau să se întrebunțeze alte arme, până la condamnarea la moarte a unui grup din societate de către celalt, care-i răspunde prin condamnarea la închisoare, ci se cere altceva: *o întreagă societate trebuie să se simtă solidară dacă vrea să trăiască*; ea trebuie să recurgă la toate mijloacele materiale și la toate *forțele morale*, din care pleacă mijloacele materiale. Credeți că Germania lui Hitler sau Italia lui Mussolini au plecat de la dorința de a fabrica tunuri? Dorința de a fabrica tunuri și avioane și gaze asfixiante, aceasîa pleacă de la *o anumită con-*

vingere, de la o viață morală care poate fi potrivită cu morala obișnuită, dar poate să încerce și altfel a ajunge la scop, însă, înainte de toate, o anumită activitate sufletească trebuie creată și întreținută.

Și Universitatea are un foarte mare rol în aceasta.

Dați-mi voie, acum, să amintesc anumite lucruri din trecut, din trecutul de la noi sau de aiurea, mai apropiat sau mai depărtat, în care iluzii curioase s'au ivit, în ce privește rostul Universității.

Vedeți, eu discut deocamdată rostul Universităților și, pe urmă, voiu arăta, în Universitate, care este rostul catedrelor de istorie, sau, mai bine, pentru că sînt multe catedre, profesori mai puțini, trebuie să fie întâiu profesorii de istorie și pe urmă catedrele.

La Universitate este o misiune națională, care ea trebuie servită cu toate mijloacele. Trebuie scormonit în sufletul acestor oameni. Cu arheologia, care scormonește în cenușa morților, s'a ajuns la rezultate frumoase, dar trebuie scormonit în sufletul celor vii.

Cu privire la iluziile de odinioară, încep mai de departe, și de aiurea. Mi-a căzut în mînă o curioasă carte de istorie a Franciei. Eu cunoșteam pe autor, îl cunoaște toată lumea, a fost și pe la București pe vremuri: trebuia să între în serviciul unui boier și a povestit drumul lui până la noi; probabil că înlăuntru vorbea și despre lucrurile văzute în societatea noastră, dar nu s'a tipărit decât partea care merge până la Viena. E vorba de Victor Duruy, din a cărui carte de Istorie Universală, tradusă în românește, am învățat cunoștința trecutului, din vechile timpuri ale Grecilor și Romanilor până dîncolo de Revoluția francesă, atîtea generații. Victor Duruy, care a fost colaboratorul lui Napoleon al III-lea, acela care îi dădea material pentru „Istoria lui Cesar“, o personalitate importantă și supt raport didactic, fiind creatorul învățămîntului frances, pe la 1860, a publicat o carte, redactată cu cîțiva ani înainte, în care și-a propus să presinte istoria Franciei altfel decît până atunci. Planul lui se vede foarte bine în ce privește alegerea ilustrațiilor: înlăuntru nu sînt portrete aproape de loc: nu există Ludovic al XIV-lea, nu există nicio figură din secolele înaintea Revoluției. Revoluția nu este repre-

sintată prin niciun portret; nici ceia ce a urmat pe urmă nu este însemnat prin astfel de represintări personale; lipsește chiar și Napoleon al III-lea, pe care Duruy l-a servit. Și, în loc, ce este? În loc, sînt vederi din Franța.

O ciudată concepție: detronarea factorilor umani și înlocuirea lor prin simboluri naționale, care sînt vederile de castele, de biserici, de orașe, căci el își impusese să nu aibă emoții. Ce curios este să creadă cineva că se poate vorbi de oamenii din orice vreme, până la un Faraon egiptean cuceritor, până la un nenocit de mic rege, cucerit de armatele Egiptului, ale Haldeii și Babilonului, să se poată vorbi de orice fel de oameni fără emoție! *Nu se poate scrie istoria fără o adîncă simțire.*

Căci istoria este viața omenească, problemele de odinioară sînt problemele de acum; în altă formă, cu alți oameni, este aceeași umanitate care se înduioșează și se frînge, aceeași umanitate, cînd, ajunsă la scopurile ei, cînd călcată în picioare și strivită. Și nu se poate să te apropii fie și de oameni cari au murit acum patru mii de ani fără ca lucrurile și durerile lor să nu aibă răsunset în sufletul tău.

Dar și istoria aceasta anonimă, fără ilustrații, care înșeală pe Duruy, îl duce la lacrimi de sînge pentru neomeniile Comunei: plînge zecile de mii de cărți din Biblioteca Louvrului, pe care acești Roșii din 1871 le-au distrus. După ce a înlăturat oamenii, cînd ajunge la concluzie, de-odată, pentru că este vorba de interesul țării lui, valul acesta, pe care a căutat să-l împiedece prin ridicole zăgazuri de obiectivitate, vine asupra lui și-l copleșește.

Iși închipuiau deci mulți oameni, pe vremea aceea, că se poate scrie istoria fără a însemna rolul marilor personalități.

Era un fel de reacțiune împotriva vechii istorii biografice, care credea că, dacă alegi oamenii și li presinți biografiile, ai o epocă. Și atunci a venit această reacțiune, cu izgonirea personalităților, și astfel s'a ajuns la *mișcarăa maselor* sau la cine știe ce acțiune a solului sau a unor forțe obscure. Ce s'a întîmplat? Greșelile pe care le săvîrșesc istoricii, și le îndreaptă une ori ei singuri, alte ori le îndreaptă alți istorici; sînt însă casuri cînd le îndreaptă opinia publică. Istoricul nu știe ce răsunset are cartea lui în această opinie, dar *opinia judecă*. Noi trebuie să ne închipuim că sîntem încunjurați de ochi ațîntiți asupra noastră, și se poate întîmpla să nu auzim sentința care se rostește în

sufletul celor ce se servesc de acești ochi. Dar *cine rectifică mai mult greșelile de metodă istorică sînt evenimentele*: este viața care s'a desfășurat pe urmă.

Astfel se știe că, și acum, în anume locuri, se consideră nașunile în totalitatea lor, — „regimul totalitar“ —, că individul nu înseamnă acolo nimic, că a-i răpi libertatea nu este un păcat, că a-l împiedeca de a gândi sau de a-și exprima gândirea este un lucru îngăduit. Orice guvern fascist nu dă voie comunistului și orice guvern comunist nu dă voie fascistului, și mai ales amîndouă nu dau voie să se exprime păreri deosebite de părerile simpliste, prin urmare false, și ale fascistului și ale comunistului.

Credința de odinioară era, deci, și ea, că masele hotărăsc și indivizii nu reprezintă nimic.

Cînd am intrat în Academia Romîna, tîrziu, după un lung stagiul de membru corespondent, în deosebire de timpurile noastre, cînd membrii corespondenți vin, se așează între ceilalți, iau parte la discuții și mai, mai să înlocuiască pe membrii activi, cînd am intrat în Academie, zic, problema aceasta mi s'a pus și mie: masele sau indivizii. Și atunci eu am fost de părere că *și masele și indivizii hotărăsc în măsura în care au caracter dinamic și reprezentativ*. Viața unei societăți poate fi exprimată anonim într'un moment, și se poate întîmpla, în altul, ca masele acestea să nu fie capabile de a da o direcție și de a înfățișa ceia ce reprezintă spiritul unei societăți și acesta să se adune într'un om cum se adună razele într'un punct luminos: sufletul național să se adune într'o personalitate.

Dar, față de explicația că totul pleacă de la mase, a trecut vremea, și s'a întîmplat ce? Personalitățile au ajuns să guverneze lumea. Evident că astăzi, în cele mai multe țări, unde este un om, singur omul acela poruncește și ceilalți s'au deprins să se lase reprezentați și conduși de acel om. Dacă este vorba de Germani, nu numai tineretul, dar și o mare parte din ceilalți, mai ales femeile, strigă *Heil Hitler* înaintea aceuia care este șeful Statului german. La Italieni, de cîte ori apare d. Mussolini în public, om de o calitate superioară aceleia a d-lui Hitler, de atîtea ori se aud strigătele acelea: *Duce, Duce*: națiunea întreagă pare a se cuprinde într'însul. Cînd s'a îmbolnăvit în urmă d. Atatürk, ce adînc sentiment de îngrijorare, de durere a fost în sufletul tuturor Turcilor: pare că ar fi crezut că dispariția

aceluia care a restabilit gloria de odinioară a Imperiului, devenit național acum, ar însemna prăbușirea patriei și dispariția națiunii din rîndul popoarelor care înseamnă ceva în lume. La noi, este evident că se încearcă, și se face bine că se încearcă, a se strînge națiunea în jurul Suveranului, pe care fiecare este dator să-l iubească, să-l sprijine și, eventual, să-l sfătuiască. Căci orice om are nevoie de sfat și nu există niciun sfat omenesc care să nu folosească. Și, prin urmare, nu este vorba de ideologie, ci de concentrarea unei națiuni într'o mare figură reprezentativă, care este mai bine să fie a unui Suveran, decît a cuiva care, fără drept, caută să-l înlocuiască pe Suveran, fără să-i poată ținea locul într'adevăr.

Dar sînt State de acestea totalitare, State guvernate de o personalitate excepțională și îndrăzneată, sau de o personalitate care-și trage drepturile din situația pe care o ocupă, din rostul pe care l-a primit de la înaintașii săi și, cu toate că ni se face teoria Statului totalitar, că ni se vorbește și aici de totalitarism, de acțiunea generală a maselor, se face excepție pentru unul singur. Ori este vorba însă de o abdicare de caracter general și atunci fiecare trebuie să se creadă în serviciul voinții obscure a mulțimilor, neconfundate într'o singură personalitate gînditoare și activă, ori, dacă îți rezervi pentru d-ta acest drept, atunci ai sfărîmat însuși caracterul abstract deplin al teoriei totalitare.

Prin urmare, și în ce privește scrisul istoric, el a trecut printr'o mulțime de iluzii: înlăturarea personalităților, restabilirea personalităților, adică revenirea, în domeniul politic, din nou la acțiunea personalităților conducătoare, dar *toate acestea mai mult sau mai puțin în afară de viața ea însăși*. Viața se desfășoară de o parte, de altă parte sînt metodele acestea istorice, care ele n'ar trebui deci, să aibă o atingere cu ceia ce se petrece în mijlocul societății, pentru că, atingerea aceasta dacă se produce, societatea nu învață nimic din teorii, iar, în ce privește metodele istorice, care sînt reduse la sclăvie, ele iese, oricum, scăzute prin contactul acesta cu viața. Prin urmare, vedeți, și o *altă* iluzie, pe lîngă iluziile celelalte.

Dar, în viața aceasta de astăzi, a stărui într'o părere, a nu vedea nimic în afară de dînsa, aceasta fără îndoială este o îngustare; și *aici* este un totalitarism care poate fi accentuat, alături

de acela împotriva tiraniei căruia se luptă însăși puterea de viață și instinctul de independență al sufletului omenesc.

Oriunde, în toate domeniile, nu numai în domeniul universitar, dar în toate ramurile culturii, se produce însă, nu numai la noi, dar și aiurea, o mișcare împotriva abstracției mîndre de sine, care crede că este cu atît mai vrednică de rostul ei, cu cît evită orice contact cu viața.

Iată, în timpul din urmă, am avut de vorbit în două locuri despre muzee, și arătăm cît de greșită este părerea pe care și-o face cineva de obicei despre un muzeu, părere pe care o au și conducătorii de muzee. O pînză e luată dintr'o biserică, unde era potrivită pentru cutare arhitectură, pentru cutare fel de lumină, pentru privitorii cari se găsesc într'o anumită atitudine și stăpîniți de anumite sentimente acolo, în biserică, în sunetul de orgă unit cu rugăciunea latină, slab rostită de preot. Evident că pînză este făcută pentru aceasta, iar tu ai luat-o și ai prins-o în cuiu într'un loc unde e doar un pîrete alb, și, alături, pui altă pînză, să zicem: de același pictor și din aceeași vreme. Cronologic, se potrivește, numai cît pînză era făcută pentru altceva. Pui o natură moartă undeva pe pîrete; natural că vederea acestei naturi moarte amintește o sală de mincare, numai cît, la Muzeu, stau oameni flămînzi și se uită la lucrurile acestea așa de bune, regretând că pînză nu se găsește în sufrageria pentru care a fost făcută. Dacă același pictor a făcut o natură moartă și a făcut un tablou religios și altul istoric, cum ele aparțin aceluiași om, aceleiași școli și aceluiași secol, ele se pun alături.

Și criticăm în felul acesta, nu numai așezarea muzeelor, dar faptul că muzeele sînt oarecum în afară de public, care, cu cît vine mai rar și este mai puțin, cu atît este mai mulțămît conservatorul muzeului. Niciun funcționar științific în Europa nu se deranjează, pentru ca să-i poți adresa o întrebare, nicio carte nu-ți este la îndemînă; se evită, în foarte multe muzee, pînă și însemnarea aceia de pe tablou, care să te lămurească asupra valorii artistului.

Acestea sînt deci *lucruri moarte*. Și am avut satisfacția, acum în urmă, cînd am luat un ziar frances care reproducea discursuri ținute la Academia din Paris, că un altul prezintă această chestiune la fel cu mine.

Ce probleme mari nu se ridică, apoi, în Academii ! Astfel, la Academia de științe morale și politice din Franța, chestiuni monetare, chestiuni de comerț, de industrie, toate acestea sînt neconținut prezintate și lămurite acolo. Cine asistă? Nimeni. Se publică într'un buletin, pe care îl cetesc cîteva sute de persoane. Presa nu se interesează, ea care se interesează cum a fost strivit nasul unui negru de un campion încă mai sălbatec decît dinsul, sau cine a izbutit, cu mai multă dibăcie, să treacă prin toate acele înșelări de care dispun specialiștii jocului cu mingea.

Prin urmare, o întreagă activitate intelectuală, care este făcută de Stat cu cheltuieli mari, rămîne cu totul în afară de public.

Iată, la acel Institut de Franța, în anumite zile din săptămîină, se întrunesc membrii deosebitelor Academii. Acolo e știința cea mai înaltă, acolo se află oameni venerabili, acolo se frămîntă, se deslușesc unii pe alții, iar, în stradă, o lume al cărei nivel e une ori foarte scăzut.

În ce privește clasele sărace, care nu sînt vinovate că sînt sărace, în care sînt inteligențe mai strălucitoare poate decît ale academicienilor celor mai glorioși de acolo, căci aceia din stradă n'au fost puși în aceleași condiții, sînt oameni ale căror cunoștinți sînt ca și la 1500 și 1600, ca la 500 și 600 ore. De ce este înăuntru în palatul acela ei n'au habar, iar cărțile pe care le-au cetit se resumă la cîteva manuale ce li-au căzut în mină, sau la cîteva broșuri de propagandă revoluționară.

În afară de aceasta, gazetele. Ce cuprind gazetele acestea?... Merge cineva dincolo de Paris, la Saint-Denis, unde este iadul pe pămînt, cu mii de oameni ținuți în afară de tot ce poate da religia, cultura: bestii care puteau fi sfinți și bestii care puteau fi genii. Născuți în cea mai desăvirșită miserie, trăiți în cea mai perfectă neglijare, storși cît se poate și murind ca niște cîni cînd nu mai sînt folositori în fabrică. Este aceasta civilizație? Răspunsul trebuie să fie hotărit: nu. Civilizația *trebuie*, și, pentru civilizația aceasta, care să fie pentru orice om, în orice împrejurare, care să-l mîngîie, să-l înalțe, pentru aceasta orice om și orice instituție sînt datori să lucreze. Nu este numai datoria față de o țară și de o națiune, ci datoria față de umanitatea însăși. Datoria aceasta este complet neglijată și într'o țară cum este țara noastră, țară de oameni inteligenți, cari pot învăța orice: o minune ce daruri se găsesc în mintea și inima acestor oameni.

Îmi spunea cineva ieri mie, un om care a făcut războiul; că, atunci când au venit ofițerii franceși și au explicat mitraliera, desfăcând-o în bucăți, rezerviștii noștrii bătrini au făcut-o la loc, supt ochii Francesilor uimiți; față de cită vreme-i trebuia unui om de aiurea ca să învețe mecanismul unei astfel de arme, omul nostru îl deslușia cu admirabila lui putere de atenție, care apasă și asupra fiecărui pas pe care-l facem noi, cei de sus, și apasă asupra fiecărui cuvânt rostit ușuratec de noi, pe cari ochii aceia serioși ne cercetează, și ei ne judecă după aceasta.

Este toată lumea aceasta lăsată cu totul în afară de triumfurile culturii, iar noi sîntem mîndri că avem Universități cu mai multe catedre impunătoare, lecții care se publică în volume și, în afară de aceasta, ce acțiune asupra societății; ce?

Nu vedeți ce recunoscătoare este lumea, chiar lumea presupusă cultă, fără să fie pretențioasă, cînd i se dă o conferință: cum aleargă bărbați, femei, oameni de orice vîrstă, cum se îngrămădesc ei acolo să asculte. Nu există public care să urmărească mai atent ceia ce i se spune decît publicul românesc. Cei mai mulți dintre vorbitori nu caută însă contact cu publicul; au adus ceva scris, și nu se uită la lumea din fața lor, iar semnele de neatenție nu-i preocupă; pentru nimic pe lume nu s'ar opri aiurea decît la punctele fixate d'înainte, pentru nimic pe lume n'ar schimba direcția pe care au pornit, direcție care se găsește în afară de nevoile publicului. Prin urmare, în afară de atenția pe care publicul o poate cheltui, vorbitorul îi dă înainte, ca oratorii de provincie pe cari i-am cunoscut și eu, și căroră studenții din vremea mea aveau obiceiul de li țineau lumînarea așa de aproape, încît se aprindea un colț de hîrtie și toate silințele oratorului erau zădarnice: discursul se termina așa; sau erau aplause formidabile, atît de repetate, încît el trebuia să renunțe.

Universitatea are numai acest rol de a „face știință“, mai mult sau mai puțin originală? Și observați un lucru foarte ciudat în organizarea Universităților noastre. Eu am încercat ca rector o schimbare, dar schimbarea aceasta n'a continuat. Mi-am zis: sînt lecții de drept care pot interesa pe studentul de la istorie, sînt la științe o mulțime de lecții foarte interesante pentru oricine. Gîndiți-vă la teoriile profesorului Perrin, cel mai modest om

de pe lume, care a izbutit să descopere taine înaintea cărora înlemnește mintea omenească. Ei bine, explicația întreagă a lumii se schimbă după astfel de descoperiri; ceia ce a învățat fiecare om în liceu nu mai are valoare. Genația mea, care a avut înainte cărțile de fizică și chimie ale lui Petru Poni, ce atitudine poate să aibă înaintea lucrurilor care se știu și se răspîndesc în lumea întreagă, dar nu ajung până la noi! La fel în domeniul religiei: noi aparținem unei credințe și, credința aceasta se cercetează, dar un preot de oarecare vrîstă nu poate ști ceia ce s'a găsit pe urmă în ce privește înseși cărțile pe care se sprijină credința creștină și împrejurările în care ea a ajuns să se răspîndească asupra lumii întregi.

Dar ce nu este în lecția de istorie! Lecția de istorie bine făcută trebuie să cuprindă, nu capitole de istorie literară, științifică sau militară, ci *să aibă amestecate în dezvoltarea omogenă a societății toate elementele care vin din domeniul artistic, economic, militar.*

Nimic nu se poate înțelege din ceia ce este fără cunoștința a tot ceia ce a fost, și nimic nu trebuie știut în ceia ce este, fără deschiderea perspectivelor către ceia ce neapărat trebuie să fie, și aceasta prin silințele acelor cari au știut ceia ce a fost în trecut, cari au cunoștința de ceia ce este în prezent și cari de acolo trag tot ceia ce trebuie pentru a întrevădea viitorul, dar și energia trebuitoare pentru a fi factori activi în pregătirea acestui viitor.

Iată anumite ideologii care prind tineretul. Ele pot fi nobile, pot fi servite de suflete devotate, care au nevoie de a fi înțelese, care pot fi respectabile și înaintea sacrificiului cărora să se închine oricine, dar acestea nu împiedecă de a recunoaște că, dacă oamenii ar fi văzut că inovațiile lor, de care sînt așa de mîndri, sînt lucruri repetate în istoria omenirii și au produs anumite rezultate și este foarte sigur că și în timpurile noastre, dacă se urmează această metodă, se va ajunge la același rezultat, evident că această admirabilă rezervă de energie și-ar fi cheltuit-o în altă chestiune.

Și atunci eu am zis: să fie cursuri comune pentru toate Facultățile. Aș zice mai mult: este mai interesant, într'o Universitate care poate să-ți dea cetățeni activi și luminați, cursurile acestea generale decît ceia ce se învață în fiecare din compar-

timentele, închise cu atîta grijă, ale Facultăților, cu laboratoarele și seminariile lor.

Am făcut încercarea: a venit o mulțime de lume acolo unde era ceva de spus pentru toată lumea.

Noi nu avem omul cult. Există, în schimb, un fel de monstru pregătit în deosebite cutiuțe de acestea științifice și care, în afară de cutiuța științifică a fiecăruia, nu mai știe nimic. O societate cum au fost cele din antichitate era *o societate de oameni adevărați și compleți*. Grecul mergea în piața publică, și, să fi voit sau nu, încă ar fi auzit pe Pericle și pe Demostene, și, iarăși, toată lumea mergea la Areopag ca să asiste acolo la discuții. Pe când, acum, gîndiți-vă: teatrul cere o anumită plată, teatrul unde intră orice prost care plătește și nu intră cei cari înțeleg, dar nu găsesc suma trebuitoare pentru a plăti. În provincie, acolo unde cetățenii romîni sînt mulți, dar Romîni de singe puțini, se dau reprezentații înaintea unor săli goale, de și afară este o lume întreagă care ar fi bucuroasă să intre. La Iași mi s'a spus, după ce au încetat anumite mișcări: „acum merge foarte bine, fiindcă vin „Jidani“ la teatru“. Prin urmare Statul romîn la Iași întrebuițează acest mijloc admirabil de educație, — pe când în Atena orice cetățean venia acolo și învăța și mitologia și filosofia și istoria și morala și amfiteatrul era deschis oricui —, Statul întrebuițează, deci, sacrificiul acesta, pentru ca, după aceiași formulă, să înalțe simțul estetic al „Jidanilor“ cari vin la teatru. Este absurd!

Iată dovada, pe care, oriunde mă duc, o găsesc în chestiunea aceasta a inutilității lucrurilor solemne și mărețe față de miseria morală a unei societăți întregi, care rămîne în incultură și este capabilă de toate greșelile, fără răspunderea, pe care n'o simte, a dărîmării unei societăți întregi.

Am încercat la Universitate, — și o bucată de vreme am avut convingerea că reușesc, ca și aiurea, în cursul vieții mele destul de lungi —, am încercat să sfarm ușile închise, să dărîm zidurile chinezești, pentru ca să se reverse asupra lumii cît mai multe din cunoștințele care trebuie să se prefacă în izvoare de energie pentru a crea fapte. Idei, la început, cît de înalte, fapte, la urmă, cît de depline, și, cînd ajungem aici, nimeni nu se poate gîndi cu grijă la viitorul unei societăți care nu este în sama unui om predestinat, nu este în sama unui grup de pretorienii cari îl încunjură, nu este în sama unor entusiaști, cari

pot trece de la o credință la alta cu aceeași aprindere a minții și cu aceeași furie a acțiunii deslănțuite, nu este în sama unei clase, cum este clasa burghesă aiurea, cum este clasa muncitorească în Rusia, ci societatea este în sama ei înseși, cu tot ceia ce știe, poate și face. Universitatea nu este atunci altceva decât *o usină de gândire, menită să deslănțuiască dinamismul unei societăți.*

Iată ce am căutat și caut încă în lecțiile acestea de orientare, care nu trebuie să vă mire, ci sînt îndemnul să ni schimbăm cu toții metodele, căci aceasta este o necesitate absolută, și să avem atîta simț de responsabilitate, încît să dărîmăm vechile obiceiuri și, cu toată hotărîrea, să ne manifestăm liberi, împotriva oricui și, înainte de toate, împotriva lipsei de înțelegere și lenevirii de gîndire și de acțiune, de care încă sîntem cuprinși.

Ni se dă însă nouă o misiune exclusivă, pe care mărturisesc că n'am înțeles-o niciodată: misiunea de a pregăti profesori de liceu.

Eu nu înțeleg ce înseamnă aceasta. Se fac în momentul de față trei Școli Normale Superioare. Intenția este foarte bună. Eu am trecut printr'o Școală Normală Superioară, dar niciodată în viața mea n'am văzut atîta anarhie, atîta despreț de autoritate, atîta lipsă de colegialitate, atîta uscăciune sufletească decât în Școala Normală Superioară din Iași. Îi sînt recunoscător numai pentru biblioteca ei, care mi-a îngăduit să cetesc „Estetica“ lui Hegel și alte lucruri nerecomandate de vre-un profesor.

Dar profesorul de liceu, acela nu se formează prin pedagogie: acela se naște cu anumite însușiri, se naște cu o nevoie de comunicativitate, pe care n'o poate opri nimic, cu puțința de a sări și gardurile cele mai înalte de osebite umană, cu o putere care-l face să se pună la nivelul, nu al celui mai inteligent din clasă, ci al băiatului prost și persecutat, care poate ajunge, prin iubirea profesorului, să se așeze în același rang cu cel care a trecut toate clasele, fiind notat cel d'întăiu. Aceasta nu se face cu rețetele învățate din pedagogie, ci cu acea nevoie a unor porți neconținut deschise care să primească pe oricine, încălzindu-l. În felul acesta n'ar mai fi metoda aceia care făcea pe un foarte elegant preot din București, profesor de religie, să întrebe fetele pe care le examina despre toate doctrinele care au fost înfățișate la toate sinoadele ecumenice. Și atunci l-am întrebat, ca ministru în inspecție: — Din fetele acestea vrei să faci Mitropoliți? — Nu. — Dacă nu vrei aceasta, lasă sinoadele ecumenice,

du-te acasă și cetește ce este mai nobil în literatura creștină, înfățișează vieți de sfinți și de mucenici, alege scenele cele mai mișcătoare din istoria de lupte și triumf a creștinismului și, când ar pleca fetele de la această lecție, să se întoarcă acasă uitându-se în zările cerului, de parcă ar vedea umbrele celor înfățișați de Sfinția Ta“.

A fabrica profesori nu este de sigur menirea noastră, cum nici a discuta cu studenții puncte de erudiție, cu credința că din orice om poate ieși un creator de știință. Să nu confundăm o Universitate cu o Academie! Da, Academia este făcută pentru aceasta, Universitatea nu: sînt două lucruri deosebite. Știința trebuie cultivată, dar nu pentru ca oricine să fie creator în materie de știință, ci pentru ca nimeni să nu rămînă străin de suprema adevăruri pentru viață care se desfac din orice știință.

Acesta este rostul Universității.

Iar pentru aceasta nu există nimic mai folositor în tot ce predă Universitatea decît mărturia vieții umane, mărturie plină de sînge și de lacrimi, însuflețită de cea mai înaltă speranță și de cel mai cald entuziasm, care este Istoria Universală. Istoria popoarelor, istoria Statelor, istoria gîndurilor, isîdria realizată de oameni din toată lumea, și de aceia cari prin fatalitățile vieții au fost ținuți mai de o parte de cunoștința acestor lucruri. Căci nimeni nu s'ar fi gîndit ca Roscelin sau Abélard să se închidă între patru ziduri și acolo să aibă la dispoziție o cancelarie ca să vie oameni numai pînă la anumită vîrstă și să li se înscrie.

Pe cînd, după rostul obișnuit, sînt doar anumite zile din săptămîină cînd trebuie făcute cele șazeci de minute reglementare, iar, după ce trec cîteva luni, vine un examen și profesorul trebuie să puie o notă. *Aceasta* este Universitatea, *aceasta* este menirea ei? Jocul acesta, care samănă cu teatrul chinez? La San-Francisco, într'un moment, marele preot face să-i salte barba în aier și, de cîte ori vorbește regele, musica întovărășește cu sunete de gong fiecare manifestație a Maiestății Sale. Nu găsiți o asemănare între acest teatru chinez și cea ce se cheamă că sîntem chemați a îndeplini fiecare aici?

Și, dacă oamenii tineri n'au curajul de a spune acest lucru, într'un ceas ca acesta, cînd Statul și poporul românesc au nevoie de a-și aduna toate energiile, și nu numai energiile luminate, ci toate cele care folosesc unei națiuni, ei bine, cu experiența și la vîrsta mea, eu am curajul să rostesc adevărul acesta.

N. Iorga.

Noua Istorie a Romînilor de N. Iorga

VI.

Monarhii.

Ultimele trei volume apărute în 1938: „Monarhii“, „Reformatorii“, „Revoluționarii“, din sintesa d-lui N. Iorga, prin care se revoluționează în concepție, în plan și în elementele de basă Istoria trecutului nostru, ni fac dovada că, în ciuda vitregiei timpurilor, poporul român a vibrat la toate curente mari de istorie europeană, și nu cu vre-o întârziere, sau cumva cu mai puțină amploare, ca majoritatea națiunilor europene.

Este bine cunoscută apriga luptă ce s'a dat în Apusul și în Centrul Europei între *monarhia modernă* și formele medievale și cum absolutismul regal n'a biruit asupra factorilor politici cari-i barau evoluția fără reveniri sau reacțiuni feudale, care, oricît de slabe, se simt, pe alocurea, chiar la începutul secolului al XVIII-lea. Pornind din Italia Prerenasterii, către Spania, care, supt Carol al V-lea și Filip al II-lea, va servi de model, pe rînd, regatelor apusene, înainte de a fi înlocuită în rolul acesta de Franța lui Richelieu și Ludovic al XIV-lea, ideia absolutismului monarhic s'a înfăptuit mai mult sau mai puțin durabil în Anglia Tudorilor și Stuartților, spre a ceda în cele din urmă, după lupta cu factorii medievali ajutați de noua ideologie, în 1649 și 1688, fapte din care a răsărit monarhia parlamentară și aristocratică engleză; absolutismul se va întrona însă treptat în celelalte țări. Nu de odată, ca o creațiune firească a factorilor de istorie modernă: în Franța el biruie definitiv după potolirea frondelor contra lui Mazarin, în Suedia, intronat de Gustav-Adolf, va lua forme definitive abia supt Carol al XI-lea și chiar supt Gustav al III-lea reformatorul, din secolul al XVIII-lea; Marele Elector este primul care organizează monarhia absolută în Statele sale, după 1648, pe cînd, în Statele habsburgice, monarhii, incapabil de a realiza guvernul centralist, s'au împăcat cu particularismul diferitelor părți componente (regate, ducate) ale domeniului federal, ale cărui diete știau să pretindă și altceva decît respectarea privilegiilor țării. În fața acestor monarhii de compromis, Polonia singură își menține structura medievală nealterată, care o va duce la ruină, și Rusia însăși, care vine cu tradiții din lumea mongolă

și bizantină, va străbate o fasă de anarhie, de la stingerea vechii dinastii (1598), după care noua autocrație a Romanovilor nu se înfiripă decît pe încetul, și cu multe precauțiuni, în curs de o jumătate de secol.

În ritmul acesta, destul de șovăielnic, al evoluției despotismului monarhic din Europa, Romîniei n'au intrat cei din urmă, după cum se va vedea, și, ceia ce este mai surprinzător, fără să imite în primul rînd un model apusean. Din volumul VI al operei d-lui Iorga învățăm mai înainte de toate două lucruri: — întâiu că „Domnia“ la Romîni, — de și o știm că derivă din „dominatus“ roman (despotismul oriental din secolul al IV-lea și al VI-lea), care s'a menținut în Orientul ortodox prin „basileia“ bizantină pînă în secolul al XV-lea, fiind moștenită la rîndu-i de Imperiul Otoman, imitatorul ei, — totuși, această „Domnie“, patriarhalisată în mare parte în decursul primelor trei secole (1300-1600), nu avea *aspectul monarhic*, pe care-l primi după 1620. Al doilea fapt nou este că monarhia se va întemeia pe vechi tradiții, încercînd, pe rînd, cîteva forme: „românească“ prin Radu Mihnea și Matei Basarab, „bizantină“ prin Vasile Lupu, al cărui elev, Duca-Vodă, va adăuga o nuanță „orientală“ și, în fine, „de partid“, supt Șerban Cantacuzino, și „culturală“, prin Brincoveanu.

Supt noul aspect, plin de o realitate în de ajuns dovedită, d. N. Iorga ni va înfățișa istoria așa de valorosului secol al XVII-lea, care se încheie prin catastrofele dinastice din 1711, 1714 și 1716; după aceia „vechea monarhie românească“ se va înlocui cu o „altă formă occidentală“ (p. 507), aceia a Domnilor reformatori.

1. Monarhia romîna de formă bizantină.

Pregătită printr'o înceată elaborare, monarhia se dovedi deplin formată în Domnia lui Radu Mihnea, care numai supt raportul acesta fu numit de cronicarul Moldovei: „cel Mare“ (p. 13). Rolul boierilor scădea simțitor în fața autorității domnești sporite (p. 5). Se disting acuma, din Cronica lui Miron, trei ranguri sociale: boierii, curtenii și țărani, afară de cler, rămânând egale însă înaintea judecății domnești (p. 13). Delegațiile trimese la Poartă pentru investirea celui ales se vor alcătui însă din boieri, clerici și „curtenii“-ostași. Căci puterea se sprijină acum pe un *element nou*, „armata permanentă“, alcătuită ca o „trupă de elită“ de model apusean, luxos costumată, ca și dregătorii Curții (pp. 7

15). Ceva imperial se desprinde și din noile raporturi cu „ierarhia cei mari ai Răsăritului“ (p. 7), din închinările de mănăstiri, din pompa și eticheta Curții, din marile solemnități (pp. 9, 10, 14), din ceremonialul Curții, așa cum l-a descris Delacroix în 1670, datînd însă, cum crede autorul, de la Radu-Vodă (pp. 14-18).

Peste toate influențele străine însă, „limba națională“ biruie în inscripții, scrisori, în unele acte și chiar în cronicile tipărite (pp. 10-11).

Căci „ierarhia boierească și ordinea ceremoniilor“ sînt creații ale lui Radu Mihnea, menținute de Leon-Vodă în Muntenia și de fostul Hatman al lui Radu, Miron-Vodă, în Moldova. Din „decretul domnesc“ al acestuia din urmă, încă o *inovație* monarhică, cuprinzînd măsuri de reorganizare fiscală și un „Statut de ordine și morală“ pentru clerul Moldovei (pp. 21-3), se întrevide și puternicul *centralism administrativ* din țările romine, un minunat suport al monarhiei moderne. Ar fi de mare interes un studiu al sarcinilor fiscale de origine bizantină, introduse acum la noi, unele păstrînd chiar numele, ca „angieria“ sau ascunse supt alte denumiri ca supărarea „pentru datoria altor sate“ (p. 21), care ar avea raport cu *epibolè*, „cislă“, în comparație cu „allilengyon“, și poate acele dări care s'au suprimat la răscoala din 1631 (p. 31), datina trimeterii „la siliștile sau vetrele lor“ pentru bir¹, ca, în vechiul Orient, *ἰδία* sau *origo*, „fumăritul“, dacă nu și termenul de „vecini“ chiar. În aceeași notă cu Radu Mihnea vor fi Gaspar Gratiani și Ștefan Tomșa din Moldova (p. 6) și chiar Miron Movilă (p. 40).

Dar *oposiția boierimii* contra „tendenții monarhice“ nu întîrzie a se produce. Este lupta firească dintre factorii politici ai trecutului și absolutismul monarhic, *luptă ce s'a dat în toate țările europene din epoca modernă*. Boierii noștri vor „păstrarea vechii datini“ de a alege și a depune pe Domn după voie (pp. 19, 23, 25, 37), un drept care se lovia și de abuzul puterii suverane, — încă o monarhie despotică, suprapusă de fapt, monarhiei românești —, de a numi ea pe Domn, călcînd „vechiul privilegiu“ al țărilor (p. 27). Răscoala iscată contra lui Leon-Vodă ni se zugrăvește supt toate aspectele ei interesante: metoda pribegiei boierilor cu spargerea satelor, o „adevărată *mișcare socială*“,

¹ Xenopol, *Ist. Românilor*, VI, p. 133.

scopul răsculațiilor de a restabili cealaltă ramură, *basarabească*, a dinastiei (p. 28) și umilirea lui Leon-Vodă prin actul din 1631, cu măsuri contra străinilor greci, suprimări și scutiri de impozite ba chiar statornicirea unui *habeas corpus*. De sigur, aceste concesii i-au fost smulse de Sfatul boierilor sau de „o adunare populară nechemată“ (p. 30). Pribegii însă vor duce războiul lor mai departe pentru restaurarea dinastică și pentru dreptul lor de alegere, pînă ce izbutiră să așeze pe Matei în Scaun (pp. 32-6).

Pregătirea monarhiei în Moldova (cap. II) se face prin dibăcia boierului Lupu, printr'o răscoală în masă a *țărănimii*, care apare deci ca element politic la noi, în acest secol, — ca și în Suedia, — alături de boieri și de curteni, o „Adunare națională“, „după exemplul muntean“ (p. 38), izbutind a mazili un Domn și a alege un altul, care trebuia întărit de Poartă, unde aleșii țării precedeau însoțiți de o delegație numeroasă din toate stările sociale (p. 40). Lupu renunță de a candida, văzind că Adunarea pune condiții Domnului, „după obiceiul polon și după cel venețian, la alegerea dogilor“ (p. 39), ceea ce însemna o reacțiune anti-monarhică. Miron, alesul, e tăiat de Sultan din cauza războiului turco-polon (p. 43); Moise-Vodă, al doilea ales, fuge la Poloni, și boierul Lupu va ocupa tronul, *fără alegere*, și fără concurs ardelean (p. 50), prin mijloace piezișe (p. 44), și cu scopuri înalte vădite prin noul nume bizantin ce-și luă: „Vasile“-Vodă. *Monarhia bizantină* a lui Vasile începu cu aspre măsuri de ordine (p. 49) și în bune legături cu Matei, fixate în 1635, spre a se apăra de competitori „străini“ (p. 51), dar în vădită dușmănie cu Rákóczy, care iscodia pretenții la Scaunul Moldovei (pp. 52-4). Cele două Domnii ni se înfățișează în cartea a II-a în fireasca împletire a raporturilor de vecinătate, de rivalități războinice sau culturale. Sprijinul lui Rákóczy fiind ilusoriu, Matei căuta alianța Impăratului, dar cu o notă nouă, surprinzătoare: „fără oferta de a se supune ca vasal Imperiului creștin“, și e gata de a înoi epopeia lui Mihai (p. 58). Dar, Poarta hotărînd în 1636 mazilirea lui Rákóczy, politica celor doi Domni romîni se desparte: Vasile fiind gata să atace pe Ardelean, la primul semn ce ar primi de la Poartă, Matei, din contra, asigurîndu-l de ajutorul său și cruțîndu-i o lovitură de surprindere, din partea lui Chenaar-Pașa, prin atitudinea sa dîră la București (pp. 59-61); apărât în

coastă, de Matei, Rákóczy putu învinge la Salonta oștile Pașilor turci, aduse de „uneltitorul Bethlen“ (p. 62). La această izbîndă a lui Matei se adaugă „o mare biruință a lui Vasile“, căci grație lui este doborîită „a treia Domnie, păgîină“, inaugurată pe pămînt românesc de Tatarul „Cantemir“ (p. 63); ambii Domni au conflucrat la această faptă, care stă la începutul aprigii dușmăanii dintre ei, prin cursa ce i se întindea atunci lui Matei (p. 64). Vasile făuri planul „unirii prin aceeași dinastie“ a celor două țări, vrînd să așeze pe fratele său Gavril în locul lui Matei; — acesta, simțînd cursa, se retrage din Bugeac, și „lipsa la apelul militar“ se socoti ca un „act de trădare“. Vasile primi mandatul de a-i aplica sancțiunea (p. 64), dar lovitura lui de surprindere, întîmpinată la Șoplea de Matei, ajutat de Ardeleni, — cari-și plăteau polița, — nu izbuti (pp. 64-6). Caracteristică atitudinea Turcilor și nu mai puțin mediația lui Rákóczy din 1637, care obținu cele două *pacte* cu Domnii romîni (pp. 67-9). Din nou politica celor doi Domni se fixează la extremele opuse, în 1639, — Matei cu oferte la Venețieni, Vasile căutînd, prin umilă vasalitate și spor de tribut, agreementul tacit al Ardealului și cel ormal al Porții, pentru ca, prin fiul său Ioan, să se instaleze el însuși efectiv în țara vecină, așa cum „nu îndrăznise oricare din predecesorii săi“ (pp. 70-1). Resultate mari aduse noua biruință (a patra) a lui Matei, de la *Ojogeni*, și tactul lui față de Turci: căderea și peirea Vizirului, reinstalarea lui Vasile la Iași „prin alegere“, recîștigarea prieteniei lui Rákóczy, „care-l părăsise în ceasul cel greu“, confirmîndu-se, în 1640, vechiul tratat dintre ei (p. 74).

Capitolul I (din cartea a II-a) se încheie cu o minunată caracterizare a celor trei principii: Matei, cu gîndul la *cruciată*, Vasile la *Bizanț*, Rákóczy la Războiul de treizeci de ani, „lăsînd să cadă planul „dacic“ „și în această nouă ediție a sa“ (p. 76).

Un capitol: „Întrecerea ctitoriilor domnești“ va înfățișa apoi ceia ce au creat în interior ambii Domni: unul din *iubire* pentru moștenirea sa, altul din „nemăsurată ambiție... pentru porniri mai înalte“. Continuînd o mișcare artistică ce nu se întreprusese în Moldova în timpurile tulburi, Vasile-Lupu, „cel mai mare jertfitor dintre ctitorii de pe tronul Moldovei“ (p. 79), începe a sămăna bisericile sale, de la Liov până la Orhei și Chilia; se distinge „o perioadă imperială“, caracterisată prin arta de la

Golia, relațiile noi cu Rusia, influențele bizantine, ce vin acum direct în Moldova (p. 81), evoluția ornamenticeii. În schimb, Matei reia o activitate întreruptă de trei decenii, cu puține excepții, în Țara-Românească, zidind pe alocuri și liberînd din robia închinării, — în timp ce Vasile închina pe ale sale, — multe lăcașuri sfinte, pentru a le repara apoi „de la un capăt la altul al țării“. Căutînd în primul rînd locurile *istorice*, consemnînd legenda, făurită atunci, a descălecatului, și dreptul său dinastic, Matei reprezintă *principiul național*, opus celui *bizantin* al lui Vasile. Se deosebesc ctitoriile și restaurările cu scop comemorativ, militar (de fortificație) sau de prestigiu, ca bisericile domnești înălțate sau înoite în diverse tîrguri și orașe; se arată că în epoca aceasta, — nou argument în favoarea monarhiei, — boierii au dat mai puține zidiri. Orientarea culturală, întăiu spre Slavii de Sud, în ce privește tiparul, ceia ce se explică prin motivele unei politici creștino-balcanice, apoi spre Chiev, prin legăturile cu pretendentul Ioan Movilă, susținut de el și de Ardelean; dar activitatea tiparului bisericesc, supt Matei, are în vedere toată „obștea ortodoxă“ (p. 92). Activitatea *literară* era îmboldită și de „campania calvină“ începută în Ardeal la 1640.

Istoria ctitoricească se împletește în chip firesc cu aceia a Bisericii romîne din Ardeal, care se unifică într'o singură eparhie, la 1615, supt „Vlădicii de Ardeal și de Maramurăș“, „o mare înfăptuire românească“, supt Bethlen (p. 95), dar legăturile ei cu Țara-Românească se rup tocmai supt Matei, de și el vrea să mențină legătura, ca în cazul prefeței Pravilei de la Govora. „Imperialismul moldovenesc“ va influența întru citva și țara vecină, prin Udriște Năsturel (p. 98).

După 1640 urmează „*Perioada de înflorire a imperialismului bizantin*“ (cap. III). Planurile lui Vasile asupra Munteniei și, în cas de biruință, asupra Ardealului însuși, cerut de el de la Sultan, ca răsplată pentru ajutorul dat la Azov, — planul său expus la p. 107, — sînt cunoscute în Imperiu (p. 102); de aceia Matei, nesigur de Rákóczy, se adresează Împăratului, Veneției și chiar Polonilor. Activitatea lui diplomatică se întinde pe o rază largă în căutarea de prieteni și aliați, în momentul cînd Vasile „își afirmă prin două acte... situația de *mare patron al creștinătății orientale*“ (p. 103): chemarea unui sinod la Iași și intervenția directă la alegerile de patriarhi ortodocși.

Problema Catehismului calvinesc, pus în legătură cu acțiunea lui Chiril Lukaris (p. 104) și a răspunsurilor ce i s'au dat, se înfățișează dinamic, cu traduceri și reeditări de cărți ce ea le provoacă (pp. 103-7); lui Udriște i s'ar datori „întreaga operă de traducere“ (p. 105). Dar răspunsul dat din Moldova, de ambiția de „continuare bizantină“ a lui Vasile, avea să fie de mare răsunet: protector al Patriarhiei, căreia îi acordase o subvenție condiționată de suprimarea a două sarcini ale clerului superior (p. 109), el întinde „ocrotirea credinții răsăritene“ și dincolo de cercul grecesc, convocînd interesantul Sinod de la Iași, compus din teologi, nu din ierarhi (p. 110), cu excluderea celor din Muntenia și Moscovia, — „Vasile jucînd rolul lui Constantin-cel-Mare la Niceia“ (p. 113). „*Mărturisirea ortodoxă*“ apărură în trei limbi pentru a condamna catehismul socotit eretic“ și atribuit atunci lui Lukaris; relevăm impunătoarea bibliografie a chestiunii la nota 7 (pp. 113-5). Patronagiul imperial moldovean se întinse apoi asupra celorlalte Patriarhate (pp. 114-7): se impun, pe rînd, trei Patriarhi în Alexandria, unul la Constantinopol, în 1645, altul la Ierusalim, — cel din Antiohia venia pentru cerșit la noi, — și chiar perspectiva de a impune un Pașă în Egipt.

Dar, în curînd, îngîmfarea lui Rákóczy, care voia să-și pună un fiu în Țara-Românească (pp. 120-1), și amestecul în Războiul de treizeci de ani aduc apropierea dintre Matei și Vasile, uniți într'o „politică românească“, „opusă Ardealului maghiar“ (p. 118). Cu virtuositatea cunoscută ne poartă autorul pe cărările spinoase ale politicii celor trei principii, unde numai cronologia politicii lui Rákóczy lasă unele nedumeriri (pp. 118-21). Pacea din 1664 este o „biruință a curentului de afirmare națională“ (p. 123) al Domniei lui Matei, care imprimă aceeași tendință și lui Vasile-Vodă, peste bizantinismul lui. Curentul național se explică și prin slăbirea vechiului slavonism, — căci „neoslavonismul rusesc“ de la Chiev n'are rădăcini —, prin nivelul înălțat al vieții de Curte. sup. Monarhie, dovadă și cartea de morală, „Învățăturile“, unde se înalță și se mlădiază graiul. Concluzia autorului că *limba greacă* s'a acceptat atunci numai ca „mijloc de desfacere din *hegemonia slavonă*“ (p. 125; cf. pp. 318, 325) înlocuiește greșita ipotesă a lui Xenopol că „slavonismul era surpat de grecism“ și că pentru biruința celui din urmă „s'a recurs la

limba română¹. Totuși slavonismul se menține neclintit în cărțile de ritual, reeditate de urmașul lui Băsărabă Neagoe. Din Moldova se răspunde cu „Cartea românească” a lui Varlaam, — se remarcă: „forma munteană, degenerată, de *rumîn*” nu s'a rostit în Moldova (p. 126), și această chestiune a formei numelui de neam va fi neconținut relevată și în volumul următor, VII. Prin Varlaam, ni se afirmă, s'a înfăptuit „revoluția cărții românești”, graiul circulând, acolo, „într'o formă ușoară și elegantă, gata pentru opera literară”; „ortografia era însă foarte nesigură”, pentru care se dau și motivele (p. 127), odată cu *izvodul epistolar al timpului* (pp. 127-30). Vedem acțiunea lui Varlaam, culturală și națională, și colaborarea lui cu Udriște (p. 131), ambii dînd „lupta dogmatică împotriva calvinismului” (p. 132), întărită de un Sobor comun al ambelor țări, prin acele *Răspunsuri*. Ni se descopere învățatul Grec, logofătul Eustratie, ca autor al „Pravilelor” lui Vasile-Lupu și al traducerii lui Herodot, „operă de cea mai înaltă valoare” pentru mîndria Domnului (pp. 134-5). Udriște nu se va lăsa mai pe jos, dînd traducerea, din nefericire în slavonă, a „Imitației lui Isus”, semnată „Oreste” și, fermecat de cultura latină, — spune autorul, — tot el aduse ornamentul Renașterii pe pietrele de mormînt de la Arnota.

Acțiunea culturală din Țara-Românească, descrisă de inegalabilul nostru istoric literar, prinsă în legăturile firești cu aceia din Moldova și din Ardealul lui Rákóczy și *Simion Ștefan*, — care se apropie de d. N. Iorga de „Simion Dascălul, care a adăugit și a netezit pe alocurea cronica lui Ureche” (p. 190) —, se întregeste cu „lucrul de tipar al lui Vodă-Matei” (cap. VIII), în care se distinge: „Tirnosenia” din 1652, prin aceia că „întăia oară se dă în românește tipicul, rugăciunile” (p. 189), și greoaia compilație „Îndreptarea legii”. O nouă întrecere între cei doi Domni (cap. IV) continuă înflorirea imperialismului nostru: vîntul de cruciată stîrnit în Polonia (pp. 140-1) părea că va prinde și pe Vasile, enervat de jaful Tatarilor (p. 139), dar *răscoala Cuzacilor*, — se arată rolul ce ar fi jucat Matei (p. 143), — și planurile lui Rákóczy, la moartea regelui polon, de a se sprijini Vasile, — un „plan moldovenesc” (p. 144) —, vor determina o nouă orientare pentru acesta. Este timpul cînd Vasile dictează, la Constantinopol, ortodoxiei, instalînd al treilea patriarh supus dictaturii

¹ O. c., IV, ed. 1929, pp. 73-4.

sale. Dar influența lui se curmă pe la 1651, concomitent cu alte neizbânzii ale lui (p. 147).

Capitolul V înfățișează pentru întâia oară integral și sistematic, după călătorii străini, „Curtea monarhilor români“, a căror splendoare n'avea să copieze nimic din moda spaniolă a Curților apusene, când Bizanțul îi era așa de aproape. Monarhia lui Vasile-Lupu, așa de strașnic în judecăți, se caracterizează prin eticheta imperială, strictă în toate manifestările ei (p. 156), el însuși mai luxos decât Sultanul în veșminte; era însoțit în Capitală, — acum este una singură —, de o numeroasă gardă, pe cînd în străbaterea țării, după interese, are alaiul de 12.000 ostași (p. 156), cari nu pătubesc pe locuitori, ca suita lui Ludovic al XIV-lea. Acesta e „monarhul în sensul cel mai deplin“, exclamă autorul, — „beiul de aur“ cum îi ziceau Turcii, caracterizat de vizitatorii străini ca *monarh absolut*. Curtea lui Matei e mai patriarhală și mai sobră, dar boierii sînt tot așa de luxoși ca colegii moldoveni, copiind și aici ceremonialul bizantin la ospete și sărbători.

Opera istorică moldoveană se cercetează acum (cap. VI), începînd cu interesante ipoteze pentru a explica lipsa unei opere istorice privind „timpurile de la Aron-Vodă încoace“ și însăși Domnia lui Vasile. Grigore Ureche e restabilit în drepturile lui de autor al cronicii, „lucrare de istorie, oarecum erudită și critică“ (p. 160), supusă, la vre-o douăzeci de ani, revisuirii lui Simion Dascălul și lui Misail, fără însă a se atinge „țesătura originală, în care se oglindește o epocă, o generație și o atitudine politică“ (p. 161). Și mai departe, în paginile acestui volum, Ureche este socotit superior chiar lui Miron Costin prin frasa istorică „de o romană obiectivitate“ (p. 454), și „de atitudine clasică“ (p. 258). Știri prețioase iese din analiza cu privire la data redacțiunii (pp. 162-3), din concepția politică a boierilor față de monarhia absolută a lui Vasile Lupu, ale căror exagerări și păcate autorul le ghicește criticate, indirect, la adresa altor Domnii, — se distinge interpolația lui Simion și Misail și rolul lui Eustratie la această operă istorică, — „una din cele mai însemnate din faptele trecutului nostru“ (p. 170).

Problema monarhiei române, pusă teoretic de Gr. Ureche în cronica sa, se va înfățișa în curînd de boierii moldoveni pe calea, armelor (cap. VII), îndată după ce s'au încheiat primele legături, dictate de noul „echilibru european“, fixat la 1648, cu vecinii

noștri, între cari luase loc și Statul, *de imitație română* (pp. 173-4), al Cazacilor de la Nipru. Evenimentele se vor însărcina a dovedi că *basa militară* a celor două monarhii românești este *nesigură*, și autorul ni-o arată mai întâiu în Moldova, unde ea se vedește, nu numai prin „necredința boierilor“ și deserțiunea dărăbanilor de la 1650, în timpul năvălirii tataro-căzăcești (p. 176), dar și în „*răscoala boierilor*“ contra lui Vasile. Matei e prezentat ca „aliat în toată forma al Hanului“ (p. 177), pe la 1650, și prieten cu Cazacii lui Hmil, dar, când Hanul pretinde *tribut* și de la Munteni, ce *suzeranitate* mai exercita Sultanul? În convenția lui Matei cu al doilea Rákóczy, tânărul, se desprinde cea d'întăiu *recunoaștere* a Țării-Românești ca „Stat de sine stătător“ (p. 178). Incunjurat de numeroși *Greci*, cu frații Toma și Iordachi Cantacuzino în frunte, Vasile-Vodă nemulțămia pe boierii pămînteni, destul de supărați și prin dăjtile mereu sporite spre a menține *pompa monarhiei*. Ideia detronării, venind de la boierii moldoveni, înțeți pe Rákóczy II, care, de și avea interes, vroia s'o facă prin mina altuia, a lui Matei, printr'o intrigă, dar acesta refusă. Se stabilește deci că: „atacul contra Moldoveanului a venit de la Rákóczy, înțeles de mult cu Logofătul doritor de Domnie“ (p. 194). Lovitura, pregătită cu multă dibăcie, izbuti fiindcă boierii și trupele lui Vasile „refusară să lupte“ (p. 197) și e descrisă pe larg și energetic, ca și revenirea răsbunătoare a aceluiași, după izbînda lui Timuș la Popricani, precum și înfrîngerea de la Finta, unde Rákóczy, urzitorul întregului războiu fratricid, *nu contribuie cu nimic* (p. 200). Părăsit a doua oară de ai săi, la ciocnirea de la Sîrca, Vasile fugi la Cazaci.

Basa monarhică se dovedi șubredă și în țara vecină: dacă boierii rămîn credincioși, aici se vor ridica ostașii, mercenarii străini, din cari s'ar trage cartierul sîrbesc al Tîrgoviștii. „Soldatesca“, de care suferi, în ultimele-i clipe, bătrînul Matei, ni se explică prin starea de spirit comunicată din Moldova. O cauză și mai puternică ar fi problema *sucesiunii* la tronul rîvnit de Diicul, Constantin Cîrnul și Istrati; ea se decise printr'o alegere „după obiceiul introdus de la Radu Șerban“ (p. 207). Turburările se continuă supt noul Domn, avînd aceleași cauze (p. 210).

Ardealul intră neconținut în țesătura istoriei neamului, nu numai prin pofta de patronaj, nelegitimată, a Rákóczyștilor și prin acțiunea culturală de acolo și viața religioasă prigonită de calvi-

nism a Ardeleniilor; se întrevede la orizont o acțiune a nepotului omonim al lui Mihai, *putul de vultur*, care țintea să pună mâna pe Ardeal, cu ajutor împărătesc (p. 209). Ceva nou se petrece în Răsărit, vestind o nouă orientare a politicii creștine: legătura Cazacilor cu Țarul Alexe pune bazele politicii de patronaj rusesc al ortodoxiei, prin invitația făcută Domnilor români, urmată de legătura de închinare, *inutilă*, a lui Gheorghe Ștefan.

Acțiunea de potolire a mercenarilor, „*casta* ce se formase în folosul țării și care se întorcea acum contra ei“ (p. 210), făcând prizonieri pe ambii Domni, căci scenele triste se repetă și în Moldova, se prezintă dramatic în sensul nou ce-i dau concepțiile înfățișate mai sus (pp. 210-4), cu intervenția străină, ducând la catastrofa puterii militare din Muntenia, și mazilirea celor doi Domni, motivată de înfringerea lui Rákóczy în Polonia, — de și „amindoi aveau în jurul lor țara“. Mari schimbări se petreceau la Poartă, și ele vor avea un efect dureros pentru moștenirea celor doi monarhi: „Macedoneanul Mohammed Chiupruliul“, din Veles, deschide o eră nouă, restabilind prestigiul știrbit al Împărăției la Dunăre. De și ajutat de Rákóczy, Constantin-Vodă e învins la Tirgoviște și fuge pribeag, cu o întreagă suită de boieri.

Atît de puternic este ritmul monarhic impus Domniei de Radu Mihnea, încît desechilibratul lui nepot, Mihnea Radu, va imita „administrația constantinopolitană“, afară de alte note monarhice, relevate (pp. 223-4), și se va avînta nebunește în politica nouă creștină (pp. 224-5) cu ocazia invaziei turco-tataro-romîne în Ardealul lui Rákóczy al II-lea.

Se relevă: interesul ce prezintă străbaterea Ardealului din nou de oști românești, „pactul de prietenie“ dintre noii Domni și marele folos pentru Romîni ortodocși, prigonîți de calvinismul principilor ardeleni, venit prin trecerea „Valahiei Citerioare“ (Banatul răsăritean și Crișana-de-Sud) supt Pașalicul de Inău (pp. 227-8). „Fantasticul“ Mihnea Radu e înfățișat după toate izvoarele, cele adunate proaspăt de d. Ciorănescu și tălmăcit cu aceea rară măiestrie de a pătrunde în cutele sufletești ale celor mai variate caractere, de la cele mai senine și complexe până la cele mai hibride și diforme. Astfel „plagiatorul“ lui Mihai Viteazul, care „se oferia Apusenilor catolic și cruciat“ (p. 230), deschide tragi-comedia sa prin măcelul boierilor de mîna întâiu cu mîna dărbăntîilor, a căror soldatescă se explică *din nou* printr'o „adevă-

rată ură socială împotriva unei bogate aristocrații“ (p. 231), urmat de actul al doilea: „noul măcel“ al păgînilor și atacul raielelor, — acțiune concertată [cu Gheorghe Rákóczy, revenit în Scaun; un nou tratat, „de o *desăvîrșită paritate*, fără hegemonie ardeleană“ se încheie între cei doi (p. 234), adăugînd și pe Constantin Șerban, care țintea Scaunul Moldovei. A fost o „demonstrație de aventură, terminată în ridicul pentru dînsa, dar și într'un cumplit desastru pentru țară“ (p. 237). Aventurierul Mihnea pierе, iar foștii săi aliați sînt urmăriți, în ultimele lor încercări de restaurație (pp. 238-40) și în amara bătrînețe de pribegi. Căderea lor va însemna *căderea pentru moment a monarhiei urzite de Radu Mihnea*, care dă caracterul epocii și subiectul cărții. Ea va învia ca „hegemonie de partid“ sau ca „strălucită acțiune culturală“ (p. 244).

II. *Scăderea monarhiei romîne în fața ofensivei „Turciei regenerată“ (cartea a III-a și a IV-a).*

Trei cărți de cuprins mai scurt ni vor înfățișa situația țărilor romîne dominate acum din nou de boieri, cari s'au folosit de noile împrejurări politice, create de aventura celor din urmă Domni și de „regenerarea Turciei“ prin Vizirii dați de dinastia Chiupruliilor. În acest timp se strecoară și încercarea de monarhie în stil *oriental* a lui Duca-Vodă. Domnia se trece acum din mînă în mînă (la trei ani) între cei numiți de Marele Vizir, ca bătrînul Ghica și fiul său, și cei aleși de țară, ca Istrati Dabija și gînerul său Gheorghe Duca. Este „dreptul cîștigat de țară și admis la regimul Chiupruliilor“ (p. 267).

Avem, deci, ca și în istoria monarhiilor europene, din același secol, o *perioadă de reacțiune aristocratică*, pe care o înlesneau împrejurările. Pentru a dovedi cît de mult se înălțase *nivelul de cugetare politică* al acestei boierimi, care, în lipsa „aventurii războinice pentru creștinătate“, își cheltuia energia în sterile și nefericite lupte de partid, se analizează, după presintarea mult admiratei cronici a lui Ureche, opera istorică a lui Miron Costin, „factor însemnat“ al vieții publice după Vasile Lupu și „făuritor de planuri pentru o nouă politică“ (p. 251); se descopere în el mai mult „patriotul moldovean“ decît naționalistul român, și un înțelept socotitor al valorilor politice ale timpului; spirit de povestitor în „istoria romanțată“, peste concepția istorică (pp. 252-60).

Domnii se strecoară acum *printre partidele boierești*: partidul cantacuzinesc privia pe Domni „numai ca dregători ai propriei lor stăpîniri“, (dar nu se lămurește destul evitarea primejdiei Pașalicului la noi în 1660). „El rupe conlucrarea cu Domnul, Radu Leon, în condiții revoluționare“ (pp. 268-9), supt conducerea Spătarului Șerban, viitorul Domn, (repetînd astfel revoluția națională făcută înainte, supt tatăl acestuia, Leon-Vodă; au izbutit chiar a-l răsturna în formele legale, prin pîră la Sultan și alege de Domn nou, după obiceiul admis de Turci (p. 270). Se dau luminoase explicații pentru ideile lui Liudescu, omul acestei partide (p. 272) și ale taberei adverse, represintate de Cronică lui Constantin Căpitanul. Răscoala lui Hincu ar fi ecoul celei de la Munteni (pp. 275-6 și, mai pe larg, pp. 453-4). Dar cea mai nefericită inovație a epocii este *Domnia de trei ani*, introdusă de Ahmed Chiupriuliul, spune d. N. Iorga (p. 276), ceia ce prilejui frămîntări între cele două partide muntene.

Și în Moldova apare o fantomă, Ștefan Petriceicu, bun ca și Antonie-Vodă „pentru a lăsa *oligarhia* să-i fie de fapt locul“ (p. 278). Trădarea ei în războiul turco-polon compromise dreptul de alege. Domnia lui Duca-Vodă va însemna o eră nouă. Dar *ofensivele renașterii militare otomane* (III, cap. II) impun autorului o parentesă în desfășurarea istorică, pentru a demonstra, pe de o parte, „unitatea celor cari stăteau supt umbra Bizanțului musulman“ (p. 280), dar mai ales faptul *nou* că oștirea romînă nu se desființase cu totul la data cînd se crede de obicei, — după răscoalele Seimenilor, — și că fusese *refăcută*, ba chiar *prețuită și lăudată* „în izvoarele apusene“ (p. 281); se reconstituie prin variate izvoare existența acestei oștiri, care se va continua cu „acea *diasporă militară românească*, ce va da ostași tuturor marilor armate ale timpului“ (p. 311), după mai vechi studii ale autorului. Slăbirea monarhiei și umilirea Domniei prin termenul de trei ani nu împiedecă deci o *intreită renovatie*: restaurația puterii militare, Romîni cooperînd în chip onorabil, „ca asociați“, în războaiele turcești, restabilirea prestigiului Domailor mazili și rolul lor în politica otomană, iar, în al treilea rînd, „noua politică de înțelegere cu creștinătatea“, ce se vedește acum la noi (pp. 281-94). Pentru a fi lămurit cititorul era necesar, pentru epocile dintre 1660 și 1806, ca listele cronologice ale Domnilor să se anexeze la volumele respective.

Monarhia orientală a lui Duca-Vodă este țarmurită într'o carte specială (a IV-a), împletită cu expunerea „luptei pentru autonomie a Bisericii ardelenae“, în fața noului „asalt calvin“, pe care d. N. Iorga îl presintă ca o armă politică contra Domnilor din București (p. 299); ea se va răzima și pe relațiile noi cu Rusia moscovită. Duca își consolidează autoritatea pe de-asupra celor două partide în Muntenia și izbutește a impune un prieten al său în Moldova, subordonat, Antonie Ruset, ambii contribuind apoi la campania Sultanului contra Cazacilor „haini“ de la Cehrin. O nouă mișcare a partidei cantacuzinești însă aduce instalarea lui Șerban în Muntenia și mutarea lui Duca-Vodă în Moldova, cari vor da două Domnii „cu totul deosebite“. Revenit în Moldova (a treia Domnie a lui), ca „aspru monarh“, „mergînd și până la cumplite răsbunări“, pentru a-și păstra puterea, Duca-Vodă ni se înfățișează *altfel* de cum eram deprinși până acum. O nouă mișcare culturală a Moldovei se distinge prin două mari personalități: Nicolae Milescu, urmărit în peregrinările și operele sale (pp. 307-11), și Mitropolitul Dosoftei, căruia i se caută o origine macedoneană (p. 312), arătînd formația lui literară și opera de traducător (pp. 311-15). Duca nu e străin de această mișcare, fiind presintat ca emulul și continuatorul fostului său ocrotitor Vasile-Lupu, într'un moment de sintesă a erudiției constantinopolitane cu occidentalismul polon (p. 314), din care ieși Psaltirea în versuri. Este aici un „Bizanț înviat“ la Iași, supt noul „înlocuitor, bogat, generos și plin de o mare ambiție, al Impăraților“ (p. 318), la care contribuie și Patriarhul itinerant Dosoftei, ca un „supra-Mitropolit“ al țărilor romine (pp. 317-22). Reținem frasele: „Slavonismul din țările noastre, atacat continuu de direcția românească, putea fi înlocuit, ca limbă savantă, de elenism“ (p. 318); îndată se vede „fățiș“ căderea „vechiului slavonism“ (p. 325). Prin această „sintesă“ se ajunge la „acțiunea cu adevărat revoluționară“, traducerea *Liturghiei*, tipărită în 1679, care însemna *introducerea limbii românești în Biserică*, pentru „toată semenția românească“, supt auspiciile lui Duca-Vodă, care, supt impulsul dat de familia soției sale, juca „un rol cu adevărat“ de protector al traducerilor (p. 321), la fel cu rivalul său din Țara-Românească, Șerban-Vodă, ajutat, acesta, de fratele, Constantin Stoilnicul, a cărui „inițiativă, dacă nu chiar opera lui de tradu-

cător“, se urmărește acum (pp. 326-7) paralel cu activitatea de traduceri religioase a lui Dosoftei din Moldova.

Față de „monarhia de partid“ a lui Șerban, Domnia, mult criticată și blăstămată de cronicari, a lui Duca-Vodă apare acum ca „Monarhia de dominație economică“ (p. 336), dar ea se va nărui, Duca fiind părăsit de boierii și de oastea sa, în răscoala moldo-căzăcească, stîrnită de Petriceicu și Sobieski. „Apăsa peste măsură“, ca orice Monarhie, dar se evită colorile negre din cronici, pentru meritele culturale înfățișate mai sus: ea nu este mai rea ca a lui Șerban: „nu era în fond nicio deosebire“ între ele (p. 337), afară de aceia că Șerban avea „o politică a lui“ externă, iar Duca nu. Era politica iscusită și discretă, de ocrotire a Bisericii ardeleni, față de Apaffy și de intervenție în „Biserica răsăriteană, ca Vasile-Lupu. Dar se înlătură legenda atitudinii lui creștine în lagărul turcesc de la Viena (p. 344). După Grecul Dumitrașcu Cantacuzino, prigonitor al boierilor, care compromise Monarhia din nou prin „ridicula contrafacere“ a modelor Imperiului decăzut (p. 349), se așează Constantin Cantemir, cel care înviase, „între Moldovenii tiranisați, vechea vitejie“, fiind nevoit a combate el însuși anarhia crescîndă în țara sa (p. 350), care se arată ostilă și „Domnilor de la Poloni“ și intenției de anexare a lui Sobieski (p. 351). Interesantul capitol se încheie cu lămurirea. politicii creștine a lui Șerban, — ni se descopere și o „concepție dacică“ a Bisericii române, Ardealul și Țara-Românească urmînd a se alătura Imperiului, ca părți ale Coroanei ungare (p. 360). Se presintă alianța oferită de Leopold și condițiile puse de Șerban, care încerca și „legătura“ fără închinare cu Împărăția ortodoxă. D. Iorga nu crede în otrăvirea lui Șerban.

Capitolul II ni dă o minunată icoană a culturii și conștiinței românești din ultimele două decenii ale secolului, prin analiza valorii condițiilor în care se alcătui Biblia lui Șerban, „operă literară și instrument de ritual în același timp“ (p. 369), prin cercetarea operelor istorice ale lui Miron Costin, care datează din acest timp: cronica în limba polonă, de slabă valoare, dar „întăia geografie românească“, poema polonă, operă distinsă, dedicată regelui polon, „Cartea descălecatului“, cea mai valoroasă din toate prin formă și prin „calda iubire de nația sa“ (p. 376), ca și prin dovada unor cunoștinți mai adînci. Valoarea acelei culturi atinge apogeul însă în opera lui Constantin Stolnicul, stăpînită de „afirmarea originii

romane, de la care totul pleacă" (p. 380) și de „concepția națională general românească“, *istorie* completată cu „obiceiuri și legi“ și întemeiată, nu numai pe critica documentelor, dar și a informației din tradiția orală, procedeu încă necunoscut istoriografiei europene de atunci; din largă analiză ce i se dă (pp. 373-88) autorul deduce că această Istorie mergea pînă în secolul al XV-lea și că reprezintă un sistem de filosofie a Istoriei, avînd afinități cu ideile lui Vico, din „Scienza nuova“, care însă este posterioară cu peste treizeci de ani anului 1695, cînd se începe aceasta. Stolnicul este partisan al regimului de legalitate, ca un deschizător al „epocii reformatorilor“ și adversar al tiraniei monarhice (p. 387).

III. Monarhia culturală a lui Brîncoveanu.

Părăsind „formula politică revoluționară a Cantacuzinilor (p. 291), cuprinsă în legătura abia încheiată de Șerban prin soția lui Bălăceanu, care în iarna următoare va împinge oștile lui Heissler în țară, — Brîncoveanu își va dovedi iscusința echilibristică, în poziția extrem de dificilă, fiind așezat între două Puteri beligerante, — cu tactul de a fi răspins pe Austrieci prin Tătari numai în douăzeci și două de zile, „asigurîndu-se perfectă lor disciplină“ (p. 398), căci „oastea lui Șerban-Vodă“ se pare că nu existase, de bucurie Brîncoveanu va începe zidirea Hurezilor (p. 399). Vedem apoi urzeala Curții din Viena de a da altă lovitură prin Heissler și Bălăceanu, în ambele țări, și plata poliției la Zărnești cu Turcii și cu Tököly alături (pp. 400-2), din care va rezulta o nouă năpastă pentru țară: „Domnul se trezia cu o nouă ocupație, a lui Tököly, din care politica francesă voia să facă un prinț aliat la Dunăre“ (p. 404); acțiunea nouă a lui Sobieski în Moldova se urmărește aici, precisînd rolul Costineștilor și sfîrșitul bătrînului Cantemir, al cărui Scaun se ocupă de Constantin Duca, prin *influența* lui Brîncoveanu, care, făcîndu-și-l ginere, „conducea Moldova de fapt“, potrivit cu „sistemul de la începutul veacului“, inaugurat de Radu Mihnea. Surprinzătoare însă „politica socială, favorabilă șerbilor, a tînărului Domn *filosof*“ (p. 411).

În același timp se reiau, pe o cale nouă și mai ales prin Veterani, relațiile cu Austria (p. 412), în timp ce Turcii îi făgăduiau lui Constantin Brîncoveanu „Domnia pe viață“. Noile amenințări, înainte de 1699 și din 1703, sînt biruite grație iscusinții

și „îndoirii tributului“ (pp. 415-7); după înfățișarea schimbărilor de Domni moldoveni „fără a se putea cunoaște toate resorturile acestor neconținute surprinderi“, se afirmă că, de fapt, „chiar supt Monarhia... lui Brincoveanu“ numai două familii mai conduceau politica țărilor române: Cantacuzinii și Rusetestii și, cea ce era nebanuit pînă azi, se conchide că: „așa-numita Domnie a Fanarioților“ se datorează prăbușirii prin Turci a acestor ultime două neamuri tari (p. 420).

Cu încheierea păcii de la Carlovăț, amintită, numai, se trece la capitolul ce reprezintă adevărata glorie a acestei Domnii: „cultura brincovenească“, tratată în legătură cu zbuciumul Bisericii ardelenene între 1690-1710. De la început se fixează cele *trei motive* pe care s'au răzimat legăturile lui Brincoveanu cu Ardealul: bunele relații cu noul vecin imperial, adăpost politic pentru sine și grija ortodoxiei. Ca totdeauna, pătrunzînd cu largi visiuni în taina lucrurilor și faptelor istorice, d. N. Iorga relevează *rolul elementelor italiene și franceze* (pp. 395, 412, 423, 469) în războaiele și în cîrmuirea austriacă, supt Leopold I-ii, la care ar fi să se adauge acelea care au participat supt Carol al VI-lea la războaiele cu Turcii și la organizarea Banatului din secolul al XVIII-lea. Primul guvernator austriac în Ardeal și al doilea în Banat au fost Francesii amîndoi. Supt influența nouă catolică, se propune „unirea“ cu Roma a Bisericii ardelenene, liberată acum de „jugul calvin“ (pp. 425-6), care scoborîse ierarhia romînă la o „Vlădicie“ vagă. Alegerea lui Atanasie Anghel, cu păstrarea tradiției întregi“ (p. 427), dar și „excomunicarea“ lui peste trei ani (p. 434), se face și cu prea supărătorul amestec al ierarhilor greci îmbulziți și adăpostiți în țările noastre. Astfel înfăptuirea Unirii, în care intriga calvină a nobilimii unghurisate, impuind restricții și condiții umilitoare pînă la aceia că, „pentru a-și înălța situația, preotul român trebuie să părăsească legea sa“ (p. 429), se sintetizează în această carte într'o proaspătă înfățișare (pp. 425-37) ce se pune în legătură și cu răscoala „curuților“ lui Francisc Rákóczy (pp. 424, 434-5), la care luară parte nobili romîni și mulți țărani din părțile Gherlei.

În „activitatea tipografică“, de mare gust artistic, autorul distinge lupta dintre tendința de *a romanisa slujba* chiar, „a lui Mitrofan de Buzău“ și Antim, supt influența lui Dosoftei din Moldova, și aceia a „neolenismului bizantin“, care se împlintase

în ambele țări în ultimele decenii, dar mai ales în jurul lui Brîncoveanu, „considerat ca șef al ortodoxiei întregi“ (p. 448); încep acum „masivele tipărituri grecești, menite mai ales altor cercuri“ (pp. 437-8), care sînt urmărite pas cu pas. *Cultura lui Dimitrie Cantemir*, „occidentalizat“, ca și tînărul Constantin Duca, însemna pentru Romîni „o nouă orientare culturală“, începîndu-se cu analiza pe larg a „Divanului“ (pp. 440-2), care apărui odată cu cele patru cărți de slujbă, între 1697 și 1701, cea ce însemna intrarea definitivă a *Țării-Românești în curentul romînisirii slujbei, creat de Dosoftei*, „mare și fericită învoire, de un caracter cu totul revoluționar“ (pp. 443 și 445). Această acțiune n'ar fi pornit de la Brîncoveanu, crede autorul, de și Radu Greceanu, traducătorul Mineelar „atribuie Domnului gîndul fericit“ (p. 444). Se distinge și acum o „conurență“ culturală între cele două țări, în răspîndirea cărților grecești de teologie (pp. 444-5), dar după 1700 acțiunea culturală a lui Brîncoveanu, dînd și cărți pentru școala greacă sau, bisericești, pentru Slavi, Greci, Sirieni, rămîne să înzestreze singură „întreaga romînime cu cărțile de slujbă“ (pp. 446-9).

Patru pagini, apoi, de nouă critică a operei de ziditor a celui care, avînd marele model în Apus, Ludovic al XIV-lea, pe care-l imitau toți Suveranii Europei, a înțeles așa de bine a-și îndeplini la noi sarcina de monarh, ca întemeietor, renovator și adăugitor în atîtea fundații religioase din țară, dar și de peste hotare, — în ultimul domeniu însă mai puțin decît Neagoe și Ștefan-cel-Mare —, dar și în casele și castelele ce a presărat în țară. Alături de el însă dădeau și Cantacuzinii opera lor de ctitorie bisericească și laică; nouă este și conclusia că *Brîncoveanu n'a adus nimic nou în artă*, „forma clădirilor bisericești fiind aceea fixată supt Matei, iar, în ce privește ornamentica, de bogate sculpturi de modă italiană, de pictură îmbielșugată, clară, ușoară... supt influența venețiană, ea venia de la cei doi Cantacuzini, Constantin și Mihai“ (pp. 449-50).

Literatura istorică din Muntenia; „degenerată“ după Constantin Stolnicul și inferioară celei moldovene, lipsită mai ales de originalitate, se înfățișează într'o sintesă literară, reluînd aici pe Liudescu și opera lui Constantin Căpitanul, cari represintă cele două partide adverse, de care a fost vorba mai înainte, cu eruditul Radu Greceanu, lipsit de personalitate și de „căldură“, în

cronica sa de comandă (pp. 453-5), apoi cronica de opoziție a scriitorului de talent Radu Popescu. Cartea a VI-a se încheie cu arătarea primelor legături între Brincoveanu și Țarul Petru, față de planul cruciatei ortodoxe, inițiat de patriarhul Dosoftei (pp. 457-8).

Ultima carte (a VII-a) este menită încheierilor pe care numai logica istorică a autorului era capabilă a le trage din desfășurarea ultimelor evenimente ale mării epoci, — la complicația cărora se adăugase în urmă „războiul nordic“ și anexele lui: „războiul pentru tronul polon“, ca și cel de la Prut, din 1711, cu tristele lor efecte asupra țărilor noastre —, străbătînd starea de spirit a popoului român la sfîrșitul ei și descoperind organizarea monarhiei vechi.

Se începe cu orientarea războinică a „noii generații“ din ambele țări, mai ales din Moldova, care dădu elemente ambelor oști în luptă, la Pultava (pp. 464-5), mai ales după ce țara promise ca Domn pe Nicolae Mavrocordat, „Fanariotul“ cu pretenții de continuator al dinastiei moldovene, aducînd aici „concepții orientale“ de Domnie ca la Turci, ceia ce va turbura adînc boierimea (pp. 466-8). Se notează cu grijă atitudinea cronicarilor contimporani, precum și aceia a lui Brincoveanu și Dimitrie Cantemir, numit în Scaun ca „Domn de războiu“, în ajunul conflictului turco-moscovit. Se dovedește că tînărul Domn încă de la Constantinopol era decis să rupă cu Sultanul (pp. 470-4); tratatul lui cu Petru e dat pe larg (pp. 473, 476): vedem pripierea Țarului de a se aventura în cea mai „deplorabil condusă“ expediție, — Șeremetev aducea și „contingentul razeșilor basarabeni, totdeauna gata de luptă“ (p. 474), — apoi calculata atitudine a Domnului muntean, cu încercarea lui de mediație. Se constată la Moldoveni, în 1711, „păstrarea pornirilor războinice și setea de vitejii“ (p. 477) a oștirii, cu cei șaptesprezece polcovnici. Se arată că fără teineu învinuia Petru pe Brincoveanu pentru înfrîngerea sa de la Stănilești (*ibid.*), — pentru Romîni acela „nu era un războiu național“ —, vinovat fiind însuși Petru (p. 478). Se descriu urmările triste pentru Moldova, căzută în *anarchie* și pedepsită de Sultan ca „țară rebelă“ (pp. 478-81).

„Tragedia dinastiei muntene“ (cap. III) se construiește, înduioșător, pe cele mai recente descoperiri de documente, datorite autorului, pe care le verifică prin mărturia celor doi cronicari moldoveni:

Mustea și Neculce, și se demască tănuțitele intrigi cantacuzinești pentru prăbușirea aceluia care se părea că va înlătura pe verii săi din rosturile mari ale țării, și de la succesiune chiar. Brîncoveanu căzu deci, victimă „aprigii prigoniri între rude“ (p. 486), un intrigant fiind Mihai Spătarul, care-și sprijinia ginerele, Mihai Racoviță, altul, Stolnicul însuși, care ar fi dat ultima lovitură, cu venirea Imbrohorului (pp. 487-9), spre a-și instala fiul și, ceea ce fu mai miserabil din partea lor, „vina cea mare“ a celor doi din urmă, tatăl și fiul, era acoperirea cu piri ca să-i „gătească peirea“, după detronare (p. 489). Dar nici acest tron, împlîntat în sînge, lipsit și „de orice valoare politică (p. 491), nu putu să dureze, „neîndurata Nemesis“ iscînd dihonnia acum între frați, pentru ca ei amîndoi, împreună cu tînărul Domn, să se prăbușească, supt mîna aceluiași calău ca și victima lor (pp. 492-3).

Sufletul românesc, la căderea strălucitei monarhii romîne, se sprijină încă pe „crezul Costineștilor și Stolnicului“, și d. N. Iorga va dovedi (cap. VI) cum se manifestă el în compilația lui Nicolae Costin. Mîndru de cultura sa, de și cu mai slabă pregătire apuseană decît tatăl său, — „nota personală e rară și slabă“ iar îmbinarea faptelor, stîngace la el, — totuși e în stare, „ca și Stolnicul, să se așeze pe un plan de istorie universală“ (p. 496). Cu totul altfel se arată „Romînul înstrăinat“ Dimitrie Cantemir, al cărui portret literar se întregeste aici, prin examinarea ultimelor lui lucrări: stilul stricat de imitarea frasei latine, pătruns de concepția filosofică a *evoluției Statelor*, în Istoria Imperiului Otoman, asămănătoare cu scrisul Stolnicului, — care ar fi influențat și pe un mare factor al *spiritului luminat* din secolul al XVIII-lea: Montesquieu (p. 499). Dar se examinează în deosebi opera de *istorie integrală a Neamului*, — ideie străină istoriografiei apusene a timpului —, croită pe base și mai largi ca ale Stolnicului și compusă din două părți: una fiind „Hronicul vechimii Romîno-Moldo-Vlahilor“, care se încheie la 1284; a doua, pe care n'a avut zile s'o înfăptuiască, ori s'a pierdut, avea să fie: Istoria Moldovei și a Țării-Românești de la întemeiere pînă în zilele scriitorului. Și ni se descopăr, în această sintesă, pusă în comparație cu istoriografia timpului, *concepțiile privind rasa și dreptul nostru la istoria romană și cea bizantină*, Cantemir înfățișînd aici „de fapt, toată istoria bizantină din punctul de vedere românesc, pentru apărarea permanenței“ (pp. 502-3).

Volumul „Monarhilor“ se încheie cu prețioase linii asupra organizării vechii Monarhii românești, sprijinită pe un *fisc* apă-sător, cu „o contabilitate fantastic de încurcată“ (p. 507), pe care nimeni nu fu în stare s'o pună în ordine (p. 510), atît de felurite, capricioase și complicate erau pretențiile „tiranului păgîn“, încît toată grija monarhului era de a mulțami Poarta și de a-și salva aparențele de rang și pompă. Datele culese în diferite izvoare cu privire la *tribut* ni arată ce necesar ar fi un studiu, — biruind multe greutăți ce-i stau în cale, — asupra *fiscului* celor două State și obligațiilor lor față de Poartă, completat și cu ceia ce arhivele din Stambul ar putea să adauge ca material. Rămîne o enigmă: cum de se mai putea „trăi larg la Curtea Domnilor“ și se mai găsiu bani pentru „risipitoarea evlavie“ și pentru „comoara de giuvaieruri“... Se vede și de aici cît de nesecată era *virtutea economică*, — probată acum, după cea militară, — a acestui popor, de care, în toate timpurile, au profitat exploatorii oficiali ori neoficiali ai tuturor neamurilor din Răsărit.

N. A. Constantinescu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cum a fost ocupația din 1916-8

— o mărturie germană —

În Gerhard Velburg, *Rumänische Etappe, Der Weltkrieg, wie ich ihn sah*, Minden i. W.-Berlin-Lipsca, sînt și unele știri folositoare.

Ofițerul german vine prin Orșova, în Decembre 1916. La Craiova defilările învingătorilor. Și „unele dame elegante“, cu rochii prea scurte, zîmbind (ce rușine! Să le credem străine).

Dar „*multe femei mai în vîrstă plîng*“. Nepotrivire între bogăție și sărăcie. Mulți vorbesc nemțește. Soldați germani beți. „Nicio ființă femeiască nu e lăsată a trece fără să i se arunce o vorbă, fie ea bătrînă sau tînără, convenabilă sau ba.“ La Balș, autorul aleargă după fete. La Piatra descopere ura țaranului contra boierului. Preotul dă ouă Nemților.

La București, „fete germane“ (= evreice) întrebă pe soldați dacă rămîn de Crăciun. „Es scheint hier lustig zu sein.“ Și aici ofițerul se aruncă la mîncare, într'o bodegă, apoi într'un restaurant. E bucuros că află „cocote cu brațele goale“ și „artiste germane“ vâpsite și cu monoclu. La „Trocadero“ „fiecare soldat german

își are fata", și ofițerii. Toată noaptea se hoinărește prin localuri.

Laudă pentru Școala Militară, unde însă totul e stricat și spurcat de năvălitori, cu o deosebită furie contra portretelor, și ale lui Carol I-ii. „Au făcut-o Austriei? Sau chiar ai noștri? Bucureștii s'au predat abia acum trei săptămîni fără luptă.“ Aceleași prădăciuni la tipografie.

Pretutindeni, Nemți beți, „Weinleichen“, cad pe străzi. Mare emoție a lui Velburg la Cofetăria Riegler. La Café Boulevard i se pare că acolo venia pentru conversații Take Ionescu!

Cercetarea Căii Victoriei. Un adevărat *Bummel*. Se cască gura la vitrine. Se află lucruri care de mult au fost confiscate în Germania. Și săpun ieften! Ofițerii bulgari se răpăd să cumpere pentru hirtia lor monedă juvaiere.

Pe stradă primblarea continuă de persoane vâpsite și parfumate. Un German se uimește de cizmele femeiești înalte: vrea să-i ducă nevastei o păreche. Doi ofițeri unguri măsoară picioarele femeilor; „restul nu-i interesează“. Virtuoașe, fără iard, parfum, blăni, cizme, — Germanele și Austriecele.

Defilări în mahalale, și conversații cu Jidănași. Întoarcere la o cofetărie, — „Partiserie“ (*sic*).

La 30 Decembre, vinătoare la Riegler după femei. De acolo, la „restaurantul Modern“. Apoi „în altă cîrciumă“. Urmează „toate cafenelele pe rînd“. La o baie, unde Neamțul află un compatriot pentru a-l servi. Noaptea se face foc cu mobila casei, tăiată cu toporul.

La Fetești se smulge țaranului carnea porcului tăiat, se jertfește o oaie, se fură găini. A doua zi, critica plugarilor cari dau gunoide în Dunăre. Într'un sat Germanii sînt rugați să aperse lumea de Bulgari. Primăria e prădată de aceștia. Ruși și Bulgari „au băut tot alcoolul“. În vii pîndesc Bulgarii „după femei și vite“. Fetele au fugit în baltă. Brutele aleargă după babe. „Lucruri grozave s'ar fi și petrecut.“ Un subofițer german stînge cai și trăsuri. Bulgarii cari se văd samănă a comitagii, și fură. Pe cînd cei opt Nemți din Fetești se tem de un atac al țaranilor (!), *ei aud cîntece de Crăciun și văd copii umblînd din casă în casă...* Se miră că s'au trezit la cinci dimineața. Steluțele lor strălucesc în noaptea neagră. La plecare, bieții oameni încarcă de bunătăți pe soldații dușmani.

Se ieau măsuri contra Bulgarilor, cari zvîntă păsările. „Și doar trebuie să ne batem cu Romîni, nu cu Bulgarii.“ La Slobozia

s'ar fi schimbat focuri între Germani și Bulgari: opt morți. Pretutindeni, „bande de hoți bulgari“. În ciuda Germanilor, Bulgarii trec porci în Dobrogea. Defilare de fugari flămânzi. Între cei ce se întorc e și unul din neamul ocupașilor.

Nemții sînt sorcoviți de Anul Nou, după vechiul calendar, „de și printr'o ordonanță a guvernatorului militar numai cel gregorian e în us“. Un locotenent bulgar de șaizeci și unul de ani, care nu s'a putut opri să alerge ca să se bată cu Romîni. Doi negustori din București cari merg pentru provisiile își batjocuresc țara: au făcut studii la Jena și la Dresda (pp. 54-5). Se cercețează cei buni pentru front, și ostașii de la Fetешti nu știu cum să scape. Deocamdată se ridică un imn caldelor sobe din satul românesc. La înmormîntarea unui Austriac catolic merge biet popa nostru cu amîndoi dascălii. Cum i se dă ordin de a scurta, i se pare autorului că „veșnica pomenire“ e „etern pomint“! În schimb, ordin de la București să se iea oamenilor toată hrana, afară de 750 de grame de porumb zilnic de fiecare cap: „dar va fi greu, căci atunci oamenii mor de foame“. Se mai cere „arama, coșitorul, plumbul, fierul vechiu, cauciucul, blănille“. Locotenentul local „adauge de la dînsul“: grăsimi, oțet, linte, mazăre, fasole, petrol, ceapă etc. Tot așa și vitele toate. Cînd se cer caprefe, oamenii, cari au bivolițe, fac haz de năcaz. Locotenentul ordonă a se lucra strict: „de vreme ce ai noștri în Germania sufăr de foame, trebuie să sufere și dușmanii aceștia“ (pp. 61-2). Ca să nu se ascundă ceva, se întepă în lîn și în paie. Babe plîng, și soldatul care execută spune că mai bine ar fi în tranșee. „Facem și noi ca și Bulgarii“ doar după paragraf, pe cînd ceilalți lucrează „sans facon“.

Autorul e numit în tribunalul militar, care și începe condamnările. Dar femeile din sat ajută bucuros la curățit, pe cînd soldații li fură găinile: ajung de fac o crescătorie... Apoi Nemții beau coniac, cîntă dintr'o armonică pe care o ascultă copiii. Oamenii caută prin peșcheșuri îmbunarea judecătorilor. Li se oferă și cite un prînz, fata casei puindu-li șervețele pe genunchi. Ea arată zestrea ei, tot lucruri „făcute de casă“ (în românește) și e gata a da ceva din ele oaspeților: se întrebă pentru o piesă de îmbrăcăminte proporțiile miresei autorului. În schimb, fata va fi trimisă la București, și anume la spitalul Colintina, supt învinuire de o boală urită; bătrînii vin cu lacrimi să se tînguiască: se vădește

că era vorba de *altă* Florică... Părinții arată fotografiile celor doi flăcăi la armată, „poate morți, poate prizonieri“. Ca mulțămită, maiorul îi amendează cu 1.000 de lei pentru că n'au alergat să stingă un foc la Țindărei. Țăranii tot întreabă de pace. Cum tinerii sînt în Moldova, nu se poate lucra la cîmp. Nemții se mută la invalidul Mitache Cucu, a cărui soție se teme să nu-i mai dea Bîlgari, cari fură și se suie în pat cu pîntenii.

La începutul lui Mart se desface podul, cărîndu-se bucășile de fier. În acest timp la Călărași mor Turcii de exantematic.

Autorul publică foiletoane în gazeta din Iena, dar vede pe tîlmaciu, locotenentul Anton Tenkhoff, pregătind examenul pe texte latine. „În Germania n'am văzut vre-odată pe un student în drept cetînd în original pe Gaius și pe Ulpianus“ (p. 86). Studentul e Evreu și ajunge la judecată pentru cîți bani de mită pare să aibă la el. Învinit de legături cu o Mărioară, care, aflînd că e însurat, îl va pîri, el declară că e întrebuițat obișnuit ca să caute femei pentru ofițeri... Unul din aceștia se primblă într'o frumoasă trăsură furată. În acest timp Ștefana lui Mitache, avînd în grijă și pe pastorul-soldat, „popa“, îl îngrijește ca o mamă. Autorul se miră cum au țăranii așa de frumoși dinți fără a întrebuița peria și crede că e din cauza consumării porumbului, nu a superiorității de rasă.

Din acest huzur Nemții de la Fetești sînt luați la paza gării, în pe jumătate dărîmatul Otel Comercial. Orașelul e pustiu. „Nu se vede măcar un cine.“ În pivniți însă ceata „femeilor săl-batece“ care se hrănesc din ce aruncă soldații de la tren. Ca să aibă de lucru aceștia, li se dă de la București ordine să facă din țăranii pompieri.

Fericită întoarcere la vad. Același defileu de fugari, și Nemți. Cînd se trimet soldați la Slobozia, ei își duc cu ei țîtoarele. Unul din cei rămași e pus „primar german“ în sat, lîngă primarul Niculescu, și-l acopăr peșcheșurile: se bea toată ziua țucică și coniac. Se pun tăblițe străzilor, cu numele Împăraților și ale generalilor. Bacșișurile sînt curente; unul se ferește de celalt. Cutare e scusat pentru că are zece copii. La trecerea Dunării se preferă fetele văpsite înaintea țăranilor...

De Paști, Ștefana aduce autorului ouă roșii și încondeiate. Preotul vine cu altele, cu pască și cu binecuvîntarea lui. Mielul de Paști e pus înaintea străinului, dușmanului, pe care-l miră

scrinciobele. La serbătoare ia parte și un Ardelean, Sporea, venit de pe cîmpul de luptă galițian, și el smulge Germanului cele mai mari laude pentru caracterul său; el, locotenent, de și n'are uniforma, se ceartă dirz cu Nemții.

Regimul ocupației, cu mecanisarea lui perfectă și absurdă, cu lăcomia unor cereri care se mai pot îndeplini e ridiculizat de aceia chiar dintre ocupanți cari trebuie să-l servească (pp. 108-9). Autorul își bate joc de acest *militärischer Klassenstaat*. Și biserica e rechiziționată pentru serviciul protestant, până la oarele douăsprezece.

Toată lumea e chemată să se înscrie, și oamenii se tem că-ia la oastea nemțească ori îi deportează. Cu atîta migală se va ajunge doar până la pace... Se aduce vin, și toată lumea civilisată se îmbată de ajunge prin șanțuri (pp. 113-5).

Cu bejivănia obișnuită: vin, drojzii, țuică, se mai trece vremea, în Maiu. „Popa“ predică întrebuițarea acestui leac sigur contra „malariei“; totuși e așa de respectat, încît i se oferă... locul de paroh la Dudești. A fi „trinkfester“, a ținea la beție, e o adevărată datorie. După ce se îmbată, Nemții se dau la femei cu pruncii la sin ori le gonesc, ziua mare, de-a lungul odăilor (v. p. 120). Autorul traduce scrisori femeiești ale camarazilor și din „dragă puiule“ face „draga puerile“ (*ibid.*), ceia ce nu-l împiedecă de a critica neînțelegerea Romînilor culți în materie de ortografie. Birtășița Paraschiva trebuie să strige subofițerilor beți: „popa german e în casă“ (p. 121). Primarului Niculescu i se cer în căsătorie cele trei fete care au făcut studii superioare. „Zilnic descoperim o nouă cîrciumă.“ La Bulgarul Velicu și la Nedelcu Costescu beau toate națiile, cu Bulgarii în frunte. Locotenentul bulgar Foțcov „presidează“: bea și cîntă cu „glas de stentor“, culminînd cu imnul național al său. Alt Bulgar ștropește apoi pe toți cu apa de trandafir de acasă. Întocmai ca în *Bai-Ganciu*, al lui Alecu Constantinov....

„Pentru litrul de vin ce-l avem în față, am dat și ultimul ban.“ Situația e salvată prin invitația locotenentului Radov la un „chef“ oferit de camaradul său. Țigani cîntă și „Heil dir in Siegeskranz“... Cu toată abureala din cap, ofițerii bulgari, întrebați dacă vreau Dobrogea, Macedonia, spun că li s'a urfît de războiu: mai bine „Bulgaria Mică“ (p. 123). Radov primește scrisori de la o învățătoare de-a noastră care știe franțuzește, și el e în nori. Deci

i se face acesteia musică la fereastră. Apoi la alte iubite... Dar un avion francez are nedelicateța să tulbure oameni cari o duc într-o veșnică nevinovată petrecere. Și la îngroparea camarazilor fac scandal...

Nu plouă. Și „popa german“ e rugat să ia parte la proce-stiune. Cum promite să se roage și ploaia cade, casa i se umple de mîncare și băutură. Cîrciumarul Sava Ionescu mai adaugă de la dînsul.

Un compliment în schimb pentru atîtea binefaceri și bunătăți. Cercetînd un lagăr de prizonieri arabi și africani din armata franceză, autorul constată că... tot „mai aproape“ sînt Romîinii (p. 128). Aiurea, sînt și Negri.

Ordin de a merge la front acești rezerviști din *Landsturm*. Supărare generală... Se îmbată cu toții..., și cîrciumăreasa li dă trandafiri și mărtişori de pus la gît. Dar plecarea e contramandată.

La Jigălia, administratorul Dinescu condamnă, în numele păcii, tot odată pe „Brătianu, Hindenburg, Împăratul Wilhelm, regele Ferdinand“. Dar tot ar vrea să mai meargă odată în Bulgaria ca să-și răsbune (p. 135). Fata casei, care lămurește țesutul, li spune la plecare: „Mai poftiți la Jigălia“. Autorul civilizat se miră că fără stială fata se suie în copac ca să-i arăte cum se cultivă viermii de mătasa. Gîndul oaspeților e la vinul ce li s'a dat și pe care-l ascund de camarazi. Într'un sat vecin se dă totul musafirilor, dar se trimet aiurea, după experiența cu Bulgarii, țetele. Un dr. Beschorner, la Năieni, „domnul profesor“, e respectat de ai noștri pentru că a cruțat lumea: de sigur că acesta nu găsește în beție rostul vieții. Acest om de bine spune: „Am trăit cinci luni cu acești oameni. Am văzut cum au sămănat, cum s'au ostenit, cum și-au căutat de vite. Cunosoc pe fiecare în sat și fiecare mă cunoaște. M'am deprins a gîndi și a simți cu dînșii, li înțeleg limba, i-am ocrotit; chiar —, căci, din nenorocire, a fost necesar —, contra camarazilor germani. Acuma am numai dorința de a vedea cum seceră. Imi cade greu să plec“ (pp. 136-7). Gazda lui i-a fost ca o mamă (*bemuttert*).

Ceilalți regretă, la întors, că sub-prefectul a pecetluit cîrciumele. Își fură trăsurile. Peste cîteva zile un camarad întors din Germania spune că lumea n'are ce mîncă și că femeile, care se văpșesc, „vielfach recht leichtsinnig leben“ (p. 138). La Făcăeni se petrece în splendida casă a proprietarului; ofițerul german

ținea două femei: una, fiică a unui otelier din Constanța, alta, Vienesă. El arată fotografia nevestei lui de acasă, iar ticăloasa de Romîncă, Mărioara, pe a soțului de la oaste. Reflecția autorului: „Da, da, așa e în războiu“.

La Hagieni, într'o familie, fata de șeisprezece ani e „măritată“ cu un ofițer german, care vrea să se întoarcă după războiu și să facă agricultură în sat (pp. 142-3). De fapt, bieții oameni au fost înșelați, cea ce se și recunoaște. Un alt ofițer se grăbește să-i facă propuneri fetei (pp. 142-4).

Visită la un sat, Săveni, cu ostateci, între alții „primarul Bucureștilor“, doi episcopi, Evreii Rosenthal și „Grauer“. Apoi, în tren la București, cu Bulgari. Îl desgustă pe autor cum se nutresc răspîndind efluvii de usturoiu. Și Austriecii sînt considerați ca de clasa a doua. Bulgarii sînt însă adesea și zdrențoși, în opinci; duc insecte pe dînșii. „De mirare că frăția de arme cu ei nu s'a prăpădit de mult“ (p. 151).

În București, pretutindeni petrecere. În afaceri, o „supra-organizație“ germană pedantă (se presintă un ofițer superior care a scris o operă despre „bagajul ofițerului“). Pentru o afacere de săpun, un întreg pelerinagiu... Prețuri mari. Distracții la „varieteiuri“.

La Fetești, autorul vede paparudele și caută să înțeleagă ce spun (p. 155). La Săveni, e invitat de un avocat, Alexandru Costescu. „Casă la București, casă la Karlsbad, casă la Viena. Vorbește perfect nemțește și e entusiast de viața de noapte din Berlin.“ Află și pe „un profesor de filosofie care a învățat la Wundt în Lipsca“ și pe „directorul Casei de economii din București“, cari se plîng de prigonire. Cel din urmă spune că e decorat cu Coroana Prusiei. Un tîlmaciu evreu care, supt ocupație, din Rădulescu, revine la Rosenbaum.

Scrisori de la ofițeri prizonieri în Germania: un Zorilă („Zodila“), un Ion Buricescu. Foarte convenabile. Lauda bunei rînduieli în munca din țara dușmană, — autorul se întreabă dacă nu e făcută pentru a îmbuna censura! —, cerere de alimente (pp. 170-1).

Rechisiționarea clopotelor, în Iulie. Austriecii o fac. Durerea satului; un bătrîn plînge (p. 172).

Începe a se auzi tunul marilor lupte de pe Siretiu (p. 174 și urm.) Se recrutează pentru oastea bulgărească Bulgari cetățeni

români și orice Macedonean. Ba chiar orice Român din Ardeal și Bucovina e trecut la datoria de oaste pentru monarhul austro-ungar, chiar dacă e cetățean român (p. 185). Sint duși în vagoane de vite și primiți ca niște „porci de Români“. Dată fiind vrsta, profesia păstorească a atîtora, lucrul îi pare „monstruos“ autorului. În același timp, control pe toată posta și opreliște a legăturilor cu Romînce, ceia ce e „contra demnității unui soldat german“... Oamenii din sat se sperie de formidabila bețivănie pentru cei doi Împărați aliați. Alături, casul lui Mitache, care, invitat să mănînce de frupt în postul Sîntămăriei pentru că nu-l vede nimeni, răspunde: „Dumnezeu vede“ (p. 184).

La București, unde autorul își duce, în Septembrie, ceata de ciobani „austro-ungari“, aceiași veșnică petrecere. El observă portul femeiesc de la țară, cu o citație din von Dungern, adesea întrebuițat, care, gîcind ceva după asemănarea cu cel din Nord, își inchipuie că stilul a venit din... Norvegia..., peste provinciile baltice, Polonia și Rusia. Luxul e extraordinar, și se dau prețurile. Autorul e ospătat la familia tîlmaciului evreu, Iosif Lupescu. Se cercetează Cișmigiu, unde administrația militară a găsit cu cale să cultive varză, și un cinematograf, apoi Parcul Carol și Palatul Regal, deschis soldaților străini.

Velburg își aduce înapoi pe acei „supuși“ cari n'au fost găsiți buni pentru front.

Va urma pentru el un scurt concediu acasă, la Iena. Mare mulțămire morală, dar lipsă de hrană și — de băutură...

Aducînd de acolo „fariurii, cuțite, păhare și cești“ pentru găzduitorii țărani de la Fetești, aceștia le pun de-o parte „pentru gospodăria feciorilor“.

Pe acolo a trecut Împăratul Wilhelm, și autorul vorbește foarte puțin respectuos de formidabilul aparat militar de care i-a fost încunjurată călătoria acestuia. Mii de oameni au fost opriți de la lucru pentru clipa apariției lui. Altă vizită e a Marelui Duce de Mecklenburg-Schwerin și a ducelui de Braunschweig, întorși de la o vînătoare în Dobrogea.

La București, unde vine iarăși pentru afaceri, Velburg vede pe Mackensen, „al cărui mers și a cărui figură sint ca ale unui tînăr de douăzeci de ani“ (!) (p. 210). La Teatrul „Carol-cel-Mare“ el găsește că d-na Miciora e prea grasă și că „danțează ca o vacă“.

De aici el revine la Fetești, unde petrece în circiumă, cu primarul, cu Iancu Niculescu și Ion Sterea, vechi cunoștințe, cari semnează pentru... împrumutul de războiu german! Autorul se miră că se poate un astfel de „act de trădare“, asemenea cu al tălmacilor evrei, cari o fac însă „din ură contra Românilor“. Se trece la Năeni, pe la Elefteria Zamfir, care a îngrijit așa de bine pe dr. Beschorner.

Un ultim „control“ acolo. Și o judecată de total: „Am căpătat încredințarea că Români sînt un popor cu totul bun la inimă și credincios“ (p. 219). Și „splendid e materialul uman, mai ales foștii soldați. Se găsesc printre bărbați unii națli ca pomii, cu o spinare ca a uriașului Atlas, cu picioare și brațe tari ca oțelul. Tipul nemțesc apare față de dinșii mic și slăbănog“ (p. 220).

Chemat la București, îi impune în Str. Gheorghe Cantacuzino 15, *Meldeamtul* german, așezat în birouri depinzînd de Ministeriul Agriculturii. Presintare ridiculă a personalului de trufași băieței în haină de sublocotenent, cu indispensabilul tălmăciu evreu Hirsch, pe lingă „încă o duzină de tălmăci iudeo-romîni și o dactilografă, tot Evreică, Lissy Grünbaum“: parcă ar fi o școală jidovească...

Mai departe, și un Diamant, un Ștefănescu-Steiner, care bruschează pe oricine cu „tu“. La urmă, cei doi sînt arestați pentru pungășii. Evreul Manolescu speculează în Piața de Flori cu monedele (p. 271). Și Teatrul evreiesc al lui Marcus Strul, cu „subreta“ Sara Kanner, care invită pe Nemți (p. 260).

Se dă noului venit locuință la soția căpitanului Nenițescu, divorțată, care „în cinci minute îi destăinuiește toate intimitățile“ (pp. 228-9). I se oferă o Bulgarcă, de loc din Rusciuc, Alexandrina Stambulov.

S'au deschis la Fundație cursurile Universității pentru armată; nu lipsesc femei, foarte multe (p. 232). Intre profesorii de drept Adolf Last, Evreu de la Cernăuți, care se amestecase și în literatura românească. Nu lipsește un curs de istorie a Bulgariei, până la 1877, de profesorul Götz, de la Bonn; profesorul Sels, tot de la Bonn, vorbește „despre formarea limbilor romanice, cu specială privire la cea românească“. Intre studenți, filoromînul Beschorner. La petrecerea comună apare Mackensen (Decembre 1917). La lecții asistă și generalul Tüll von Tschepe. Sels urmează cu lecții de românește la Școala Germană.

Acuma, veste că la Brest-Litovsc încep negocierile. „Îți vine să plîngi de bucurie...“.

De la d-na Nenițescu autorul e scos pentru a nu strica intimitatea gazdei cu un inspector de spital german. El stă acuma în Știrbei-Vodă, la o văduvă săracă, împovărată cu cinci copii.

Visită la Văcărești, unde descopere „stil maur“... Apoi la Colintina (pe cale, constată descoperirea înaintea morților și facerea crucii înaintea bisericilor). „Oameni buni și plini de evlavie!“ De aici la... Alhambra, unde o artistă din Berlin se împiedecă de două ori și nu poate cînta.

Crăciun militar la Ateneu, apoi la Comandantură. La 30 Decembrie, spectacole germane la Teatrul Național (organizate de dr. Friedrich din Leipzig, venit și pentru cursuri) și la Eforie (spectacole de curiozitate, cu omul fără brațe și gimnastici).

Acum autorul stă la niște Evrei, Geissler.

Paradă de ziua Împăratului german: Turcii participă, Bulgarii nu (27 Ianuar 1918). Emoție, la 9 Februar, cînd „Lumea“ lui Stere anunță o pace care e... numai cu Ucraina (p. 256).

Despăducherea tuturor, și a „celor mai fine doamne“, dacă vreau să meargă cu trenul; dar țidulele se vînd cu 25 de bani (pp. 261-2)...

Visită la Muzeul Zoologic. „Ca toate clădirile publice, și acesta e clădit în proporții puternice, cu o mare cheltuială de spațiu, stabil (*sic*) și pompos. Se vede ce mare preț a pus tînărul Stat român în cultivarea științei și instrucției publice. Ce lovește apoi e că publicul, și tocmai clasele de jos, vizitează zelos Muzeul. Și grupe mai mari de copii mai mărunți și mai crescuți sînt lăsați a umbla pe acolo în voie fără întovărășire de persoane mature, și n'am observat ca aceasta să ducă la o necuviință“ (p. 263).

Tragedia demobilizaților cari nu-și mai găsesc soțiile (pp. 264-6). Dar în cea mai mare parte scene de familie care mișcă pe străin. O infamie e invinuirea că un tînăr căpitan student, de douăzeci și trei de ani, și-a cumpărat rangul (p. 266)! Copii de trupă vorbesc mîndru de idealul „României Mari“. Un locotenent nu și-ar fi știut anul nașterii... Dar atîția ofițeri preferă să nu poată intra în localuri publice decît să și lase uniforma; îi doare că trebuie să salute pe ofițerii dușmani, și mai ales pe

¹ Traducerea în versuri, de autor, a imnului lui St. O. Iosif; pp. 253-4.

Bulgari (pp. 267-9). Dacă se înfierează medicul bine nutrit, cu soția germană, se zugrăvesc Germanii chemați pe frontul de Vest, cari sînt desperați (pp. 269-70). Și Comandantura trebuie să dea un ordin „strict secret“, — pe care, de altfel, îl cunoșteam de mult, — contra olișerilor cari se fac de ris cu femeile (April).

În acel moment reîncep cursurile universitare germane...

Pașea de la București. „Nicio agitație bucuroasă în masele populare, nimic bătător la ochi nu se vede în aspectul străzilor. Abia se cumpără numerele speciale.“ Unii așteaptă defilarea comisiei de pace, despre care s'a vorbit. E o generală „decepție“, mai ales că ocupația rămîne. Răpirile de teritoriu dor adînc, ca și robia economică. „Pe străzi și în restaurante domnește azi tăcere de mormint“ (7 Maiu). Se protestă contra „păcii de foame“. Vom muri de foame, spune unul, dacă nu vine pacea generală (p. 286).

Autorul, care a împlinit o legătură de iubire cu o femeie nerușinată, de bună familie, merge acum pe front în Vest (15 Iulie).

Aici se oprește povestirea.

* * *

În resumat, la ocupanți, întâiu pasiune de distrugere, apoi lăcomia satisfacerii pottelor animalice. La ai noștri, afară de excepții în clasele de sus, creștină resignare, nesfirșită bunătate, și față de dușman.

Avem, astfel, în această carte de absolută sinceritate o prețioasă mărturie, care ar trebui cunoscută și în cercuri mai largi.

N. Iorga.

Existența și activitatea lui Salis

Publicînd două studii despre Salis și Popescu¹, am primit din partea d-lui M. Auner un răspuns în care concluziile noastre cu privire la existența și activitatea lui Salis sînt răspinse². Fără să

¹ *Participarea emisarilor Mihail Popescu și Salis la revoluția lui Horia*, „Anuarul Institutului de Istorie Națională“, Cluj, vol. VI, pp. 503-14; *Revoluția lui Horia, legendă și adevăr*, *Revista Istorică*, pp. 154-62.

² *Participarea lui Salis la revoluția țaranilor din Ardeal*, *Revista Ist.*, XXIII, pp. 13-24.

dorim a intra într'o polemică prea întinsă, ne mărgenim să subliniem că problema se presintă supt două aspecte.

I. Acela al existenței lui Salis.

II. Acela al participării lui Salis la revoluția lui Horia.

Răposatul N. Densusianu, în cartea sa „Revoluția lui Horia“¹, a fost de părere că „nimeni nu putu să constate prezența acestui individ Salis în toată Ungaria și în toată Transilvania“. Pe baza documentelor cercetate am dovedit că Salis a existat și că a avut o activitate politică. Un prim punct cîștigat.

În ce privește participarea lui Salis la revoluția lui Horia, materialul arhival e mai sărac. Basindu-ne pe informații inedite din arhivele vieneze am presupus această participare. Părerea noastră poate fi contestată, și d. Auner avea dreptul s'o facă, fără însă a neglija interesul documentelor citate de noi și care ni-au permis să ajungem la această concluzie.

D. Auner se mulțamește, în recensia citată, să interpreteze în mod eronat documentele analizate de noi. Așa, afirmă d. Auner, „raportul lui Cobenzl, no. 49, din 3 Noiembrie, la care se mai referă d. Göllner, cuprinde, în total, cu 15 anexe, 136 de pagini. Celînd acest raport, se poate constata că în întregul raport și în anexele sale nu se găsește niciun cuvînt asupra lui Salis și asupra proiectului său“². Intîrzierea răspunsului nostru a fost cauzată chiar din necesitatea de a controla grava afirmație a d-lui Auner. Acum, cînd putem consulta la Viena actele citate de noi, supunem cetitorului textul în chestie³, precum și celelalte acte privitoare la persoana și activitatea lui Salis.

I.

St.-Petersburg, 1784, August 13. Raportul ambasadorului Cobenzl către Cancelariul Kaunitz (Arhivele de Stat, Viena, St.-Petersburg, 1794, Berichte, no. 39).

Man versichert mich dass in Siebenbürgen sich ein Mensch befindet der sich angetragen haben soll, eine Anzahl dassiger Familien nach der Krim zu liefern. Ich werde trachten den Namen dieses Menschens und die weitem Umstände zu erfahren.

¹ P. 143.

² *Revista Istorică*, XXIII, p. 17.

³ Cf. anexele no. V.

II.

Praga, 1784, Septembre 16. Iosif al II-lea către contele Hadik.
(Arhivele de Războiu, Actele Lacsy, 1784, 139/38).

Dem sichern Vernehmen nach, soll ein gewisser Salis eine beträchtliche Auswanderung meiner Unterthanen aus Siebenbürgen, Hungarn und denen dortigen Gränzen einzuleiten, vorhaben. Werden also den unverzüglichen Befehl an die betreffende General Commandi und durch diese an die sämtlichen Gränitzregimenter erlassen damit... ein obachtsames Auge getragen.

III.

Praga, 1784, Septembre 16. Iosif al II-lea către contele Bánfy
(Arhivele de războiu, Viena, Hofkriegsrat 1784, 14/2817).

Dem sichern Vernehmen nach, soll ein gewisser Salis eine beträchtliche Auswanderung Meiner Untherthanen aus Siebenbürgen, Hungarn und den dortigen Gränzen einzuleiten vorhaben. Sie werden also den unverzüglichen Befehl an die betreffenden Behörden und Komitate erlassen, damit aller Orten, und an den Gränzen, auf diesen Menschen, wenn er etwa in die dortigen Gegenden kommen sollte, so wie auf seine Emissaires ein obachtsames Auge getragen, ihren heimlichen Verführungen sorgfältigst nachgespüret, und, wenn sich ein oder anderer dieses Verbrechens schuldig machet, solchen auf der Stelle und ohne Anfrage mittels Standrecht, dass in derley Fällen statt findet, mit dem Strange abgestrafit werde.

IV.

Viena. 1784, Septembre 28. Consiliul Aulic de Războiu către Comandamentele Generale din Transilvania și Ungaria (Arhivele de Războiu, Viena, Consiliul Aulic de Războiu, 1784, 141/279).

Bereits unterm 19-ten currentis ist ihm... mitgegeben worden dass, nach der allerhöchsten Anordnung wegen der dem Vernehmen nach von einem gewissen Salis vorhabenden beträchtlichen Entführung diesseitiger Unterthanen aus Siebenbürgen, Hungarn, Gallicien und denen dortigen Gränzen, aller Orten auf diesen Menschen und auf seine Emissarien ein obachtsames Aug getragen, ihren heimlichen Verführungen sorgfältigst nachgespüh-

ret, und, wann sich ein oder anderer dieses Verbrechens schuldig machte, solcher auf der Stelle, und ohne Anfragen, mittelst Stand-Recht mit dem Strang abgestraft werden sollen.

V.

St.-Petersburg, 1784, Novembre 3. Raportul ambadorului Cobenzl către Cancelariul Kaunitz (Arhiva de Stat, Viena, St.-Petersburg, *Berichte*, 1784, No. 49).

Ich habe die Ehre den mir von einem Vertrauten hierüber zugestellten Aufsatz gehorsamst anzuschliessen, so wie auch jenen den ich über das dem Fürsten Galizin eingereichten Emigrationsproject, von dem ich zu seiner Zeit Euer Fürstlichen Gnaden ebenfalls den gehorsamsten Bericht erstattet, von ihm empfangen habe...

Anexa :

„Un nommé Salis, se trouvant actuellement à Vienne, s'est adressé au Prince de Gallizin pour lui offrir ses services. Son projet, qu'il s'offre à prêter la main à l'émigration de 300 âmes établies en Transylvanie, en Hongrie et sur les frontières turques, pour les transporter dans les États tauriques. Son projet a été bien accueilli ici; les conditions sont les suivantes :

1. On offre à ces colons un dédomagement pour le voyage.
2. Un ménage tout établi pour chaque famille, comme maison, bétail, ustensiles, etc.
3. Pour première entrée et pour s'établir 100 Roubl. à chaque famille.

4. Les colons seront exempts pendant 10 ans de tout impôt quelconque, ainsi que de la restitution des avances, mais, après l'échéance de ce terme, ils payeront les capitations ordinaires, et après 15 ans, à compter du jour de leur émigration, ils commenceront à payer tous les ans une somme proportionnée à leurs facultés pour rembourser la somme de ces avances. Le dit Salis n'est point content de ces conditions, et il insiste sur ce que la Russie accorde aux colons les susdits articles pour le terme de 20 ans, à condition toute fois qu'à l'expiration de ce terme ils seront tenus à payer les capitulations ordinaires avec les intérêts du capital avancé, et six pour cent pour le restant de la dette par an. Sur les représentations du Prince Galizin l'Impé-

ratrice a ordonné au Comte d'Osterman de lui envoyer un plein pouvoir illimité pour arranger ces articles avec Salis à la satisfaction des colons.

VI.

Timișoara, 1784, Novembre 16. Raportul generalului Koppenzoller către Comandamentul general din Ungaria (Viena, Arhivele de Războiu, Hofkriegsrat 1784, 44/311).

Die Anführer dieser Siebenbürger Bauern sollen ein gewisser Zalathner Untherthan Hore, sicherer Salis und ein unbekannter Mensch, welcher verschiedener Art Uniforms sich bedient, Namens Popersky, sein.

VII.

Viena, Novembre 21. Consiliul aulic de războiu către Comandamentul general din Transilvania (Arhivele de Războiu, Viena, Hofkriegsrat, 1784, 44/311).

Aus einem mittelst des Hungarischen General-commando eingeleiteten Rapport des Hr. G. M. Koppenzoller wegen der Unruhen in Siebenbürgen ist unter Anderm zu entnehmen dass die Anführer der aufrührischen Siebenbürgischen Bauern ein gewisser Zalathner Unterthane, Hore, ein sicherer Salis und ein Mensch, welcher verschiedener Art Uniforms sich bedient, Namens Popersky, seyn.

Schon unterm 19. Septembris ist sowohl ihm, wie den übrigen in denen Hungarischen Landen aufgestellten General Commandi mitgegeben worden dass, nach der allerhöchsten Anordnung wegen der dem Vernehmen von einem gewissen Salis vorhabenden beträchtlichen Entführung diesseitiger Untherthanen aus Siebenbürgen, Hungarn, Gallicien, und denen dortigen Gränzen aller Orten, auf seine Emissarien obachtsames Aug getragen...

Da nun, ohnerachtet der, sowohl wegen des Salis, als wegen des Popersky, vom Hofkriegsrath ergangenen Verfügungen und der wegen des letzteren auch dem Hungar. Grl.-Commando geschehenen Erinnerungen gleichwohlen wegen beeder dieser Menschen die angeordnete nötige Vorsicht zu gebrauchen unterlassen worden seyn muss...

VIII.

Viena, 1785, Februar 27. Cancelaria aulică de Transilvania către Consiliul Aulic de războiu (Arhivele de Războiu, Viena, Consiliul Aulic de Războiu, Cp. 212/1785).

De dato 7-ten, eröffnet, sie habe... die nötige Veranlassung getroffen, was demnach den Emmissaires Salis betreffe.

C. Göllner.

Maramurășul nostru¹

(conferință la radio a d-lui N. Iorga, 21 Decembre.)

Ziarele publică telegrama prin care se anunță că s'a numit consul al României la Hust, „Chust“, un excelent tânăr diplomat, care va avea să îndeplinească în acest Maramurăș, asupra căruia se întind atâtea poște și care cuprinde în el însuși periculoasa problemă a Marii Ucraine, menită să treacă și peste Bucovina la Nord de Prut, și alte interese decît acelea pur comerciale care se încredințează de obicei consulilor.

Felul cum se scrie numele Hustului, ca și acela în care se va preface vechiul Muncaciu, odinioară Muncacevo, ca pentru Slovaci, iar acum trebuind să se supună celei mai stricte ortografii ungurești, arată cît de străini sîntem noi, prin nu știu ce pregătire școlară lipsită de serioșitate și de orizont, de lucrurile care ar trebui să fie socotite ca ținînd mai de aproape de ființa noastră și de rosturile noastre în viitor.

¹ În ziarul *România*, no. 197, d. Petre Petrinca dă aceste prețioase știri: „Atillio Tamaro (*La lotta delle razze nell'Europa Danubiana*) ni spune că Romîni anexați Cehoslovaciei prin Marele Războiu sînt răspîndiți în județele: Maramurăș (23%), Bereg (0,2%), Ung (0,1%), Ugocea (10,6%).

E. A. Monfosca (*Le minoranze nazionali contemplate dagli atti internazionali*“, vol. I, p. 211) ni dă două statistici cu privire la Romîni din Rusia subcarpatică; în prima statistică Romîni sînt trecuți cu cifra de 53.516 suflete, iar în a doua sînt arătați în număr de 80.000. În harta naționalităților a lui Monfosca, Romîni sînt arătați cu cifra de 53.000 suflete (p. 254). În statisticile lui Monfosca sînt trecuți și Romîni maghiarîsați ori rutenisați.

Dr. E. Ammende (*Die Nationalitäten in den Staaten Europas*) ni spune că minoritatea romînă din Rusia Subcarpatică este în număr de abia 14.828

Aceasta explică, de altminteri, și așa de trecătorul interes pe care l-a trezit inițiativa bunilor Români din Maramurașul de la Nord de Tisa și sprijinirea călduroasă a acestei idei de Liga Culturală, când a fost vorba ca numeroșilor Români cari trăiesc în frumosul Ținut ce se întinde dincolo de granița noastră să li se asigure, sau supt steagul românesc, sau într'o autonomie garantată, în care să nu se amestece învățători propagandiști ucrainieni și un cler ciștigat, cind este unit, adesea ori de ideea „întregirii ungurești“, și lipsa de orice sentiment de părere de rău că și prietenii noștri de la Praga, cu toate făgăduielile date într'un moment, au trecut dincolo de acest drept românesc și că guvernul de la Hust n'a arătat nicio preocupare în sensul satisfacerii unor dorinți legitime, chiar dacă s'ar fi ținut a se păstra granița naturală a Tisei. De fapt, cum se vede și din aceea că, de atâtea ori, ziarele, vorbind de localități din Ardeal care ni aparțin acum nouă, întrebunțează încă numele pe care le purtau pe vremea ungurească, această atitudine de indiferență, alături de absența oricărui devotament pentru gândirea românească și pentru cărțile în limba noastră, e unul din tristele

suflete. După recensământul cehoslovac din 1930, Românii din Rusia subcarpatică sînt în număr de 13.004.

Joseph Chmelar (*La minorité polonaise en Tchécoslovaquie*), în 1935, ni arată în Rusia Subcarpatică un număr de abia 12.641 Români („En Russie subcarpathique, il existe une petite minorité roumaine, qui ne compte que 12.641 âmes“).

Alți specialiști ni spun că numărul minorității romine din Rusia Subcarpatică este de 25.000-30.000 suflete.

Majoritatea Românilor din Maramurașul de peste Tisa sînt astăzi de confesiune greco-catolică. În satele lor se află biserici foarte vechi, construite din lemn de stejar, ca e au caracteristica arhitectonică extrem de interesantă.

În comuna Apșa-de-jos se află două biserici românești, conduse de preoți români. De această parohie se țin filialele românești: Cireș, Valea Seradei, Botcăuți și Dealul Ursului.

În Apșa de-mijloc, de asemeni se află două biserici unite romine, de care se țin cătunul rominesc Plăiuț și comuna românească Apșa-de-sus.

În Slatina se află de asemeni o biserică greco-catolică romînă, care are ca filială cătunul rominesc Hândal sau Ocna.

O altă parohie gr.-cat. romînă se află în comuna românească Biserica Albă.

Parohiile gr.-cat. romine din Rusia subcarpatică sînt conduse de către preoți români.

În 1935, Românii din Maramurașul de peste Tisa aveau șase preoți români, supuși jurisdicțiunii Episcopiei unite romine de Gherla.

semne ale vremurilor. Ni se arată încă odată cât de departe sîntem noi, în minunatul Stat pe care ni l-a creat îndărătnica rezistență a țaranului nostru și simțul de dreptate pe care l-a avut, fie și într'un singur moment, Europa învingătoare, pentru triumful dreptului, de acea conștiință de noi înșine, fără care toate fundațiile politice sînt deschise tuturor amenințărilor, expuse tuturor primejdiilor, îngrijorînd pe cei cari, cu atîta iubire și cu o trudă așa de îndărătnică, au lucrat pentru atingerea unor ținte care de a doua zi, din lipsa de cunoștințe îndestulătoare a poporului întreg, pot să ajungă din nou în discuție.

De aceia, în lupta statornică pe care o duc împotriva acestui esențial neajuns al ființii noastre morale, am crezut că este vremea să se vorbească în altă formă decît a unor discuții istorice recente, în care din nenorocire cele două Bisericii românești, cea ortodoxă și cea unită, se înfruntă în polemici pline de amărăciune, de chestiunea, prea mult scăpată din vedere, nu numai a rosturilor noastre naționale, dar și a rosturilor politice de caracter istoric venite din conștiința mai tare a altor vremuri, pe care le-a avut națiunea noastră acolo, în Maramurăș.

Aceste drepturi sînt într'adevăr foarte vechi. Ele ni vin de la cei mai îndepărtați strămoși ai noștri. Fără să aibă cineva conștiința permanenței elementului ancestral în văile acestor frumoși munți, s'ar înșela asupra vechimii înșeși a stăruinții în aceste locuri a raselor de unde vine, prin prefacerea romană, însăși ființa noastră.

Maramurășul poartă un nume care nu poate veni de aiurea decît din moștenirea noastră dacă. Vechea ipotesă că el ar fi alcătuit din numele a două rîuri trebuie înlăturată, un astfel de cas nepresintîndu-se nicăiri în formarea nomenclaturii geografice.

Este mult mai probabil că și în Mara și în Murăș este aceeași veche rădăcină tracică a acelor strămoși daci, precum, în ce privește pe alți strămoși lăaturalnici, Sciții, în „Olt“, în „Oltenia“ și în „Oltenița“ trebuie să se recunoască o altă rădăcină pentru același concept, al riului.

Nu numai că recunoaștem această ascendență a rădăcinilor rasei noastre în numele Maramurășului, dar în ținuturile vecine, unde a fost odinioară o populație românească foarte numeroasă, care s'a slavizat numai de prin secolul al XIV-lea înainte, Un-

gurii cel puțin nu pot să revendice nicio prioritate pe baza aceasta a numelor geografice, Slavii ei însiși transmitând nume care pot să vină de la dinșii numai prin mijlocirea Românilor cari se aflau în jurul lor și pe cari au izbutit să și-i asimileze.

Într'adevăr numele comitatului Ug, românește Ugocea, — el se asemănă cu numele lui Ugrin, din părțile Făgărașului, pe care îl reclamă cu atîta îndărătnicie Ungurii, — arată, în această formă pe care-o are în limba noastră, legătura cu atîtea alte nume de accidente geografice sau de formații regionale, precum ar fi: pasul Bratocei sau nume ca Murgociu, Buhociu, ș. a. m. d. Iar celalt comitat, care se leagă în chipul cel mai strîns cu Maramurașul, comitatul de Bereg, nu află pentru numele său nimic corespondent în tesaurul lexical unguresc, ci avem a face cu o vocalisare ungurească a cuvîntului de *breg*, care, cum se dovedește prin atîtea exemple în Balcani, ca Bregova, Cerveni-Breg, nu înseamnă altceva decît: trecătoare peste un riu.

Deci nomenclatura geografică spune aceasta :

Sau străvechi nume, care nu pot veni decît din originea traco-dacică, direct asupra noastră, sau nume slave acomodate cu felul nostru de a vorbi și represintînd acea mijlocire a elementului românesc, care se întîlnește dincolo de Carpați, de la un capăt la altul al tuturor regiunilor.

Toți munții sînt plini de o nomenclatură românească, pe care o întîlnește cineva și în regiunile unde noi, ca limbă, dar nu ca obiceiuri, ca înfățișare, ca îmbrăcăminte și artă, nu mai existăm de mult. Este întocmai așa ca în Galiția, unde aceste nume românești ale muntelui merg pînă la elementele valahe diu apropierea Cracoviei, cu arta lor așa de caracteristică, absolut deosebită de cea națională polonă.

Anumite tendențioase cărți ungurești presintă regiunea Maramurașului, de altfel ca și cea mai mare parte din Secuime, ca fiind absolut nelocuită. Românii ar fi venit și s'ar fi așezat acolo printr'o emigrație de un caracter foarte tîrziu. Nenorocită ideie falsă, care a intrat și într'un fel de conștiință populară a Ungurilor din România, cum mi s'a dovedit de curînd printr'o scrisoare injurioasă, de caracter semi-popular, care mi-a venit din Secuime în legătură cu conferința mea precedentă.

Dacă ar fi așa, dacă Românii ar fi niște pribegi pe cari i-a adus capriciul vîntului, dacă ei ar fi venit, cum credeau chiar și

anumiți cugetători slovaci din Praga, pe urma așezării Rutenilor, și aceștia ar fi elementul cel vechiu, atunci nu s'ar lămuri de ce marele rege, cavaler și conducător de cruciată, Ludovic, din secolul al XIV-lea, ar fi recurs, în crearea armatei sale de „viteji“, în primul rînd la voevozii noștri din aceste părți maramurășene. Nimeni nu s'a gîndit vre-odată să se sprijine militar pe elemente abia sosite, nu îndestul de înrădăcinate, neavînd prin urmare cu pămîntul alt caracter decît al unei concesi. Și în multe acte maramurășene tipărite de răposatul Ioan Mihalyi nu se găsește niciunul care să arăte întia stabilire a unui conducător de Romîni pe săraca brazdă maramurășeană, pe care, de alminteri, aceștia ar fi fost oamenii cei mai neghiobi din lume dacă ar fi preferat-o în locul șesurilor vecine, unde și-ar fi găsit alte împrejurări de viață. Pentru ca acești oameni să fie, nu numai sprijinitori ai Coroanei ungare, în noua și atît de îndrăzneața ei ofensivă către Răsărit, dar și în stare să creeze alături, în două forme deosebite, care s'au contopit pe urmă, noua „țară românească a Moldovei“, cu Dragoș și Bogdan, *pentru aceasta trebuia o populație etnică de mare vechime, deprinsă cu apărarea graniței și avînd un prisos de energie care să se poată revărsa asupra ținuturilor vecine.*

Mai mult decît atîta: conducătorii aceștia romîni aveau o conștiință atît de înaltă de rostul lor, încît li s'a părut că trebuie, nu numai să ridice lăcașuri de închinare cum este cel din Peri, care se găsește acum în Slovacia și care cel puțin n'a ajuns să guste plăcerea „întregirii ungurești“, dar ei au vrut, acei voevози de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, Balica și Dragu, cu nume așa de frumos românești, să nu aibă nicio legătură bisericească, nu cu Vlădiciei romîni, cari nu erau în aceste părți, dar tocmai cu fundațiile religioase ale Rutenilor vecini, de supt oblăduirea neamului litvano-rus al Corâiatovicilor. De aceia, fiind capabili și de legături foarte depărtate cu însuși Constantinopolul, ei au cerut de la Patriarhul ortodox ca el să-și înfigă aici „crucea“, făcînd din egumenul acestei fundații „stavropighiale“ un adevărat episcop, a cărui putere se întindea asupra multor ținuturi din vecinătate.

Mai este de observat un lucru: dacă oamenii aceștia ar fi fost niște nou-veniți, a căror origine ar trebui căutată în Balcani, ei ar fi adus de acolo în actele publice limba slavonă și formele

caracteristice pentru cancelarie de dincolo de Dunăre. În loc de aceasta, și aici, ca și în Țara Hațegului, a trebuit influența formelor de limbă, formelor de redacție ale Românilor de la Sud de Carpați, grăbiți să împrumute pentru Biserică și Stat veșmintul sud-dunărean slav, pentru ca, ici și colo, să apară, peste mulțimea de documente latine, de alcătuire ungurească, rari cazuri de documente avînd celalt caracter.

Apoi, până pe vremea lui Mihai Viteazul, s'au păstrat în fruntea Maramurășului, ca represintanți ai Coroanei ungurești, șpani romîni, cum sînt Poganii, ajutați de alți căpitani, tot Romîni, cum este neamul Biț.

Oamenii aceștia sînt așa de Romîni, încît se folosesc de la o bucată de vreme de limba românească, în care, la această graniță, încă de pe la 1400 s'au tradus cărțile sînte, pentru înseși ordinele care pleacă de la dînșii.

Este astfel la acești *boieri*, cari și-au luat acest titlu din Moldova creată de dînșii, numindu-și copiii „coconi” și „cocoane”, *o conștiință românească mai puternică decît chiar aceia a fraților liberi, cari trăiau oficial și bisericește în forme de limbă împrumutată.*

Nimic nu este mai explicabil deci decît ca, atunci cînd Mihai Viteazul a ajuns prin voința vremurilor stăpîn pe Ardeal, el să ceară cu toată hotărîrea, în toate instrucțiile pe care le-a dat solilor săi, ca acest Maramurăș să-i fie întreg încredințat, specificînd înainte de toate, alături de nevoia ce o simția de a stăpîni Ardealul și ținutul Bihorului, și acesta al Maramurășului, *specificînd că privește ca principal centru al lui Hustul.*

Citez, din aceste instrucții, una tot în limba pe care o întrebuițau șpanii maramurășeni :

„Oradea cu Ținutul Bihorului și Hustul cu Ținutul Maramurășului și ținuturile Crasnei și ale Solnocului și ale Sărandului și Nagbaia (Baia-Mare) cu Baia-de-Sus și toate ținuturile lor, așa cum se învoise Casa de Austria să le lase stăpînitorului Ardealului altă dată”.

O alta: „Cele cinci varmeghii care sînt Bihorul și Solnocul de mijloc, Maramurășul, Sărandul, Crasna să rumpă aicea cătră Ardeal, cu cetățile și cu ținuturile, cum au fost mai denainte vreme, cum cetățile de pre margini ce se vor slobozi din mîna păgînilor spre dumnealui (Mihai): Timișoara, Felnacul, Cea-

nadul, Beşcherecul, Panciova, Berinul, cu toate ținuturile cite sînt pînă în Dunăre, să fie moşie fir pre fir.“

În Ianuar 1600, Basta se plîngea că Mihai vrea să ocupe cu sila Hustul, Chioara și alte cetăți, și dușmanul pînă la moarte al lui Mihai făcea să între tot cu sila o garnisoană de Nemți, înlăturînd pe Ungurii cari fuseseră pînă atunci acolo.

În această vreme, pînă tîrziu, în 1601, Gheorghe Pogon era socotit ca un stăpînitor aproape autonom al Maramurăşului, păstrîndu-se liber de orice acțiune între cei trei rîvnitori ai țării: Mihai, Basta și Sigismund Báthory.

De altfel, încă în Decembre 1599, a doua zi după biruința lui Mihai, pentru asigurarea lucrurilor din Maramurăş trebuia o înțelegere a lui Basta cu șpanul ungar al țării, cu Pogon, viceșpanul, cu castelanul ungar din Hust și cu boierii de acolo. Pogon avea însă legăturile lui deosebite, permanente, cu Moldova lui Ieremia Movilă.

La 1601 el se putea intitula „Gheorghe Pogany din Țeb, viceșpan al Maramurăşului“, și Bistrițenii îl onorau ca pe un vecin puternic.

În ce privește chiar Ungvár, Uzhorodul de ieri al Slovacilor, un raport din Mart 1600 arată că această cetate era legată de Chioara și încredințată boierului român Aga Leca, în fruntea a 1.200 de Romîni¹.

Așa de necesară îi părea lui Mihai stăpînirea în aceste locuri, încît el, care a întărit Scaunul bisericesc al Romînilor din Ardeal, a luat pe egumenul Sîrghie de la Tismana și l-a așezat să fie Vlădică acolo, în Maramurăş, chiar în Muncaciul.

Clipa aceasta unică a trecut, dar *nimeni n'a putut să rupă continuitatea Maramurăşului cu toate rosturile noastre.*

Episcopii au dăinuit acolo neconținut pînă la Stoica și Dosoftei, de la începutul secolului al XVIII-lea². O țărănime sărăcită mai tîrziu, înecată de o Evreime de ultimă speță, absolut necivilizată, și-a păstrat conștiința de „boierie“ pînă în timpurile noastre și tot ceia ce se leagă ca mîndrie de dînsa. Cînd, cu atîta greu-

¹ Toate dovezile în Documentele lui Mihai Viteazul ce am publicat ca volumul XII din colecția Hurmuzaki.

² V. Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. xxxvii și urm., *Istoria Bisericii Românilor din Maramurăş și Istoria Bisericii românești.*

tate, niște ctitori modești au putut ridica bisericuța lui Moisi patriarhul, de la Moiseiu, în Maramurăș, călugării de la Putna au fost rugați să-și trimeată represintanții lor la sfințire, ctitoria lui Ștefan-cel-Mare unindu-se astfel, în acest act solemn, cu aceia a descendenților umili din însuși neamul care întemeiasse Moldova ¹.

Cînd în părțile bistrițene și maramurășene, la începutul secolului al XVIII-lea, a intrat Mihai Racoviță, Domnul Moldovei, răsbunător contra Austriecilor, el a dat ordin ca toată această populație românească să fie cruțată de neajunsurile războiului ².

Până în zilele noastre aristocrația românească de acolo s'a păstrat, și, pe o vreme cînd numai cei mai cutezători se puteau gîndi la întinderea Statului român dincolo de Carpați, unul din Mihălești, cari au dat pe Mitropolitul Victor de la Blaj, culegea cu un sentiment de adîncă pietate istorică tot ce putea servi pentru a descoperi pe înaintașii din rîndul „vitejilor“ de odinioară, din cari se cobora și neamul său. De altfel șeful Ruteniei maramurășene se chiamă azi Volosin, „Romînul“. Iar, în ajunul războiului pentru Independență, un admirabil copil de preot din Maramurăș, Artemie Anderco, călătorind, cu o bursă particulară din București, în Italia, în Franța, impregnîndu-se de simțul latinătății, se întovărășia cu studeuții romîni veniți din toate părțile românești libere, și croia pentru viitor planuri mari, pe care o moarte năprasnică l-a împiedecat de a le urmări mai departe ³.

Iată ce ne leagă de Maramurăș. Dacă ignoranța face pe cei mai mulți să nu se gîndească la aceasta, cel puțin cînd li se învederează ceia ce n'au știut, ei au datoria de a păstra cunoștința ca o contribuție esențială la simțul de întregime românească, împreună cu toate datoriile care derivă, la orice moment, dintr'insul.

¹ V. Iorga, în *Biserica ortodoxă română*, 1938.

² Cronica lui Chiparisa, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*.

³ S'au publicat de mine, în *Neamul Românesc literar*, și extras.

O rugăciune a lui Constantin Stolnicul Cantacuzino

Scotocind biblioteca familiară, printre alte cărți, am dat de un Molitvenic, căruia îi lipsește și începutul și sfârșitul, așa că pentru moment nu poate fi datat. Îi lipsește foaia de titlu și primele două foi; de asemenea nu are nici sfârșitul, ultima filă purtând numărul de paginație 230 (paginația fiind făcută pe foi). Lipsesc filele și din interiorul cărții¹.

Cartea, scrisă cu litere cirilice, are un format foarte mic, 9/6 cm. Este imprimată cu cerneală neagră, avînd uneori doar titlurile și inițialele, destul de simple, scrise cu roșu.

Chenarele lipsesc, iar caracterele tipografice, de și rudimentare, în general sînt destul de clare.

Cartea începe cu „slujba acatistului“ (filele 3-42), urmează apoi „paraclisul“ (f. 43-62), „canon către Isus Hristos“ (f. 63-78), „acatistul Sf. Nicolae“ (f. 79-120), „canonul îngerului“ (f. 121-140), „canon către puterile îngeresti și către toți sfinții“ (f. 141-151), „slujba sfintei cuminecături“ cu slujbele sfinților Ioan Damaschin, Vasile cel Mare, Zlataust, etc. (f. 152-172), „molitvele celor ce merg spre somn“ (f. 173-189), rugăciunile dimineții“ (f. 190-204), „molitva către Dumnezeu Săvaot foarte de folos, scoasă de pre grecie pre limba rumînească de dumnealui Constantin Cantacuzino Stolnicul“ (f. 204 V^o-210). Urmează o altă rugăciune (f. 210 V^o 214) și în sfârșit un „minologhion, adecă sinaxar“, cuprinzînd lunile Septembrie-Februar (f. 215-224). Lipsesc filele cu lunile Mart și April (primele 23 de zile). Apoi minologhionul continuă cu 24 April până la 18 Iunie (f. 228-230, ultima filă). Restul filelor lipsind, cineva a adăugit 4 foi manuscrise, care completează minologhionul și cu lunile: o parte din Iunie (de la 19 până la sfârșit), Iulie și August, după care, ca și la începutul acestei cărți, se găsesc cusute mai multe foi albe, pe care același adăugitor a scris însemnări personale, de puțină importanță, între anii 1865 și 1901.

Din cuprinsul foarte variat am ales molitva talmăcită „de pre grecie pre limba rumînească de dumnealui Constantin Cantacuzino Stolnicul“, care ni întărește credința că asemenea traduceri erau obișnuite Stolnicului, teolog renumit, și care a putut fi, nu numai un inițiator și îndrumător, dar chiar un colaborator la marea operă de atunci a literaturii noastre, „Biblia din 1688“.

¹ Poate fi, după numărul paginilor, cel de la Buzău, 1699, reeditat în 1701.—N. I.

Pentru aceste spuse și pentru frumuseța limbii în care este făcută această tălmăcire, găsesc cu cale să dau mai jos textul întreg al acestei molitve, transcris cu litere latine :

„Molitva către Dumnezeu Savaot, foarte de folos, scoasă de pre grece pre limba ruminească, de dumnealui Constantin Cantacuzino Stolnicul“.

Doamne Atotțiitoriuile, Dumnezeu Savaot, Dumnezeul lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacov, Dumnezeu cel mult milosîrd, Dumnezeu cel mult milostiv, Unul adevărat Dumnezeu, carele în trei fețe ești cunoscut și slăvit, Tatăl cel nenăscut și fără început, Fiul cel născut din Părintele nespus, Duhul Sfînt, carele din singur Tatăl purcegătoriu negrăit, o fire, o domnie, o stăpînie, o volnicie, făcătoare și lucrătoare, pricină a ceriului și a pămîntului și a mării și a celor ce sînt întru aceastea, cea mai nainte rînduitoare și păzitoare tuturor ființelor, necuprinsă de minte, singură țiuătoare și negîndită, Mărirea cea mai nainte de a să uni, unită și mai nainte de a se împărți, întreită, singură prea Sfîntă Dumnezeire, întru carea crez, căriia slujesc, pre carea slăvesc, pre carea cinstesc, miluiaște-mă după mare mila Ta, iartă-mă pre mine, că nevrednic sînt să mă chiem robul Tău, după înalta Ta Milosîrdie; nelegiuirile tinereățelor și cugetele mele nu le pomeni, Doamne, de grabă să mă ajungă milele Tale, de ceale ascunse ale mele păcate curățește-mă, șteargă nelegiuirile mele, fă-mă părtaș veacinicilor Tale bunătăți, nu mă lepăda din putearnica Ta mină, nu-ți aduce aminte de neleguirea veachie, bucură-mă pentru zilele ce m'ai smerit, a anilor căroră am văzut reale, împrăștiează toată urgia, carea înpotriva mea se rădică, năpatea, nedreptatea, mîhnirea, bîntuirea. Risipeaște, Doamne, întunecarea inimii mele și ad'o veselie și bucurie, fă-mă a cunoaște calea pre carea voi umbla. Luminează ochii minții mele ca să umblu după voia Ta cea sfîntă și să păzesc învățăturile Tale și să fac poruncile Tale; nu te usebi de mine, că întristarea îmi iaste aproape, căci nu iaste cine-mi ajuta, să nu mă întorc dosădit și ocărit din naintea Ta, ca să nu să bucore de mine vrăjmașii miei și ca să nu zică: unde iaste Dumnezeul lui?; minunează milele Tale întru mine. Iată strigă glasul curvariului, bătîndu-și pieptul: Păcătuit-am, Părinte, în ceriu, și înaintea Ta strig ca vameșul: Dumnezeule, milostiveaște-te spre mine păcătosul: caz ca curva plîngînd, că păcatele mele au covîrșit capul

mieu, ca o povară grea s'au îngreoiat preste mine. Mărturisescu-mă Ție ca tilhariul: Pomenește-mă, Doamne, întru împărăția Ta, păcatele mele mai pre de asupra sint decît numărul năsipului, pentru că tot păcatul am făcut, tot chipul de nelegiuire am săvîrșit. Iară Tu, mult milostive Doamne, miluiaște-mă după mare mila Ta, miluiaște-mă după mare mila Ta, miluiaște-mă după mare mila Ta. Tu ai zis, Doamne: întoarceți-vă cătră Mine și Eu mă voi întoarce cătră voi; iată, Doamne milostive și milosirde, mă întorc cătră Tine cel făr de minciună Dumnezeu; și nu mă urî, grozavul și făcătorul de reale, ci mintuiaște-mă după mare mila Ta, mintuiaște-mă după mare mila Ta, mintuiaște-mă după mare mila Ta și mă fă părtaş veacinicilor Tale bunătăți, că milostiv ești și îndelung răbdătoriu, mult milostiv și milosird și de lacrimi primitoriu, și carea nu leapezi inima cea plecată și smerită, ridică de la mine sudalma și ocară, cu duh stăpînitoriu. Întăreaște alunecarea inimii mele, pătrunde cu frica Ta trupul meu, întăreaște frica Ta în inima mea, izbăvește-mă de volbura vicleniilor, de mulțimile facerilor de rău, de omul nedrept și de limbă vicleană. Păzește-mă, Doamne, ca lumina ochiului supt acoperămintul aripilor Tale, păzește-mă, Sfiinte, de tot lucrul ce umblă întru întunecare, de săgeata ce zboară zioa de cădere și de Dracul cel de amiazăzi, de toată cea mai nainte neștiută și neașteptată nevoe; iartă, Doamne, și pre toți cîți ne urăsc și ne iubesc pre noi, iartă și pre toți cîți după sînge rudeniile noastre sint, și pre cei ce s'au dus din viața aceasta creștini, și odihnește sufletele lor în loc luminos, în loc cu verdeață, în loc răcoros, în lăcașurile dreptilor, unde lipsește întristarea, suspinarea; întăreaște și sfînta Ta Beserică și dăruiaște ei pace și celor ce ne stăpînesc pre noi și a toate oștii creștinești. Așa, prea-sfîntă Troiță, Dumnezeu cel prea înalt, ascultă glasul rugăciunii mele, și auzi graiurile suspinurilor mele, să nu să întoarcă deșartă smerita mea rugăciune în sînul meu, ci să se îndrepteaze ca tîmția înaintea Ta. Din pîntecel maicii mele, Dumnezeu meu, Tu ești; cătră Tine m'am aruncat din zgău, fără de Tine alt Dumnezeu nu cunosc, la Dumnezeu strein mîinile n'am ridicat; am păcătuit, adevărat, iară de mărturia Ta nu m'am părăsit; nu ținea dară păcatele noastre, căci am cunoscut cea de cătră Tine milă; că Tu ești Dumnezeu cel să pocăesc, și cătră mine arată toată bunătatea Ta și dăruiaște noao sfîrșit bun și mîntui-

toriu și creștinesc, cu puterea făcătoarei de viață cruci, cu rugăciunile ginditorilor slujitori, celor fără de trupuri puteri, cu rugăciunile pururea Fecioarei de Dumnezeu Născătoarei Mariei și ale tuturor celor din veaci Ție plăcuți Sfinți, amin“.

George B. Popescu.

Ceva nou despre studiul istoriei universale la Romîni pe la 1840

La 1843 Eliad publica în tipografia sa, cu litere latine numai în titlu, o Istorie universală pentru școli, intitulată: „Elemente de istorie universală spre întrebuițarea și ajutorul junimei que urmează clasele quelle de jos de umaniore, culeasă și tradusă în românește, Partea antea“.

Prefața lămurește că această carte, care *trebuia să se încadreze în noul program cu basă francesă al epocii lui Vodă-Bibescu*, e o reproducere de text frances, a cărui origine nu se arată, cu o traducere românească. Se lămurește necesitatea ei astfel: „S'a băgat de seamă că școlarii ce învață limba franțuzească, trecind din clas în clas și *avînd cea mai mare parte învățători străini, ce nu sînt deprinși cu limba românească*, se încurcă la traducții: unul li traduce o vorbă într'un chip și altul într'altul, încît ei, ieșind din clase, pentru multe vorbe n'au o idee curată, nici un termen fix romînesc care să corespundă cu cel franțozesc. Această carte, fiind de povață și învățătorului străin și școlarilor, va putea împlini trebuința și unuia și altora“. Se adaugă că traducerea e literară, „ad literam, adecă din vorbă în vorbă“, nu cea „slobodă, în care se păzește un stil național“, și se vor găsi deci „în multe locuri mai mult frase franțeze decît romîne“. Ca scop pentru școlari: „a-i înlesni de a se exprima și franțozește în narrație sau povestirea istoriei“.

Noul ton, așa de greșit, al învățămîntului, cu toate greutățile ce stîrnia fără folos, se învederează prin curiosul alineat ultim al acestei prefețe: „În cartea cea d'întăiu nu s'a păzit atît exactitatea traducției, căci, profesorul clasului întăiu al limbii franțozești fiind Romîn, știe bine limba românească și poate povățui pe școlari la înțelegerea franțezei și la justa traducție a vorbelor. În cartea a doua însă, păzindu se cu scumpătate traducția, s'a

prevăzut și trebuința profesorilor străini, ce nu sînt deprinși a ceti pe literele slavone, și li s'a tipărit traducția cu litere române" (!).

În sine manualul n'are niciun caracter deosebit și nu merită vre-o analiză. E întăiu un conspect cronologic, căruia-i urmează, pe aceleași linii, povestirea. Pentru partea veche, un amestec de istorie sacră și de mitologie. Dar nu lipsește, lîngă istoria politică următoare, și caracterizarea culturală.

Am numai partea întăiu, pînă la pagina 256, unde e vorba de războiul Peloponesului.

Acestei cărți de învățămînt înstrăinat i se opune, încă din 1846, după falimentul încercării francisante, aceia, de „Elemente de istoria lumii”¹, pe care o dă Florian Aaron, iscălind „F. Aron”, cu acest titlu: „profesor de istoria generală a lumii în Colegiul Național Sf. Sava din București”.

Planul lucrării, care vrea să fie „o carte nouă, unică pînă acum în felul său”, pentru „a da tinerimei începătoare o idee de istoria lumii și spre a o pregăti printr'însa pentru un studiu istoric mai întins”, nu e să strîngă multe fapte și nici să le desfășure, sarcina fiind lăsată „institutorilor înzestrați cu cunoștințe istorice solide”, ci, *pe o basă geografică socotită ca absolut necesară*, a se îngădui, prin înfățișarea unor evenimente de căpetenie bine alese, înțelegerea.

Și în ce privește locul făcut deosebitelor perioade gînditorul ardelean, cu practică istorică acum destul de lungă, procedează prin înțelepte ăsebiri. Nu va stărui, cum o făcea înaintașul frances de la 1843, asupra antichității, cu atît mai puțin a celei religioase, de oare ce „lumea veche este foarte depărtată de noi”, — niciun cuvînt despre tradiția biblică la acest om crescut în spiritul laic al mai noului Ardeal —, iar, în ce privește epoca mai nouă, „cu atît mai mult m'am întins în istoria nouălor State și nații, ale căror întîmplări și fapte au influență asupra soartei noastre”. *E vorba deci de a face să se cunoască prin istoria universală rostul însuși al patriei, așezat în mijlocul ei.* Și, chiar pentru împărțirea contemporană, „am însemnat ceva din istoria patriei”,

¹ „Pentru trebuința tinerimei începătoare din așezămintele de învățătura și creștere publice și private.” Tiparul e ale Colegiului Sfintul Sava.

cu o rezervă pe care n'o putea lămuri deplin, puind în loc „cadru cărții și planul după care au lucrat-o“. Fără multă cronologie, în „stilul scurt“ care i se pare potrivit priceperii școlarilor, el purcede la o presintare care-i *este proprie*.

În vremea când se pregătea Bălcescu, școlar —, nu trebuie să se uite —, al lui Aaron, profesorul bucureștean putea așterne această definiție a istoriei universale: „Istoria lumii este o povestire vrednică de crezut de evenimentele sau întâmplările și faptele cele mai mari și mai însemnate care au făcut schimbări asupra omenirii și asupra pământului“. Criteriul va fi însemnătatea lor în toate domeniile, fără a se uita, la urmă, și „întâmplările patriei noastre“.

O introducere care nu e de sigur pentru copii arată de unde vine cunoștința istoriei: „tradiții sau spuneri prin graiu“, „cîntece istorice“, „monumente mute“, între care se pun însă „diplome și alte acte politice“, și „scriitorii“.

Aceștia diu urmă pot da opere de „etnografie“, cercetind „limba, religia, cultura și alte relații“, de „istorii speciale ale Statelor“, de „istorii de cultura națiilor“, de „istorii particulare“, pe specialități, „de biografii și caracteristice“.

Ajutoare sînt de nevoie: cronologie și geografie, genealogie, heraldică, numismatică, epigrafie, diplomatică, sfragistică, „istoria călătoriilor“.

În ce privește metodele, se osebește cea geografică, de criteriu teritorial, cea cronologică, cea etnografică, „după nații și popoare“, cea pragmatică, atunci „cînd evenimentele se înfățișează după cum au curs unul dintr'altul“, cea „politică“, „după cultură, constituție, guvern și moralitate, și după relațiile în care se află cu alte State și nații străine“.

Ca împărțiri, se păstrează numai data de 476, dincolo de care, fără vre-o întrerupere, e istoria nouă.

Istoria e socotită însă ca un mare mijloc de educație. Nu se uită că prin ea se pot învăța și stăpînitorii, cari „pot să fie făcătorii de bine sau biciul neamului omenesc“. Se înseamnă folosul pentru artist, scriitorul literar și cercetătorul științific.

Respectuos, dăr cu desăvîrșire scurt, se trece asupra începuturilor religioase, pentru a ajunge la marile culturi ale Orientului. Locul Evreilor e foarte redus pe lîngă al Mesopotmaienilor și Egiptenilor, al Fenicienilor și Grecilor, cu apăsare asupra culturii.

Cînd se trece la Roma, după o pagină despre începuturi se ajunge la aducerea înainte sincronică a aceleiași istorii răsăritene. Greci, Mezi și Romani se găsesc alături, în micile paragrafe îngrijite, pentru o anume epocă, pe două singure pagini. Mai departe se învecinează, în aceleași margini restrînse, aceiași Romani și „Persianii“. Capitolele culturale predomină, și sînt bine făcute. La capătul fiecărui „period“ revin însă Evreii, cu a lor „adevărată“ religie.

Dar, cînd se ajunge la ivirea creștinismului, Isus apare numai ca un „învățător dumnezeiesc“, trecerea lui fiind povestită istoric. Fără a tăgădui minunile, se pune în primul rînd reforma morală. Partea divină nu se uită, dar, cînd e vorba de formarea noii credinți, critica schimbărilor, neapărate și fatale, nu lipsește: „Cu timpul, a primit o mulțime de adaose și prisoase. Pe urmă, cînd s'a făcut religie a Statului, se încarcă de forme și de țeremonii, și morala ei cea sfîntă nu se băgă în samă. În sfîrșit, unii din învățătorii ei, dintre cari cei mai însemnați erau episcopii, stăpîniți de ambiție, o slîșiau foarte grozav, și duhul ei cel de iubire și de pace se pierdu“¹.

Evul mediu e perfect presintat, așezările barbarilor alternînd cu obișnuitul capitol cultural. Nu se lasă la o parte nici formarea limbilor, și, la a sa, istoricul notează: „astfel se formă... limba romînă din barbarismii Slavonilor și ai altor nații care petrecură pîntre Romîni“².

Ajungînd la secolul al VIII-lea, cu mențiunea și a literaturii bizantine și a celei arabe, povestitorul bine socotit dă un larg paragraf pentru „prințipatul Țării-Românești“, începînd de la Dacia. Dăinuirea pe malul stîng al veacului, peste succesiunea năvălirilor, se afirmă tare³.

La Unguri se observă că, „sălbateci ca și Hunii și Avarii, ai cărora se zicea să sînt strănepoți, neodîhniră țările vecine“, pînă ce „începură a se statornici la un loc, a se îndeletnici cu lucrările păcii și a se desbrăca de năravurile cele barbare, creștinîndu-se“⁴. Admite că Ștefan I-ii „a unit Transilvania cu Ungaria“. Revenind după noile stăpîniri barbare, ca a Turcilor, la „prin-

¹ Pp. 60-1.

² P. 78.

³ Pp. 34-5.

⁴ P. 113.

țipatul" său, profesorul de la Sf. Sava presintă pe „Românii din Țara-Românească și din Moldova și părțile ei“, „ușurați de greutatea națiilor ce stăruiră în țările lor“, apoi năvăliți de acele neamuri turcești, până se înjghebă un Stat „cu frații lor Români de peste Dunăre“. „Dar, după ce Grecii, în alianță cu Bulgarii (*sic*), slăbiră acea Împărăție, Românii din Țara-Românească se deosebiră de frații lor și fundară două prințipate: unul dincoaci de Olt și altul dincolo de Olt“. Descălecarea lui „Radu Negru“ se menține, cu data de „1290“.

În ciocnirile noului Stat cu vecinii, ca dușmani se așează alături de Unguri Turcii. Dar aceștia, „cu toate cercările și silințele lor, nu putură face din Țara-Românească un pašalic turcesc, după cum făcură din Bulgaria, Servia, Grecia și alte țări“. Aceasta multămită Domnilor cari luptară „pentru altarele dumnezeiești și pentru căminurile strămoșești“. Ultimul rezultat al atitor sfortări se presintă cu mîndrie, în vremea cînd la Turci stăpînia noul spirit, apucător și asimilator, al tanzimatului, astfel: „*Romînii ostentiră făr' a slăbi* și, pentru a nu zvînta puterea țării în războaie necontenite, încheiară cu Turcii o capitulație cinstită, ca să se plătească un tribut anual și să-și aibă administrație națională neatîrnată“. Aceasta fără a se lăsa la o parte apărarea Europei prin acest zid românesc ¹.

Pentru epoca mai nouă se glorifică la paragraful grecesc opera Ecaterinei a II-a ².

În fața evenimentelor mari din Europa se așează truda Romînilor de a se menține liberi și împotriva lui Soliman Magnificul. Dacă se ajunge la Domni trimeși de Turci, e numai rezultatul „intrigilor și cabalelor“. Peste Domnii trecători apare, începînd prin desrobire, Mihai Viteazul, cu „planul mare de a uni pe toți Romînii din toate provinciile Daciei vechi și de a forma un Stat românesc, mare și puternic“, urmărind și „*a da suflet acestui Stat nou*“, nouă și originală concepție, potrivită mai mult sau mai puțin cu realitatea. Cînd, un veac după el, Șerban Cantacuzino se gîndește „a asigura țării o soartă mai bună“ prin „hotărîrea îndrăzneată de a se uni cu Austriecii împotriva Turcilor“, „sentimentul patriotic era atît de amorțit, încît nu se găsiră mulți

¹ P. 127.

² Pp. 146-7.

partisani pentru *acea idee norocită*¹. Deci la acest Ardelean de la 1840 aceiași idee a unirii cu Statul Habsburgilor pe care o va apăra, la 1848, Ioan Maiorescu.

Dacă se așează apoi Fanarioții, e pentru lipsa de rezistență a Românilor: „Ei rămaseră pașnici și răbdători, mai mult de un veac, supt gubernalele acelor străini, cari luau Scaunul țării ca printr'un fel de mezat, pe un timp hotărît, în care se siliau a strînge atîți bani cîți făcea trebuință spre a mulțumi Poarta și cîți li trebuiau spre a-și asigura și ei viața”². Cu toate concesiile smulse de Ruși Turcilor, „ușurarea țării de toate greutățile și redobîndirea tuturor drepturilor ei celor călcate s'au păstrat pentru alt timp și pentru alți oameni”³.

Cu simpatie, dar și cu o puternică revoltă contra esceselor, se *presintă, în acea vreme de temătoare censură, Revoluția franceză*⁴. Și revoluția de la 1821 e tratată cu aceiași libertate, *doi ani înainte de mișcările de la 1848*. Se arată că pornirea lui Tudor, „Teodor Vladimirescu”, era îndreptățită prin „nenumeratele abuze ce se introduseseră în timpul aceluia guvern străin”, prin „duhul timpului și opinia publică”, prin „marile prefaceri din Europa Apuseană”. Se capătă „dreptul acel scump de a avea iar prinți pămînteni”, iar, prin tratatul de la Adrianopol, și alte „drepturi importante”: „Domnie pe viață, administrație național-neatîrnată, obștească adunare, miliție națională, comerț slobod, carantine pe linia Dunării și o mulțime de alte instituții și așezăminte mîntuitoare”⁵.

Atîta. Nici numele noilor Domni până la al lui Bibescu, căruia nu înțelege a i se închina. *E singură desvoltarea neamului, pusă în legătură cu a celorlalte popoare, în aceiași atmosferă de idei*.

Cercetarea acestei modeste opere, care ar fi putut să apară în orice limbă, în orice țară, ridică sus pe dascălul ardelean mutat în capitala Țării-Românești⁶.

N. Iorga.

¹ Pp. 150-1.

² P. 151.

³ Pp. 151-2.

⁴ P. 155 și urm.

⁵ Pp. 173-4.

⁶ În exemplarul Bibliotecii Institutului de istorie universală cele două cărți sînt legate împreună, supt titlul de „Istorie Universală”.

Granița de Apus a Românilor din vechea Ungarie

de Ștefan Manciulea.

Granița de Apus dintre România și Ungaria a fost fixată întâia oară prin tratatul secret al României de la 4 August 1916, prin care Anglia, Franța și Italia recunoșteau țării noastre aceleași drepturi ca și aliaților lor, în tot ce privesc preliminariile, tratativele de pace, ca și discutarea chestiunilor care vor fi supuse hotărârii conferinței de pace. Tratatul înșiră localitățile ce vor fi atinse de granița dintre România și Austro-Ungaria. „Linia de hotar va începe de la Prut, de la un punct al frontierei actuale dintre Rusia și România, aproape de Novosulița, și va urca riul până la granița Galiției, la întâlnirea Prutului cu Ceremușul. De aici va urma frontiera dintre Galiția și Ungaria până la punctul Steag, cota 1655. Mai departe va urma linia de despărțire dintre apele Tisei și Vișeului, ca să ajungă la Tisa la satul Trebuza, mai sus de locul unde se unește cu Vișeul. Din acest punct ea va coborî pe malul Tisei până la 4 km. mai jos de locul unde se întâlnește cu Someșul, lăsînd satul Hásáros-Námeny României. Va continua apoi prin direcția Sud-Sud-Est până la punct 6 kilometri la Est de orașul Debrețin. De la punctul acesta va atinge Crișul la 3 kilometri mai jos de locul de întâlnire a celor doi afluenți ai săi (Crișul-Alb și Crișul-Răpede), se va uni apoi cu Tisa, la înălțimea satului Algjű linia va coborî malul Tisei până la vărsarea sa în Dunăre, și în sfîrșit va urma malul Dunării până la frontiera actuală a României”¹. Conferințele de pace au fixat granița de azi dintre România și Ungaria, împingînd-o pe tot întinsul ei, mult mai spre Est față de clausele tratatului secret de mai sus.

Dincolo de această linie, pe teritoriul Ungariei au rămas după 1920 un număr de 50-60.000 de Români.

Puțină lume cunoaște întreaga tragedie a fraților noștri aflători în statul vecin. Regiunile pe unde sînt așezați, trecutul lor istoric, lupta pe care au dus-o timp de două veacuri și mai bine, pentru a face față tuturor încercărilor de desnaționalizare, puse la cale contra lor de Statul unghuresc, și mai ales situația reală a acestor frați, — în deosebi după 1918 —, pe cari oficialitatea țării vecine

¹ *Vittorul*, an. 1919, din 27 Novembre.

caută să-i facă să dispară până la unul de pe teritoriul Ungariei, iată, în câteva cuvinte, atâtea și atâtea probleme, care așteaptă o dreaptă și obiectivă lămurire.

Nu este în intenția noastră a rosti cuvântul hotărîtor asupra acestor chestiuni, ci vom căuta să arătăm regiunile actuale de așezare ale Românilor în Ungaria, precum și câteva știri din trecutul lor, apoi ceva, atît cît se poate ști, despre mijloacele de maghiarizare folosite în zilele noastre de către Statul vecin, contra acestor frați înstrăinați.

Privind o hartă care să înfățișeze localitățile românești din Ungaria actuală, — și aici înțelegem atît pe Romîni cari au o fărîmă de conștiință națională, cît și pe cei cu totul maghiarizați, — le găsim așezate pe teritoriul județelor: Bihor, Ceanad, Arad, Jász, Szabolcs, Bichiș, Hajdú, Satu-Mare, Borod și Nograd.

Repartisați pe regiuni naturale, îi putem împărți în:

a) Grupa Romînilor din valea Someșului, așezată la V. și N.-V. de Satu-Mare, în imediata apropiere a graniței românești, care este alcătuită din șaptesprezece localități, populate în parte cu Romîni maghiarizați aproape cu totul. Numărul Romînilor răsfiirați prin aceste sate din valea Someșului este din ce în ce mai redus, cu cît ne depărtăm de frontiera românească, în spre confluența acestui riu. Până la 1918 parohii românești cu biserică erau în următoarele două localități: Czeplöd și Porcsalma; restul erau filii aparținătoare acestor două centre. Amîndouă localitățile figurează și azi ca parohii românești.

b) Grupa Romînilor de pe teritoriul județelor: Szabolcs, Hajdú, Solnoc și Csongrád, adică a celor cari locuiesc în ținuturi de dune nisipoase din Nyírség și în regiunea aluvială a Hortobágyului, numită odinioară a haiducilor (Hajduság), până în preajma Bircăului, a Crișurilor unite și în lunca Tisei. Localitățile în care se află răsfiirată această grupă de Romîni sînt în număr de cincizeci și opt, tîrguri, sate și puste.

Astăzi parohiile românești, maghiarizate aproape cu totul, alcătuiesc următoarele localități: Rocșaj, Hosszupáli, Vétés, Nagyletha, Kakad, Almosd, Korczay, Bagamér, Nyir-Abrany, Nyir-Acsád și Nyir-Adoni; restul Romînilor se găsesc împrăstiați prin alte localități până la Tisza-Füred și Solnoc, însă, cu cît ne depărtăm de linia hotarului mai spre Apus, numărul lor scade tot mai mult, pentru ca, la extremitatea regiunii de risipire, să dispară cu totul,

c) Grupa Romînilor dintre Bărcău și cele trei Crișuri este alcătuită din douăzeci și cinci de localități, fie de așezare mai compactă, fie de răsfire.

Astăzi, pe teritoriul acestei grupe întâlnim următoarele parohii românești maghiarizate în parte: Bedő, Mékkerék, Sorkad-Keresztúr, Dorvás, Vekerd, Zsaká, Körösszeg-Apáti și Mező-Peterd. Grupa aceasta, alipită mai strîns de blocul românesc de pe teritoriul județului Bihor, își păstrează într'o măsură mai pronunțată caracterile etnice: aici limba noastră se mai întâlnește ici, colo în biserică și vorbirea curentă.

d) Grupa Romînilor răsfireată între Crișurile unite, Murăș și Tisa, este alcătuită din douăzeci și patru de localități, unde neamul nostru este amestecat aproape peste tot cu populație ungu-rească, din ce în ce mai numeroasă, cu cît ne depărtăm de frontiera românească spre Vest.

Parohiile actuale ale acestei regiuni sînt: Becheș, Batania, Ceanadul-Unguresc, Kitigház, Gyula, oraș mare românesc, Gyula, oraș mic românesc, Makó.

Totalul parohiilor românești la începutul anului 1936, aparținătoare episcopiei ortodoxe a Aradului și rămase în Ungaria este în număr de șapte, iar al filiilor de douăzeci și trei.

Al parohiilor românești aparținătoare episcopiei-ortodoxe de Oradea-Mare este de nouă, cu treizeci și două filii. Al parohiilor românești aparținătoare episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdudorogh este de șaisprezece, cu optzeci și una de filii.

Datele istorice și statistice, ca și știrile documentare referitoare la populația din stînga Tisei arată elementul românesc răsfireat peste această vastă întindere de cîmpie încă din evul mediu. În timpul stăpînirii turcești (1526—1699) a îndurat și el alături de iobagii unguri un nesfîrșit șir de greutăți, luptele continue, de aproape un veac și jumătate, apoi nenumăratele impozite în natură și bani, fixate de către biruitoarii veniți supt steagurile semilunii au prăpădit o bună parte din Romîni acestui șes, iar pe alții i-au silit să-și părăsească căminurile și să-și caute scăparea în spre regiunile cu dealuri și munți din Răsăritul cîmpiei, unde, cel puțin pentru cîtva timp, condițiile de traiu presintau mai multe garanții de siguranță¹.

¹ Borowsky S., *Temes vármegye története*. Budapesta, pp. 335-44; Karácson I., *Evlia Cselebi Magyarország utazasai, 1660—1664*, Budapesta, 1904.

Elementul românesc răsfnrat în ținutul mărgenit de Tisa, Murăș și Crișuri a fost mai greu încercat, pe cînd cel din ținutul Nyrsegului s'a păstrat mai numeros, de oare ce aici cucerirea turcească nu s'a putut stabili definitiv; regiunea dintre Bărcău și Tisa a avut diferiți stăpîni între 1526 și 1699; une ori a aparținut principilor ardeleni, alte ori regilor Ungariei.

Orașul Kecskemet stăpînia vaste regiuni de pășune, unde veniau păstorii cu animalele lor, fie la vărat, fie la iernat, iar alții se stabiliau în acest tîrg, devenind proprietari de animale. Știrile referitoare la acest centru urban în anul 1595 notează între altele o conscripție, unde se spune că mai multe cirezi de boi grași, cari pășteau pe teritorul tîrgului, erau ale unor Romîni¹.

Actele orașului Hajdu-Mámás din anul 1699 arată mai multe familii romînești, cari erau proprietare de case și moșii². Procesele-verbale referitoare la orașele: Debrețin, Szeged, Kecskemet și Tokaj, redactate în tot cursul veacului al XVII-lea, discută în repețite rînduri problema Romînilor din aceste părți, unii băștinași, alții veniți cu turmele la păscut, și cari au devenit așa de numeroși în unele localități, încît căpeteniile Statului orășenesc se văd obligate să desbată în ședințele lor, cu toată serioșitatea, chestiunea acestei populații.

Procesul-verbal redactat în ședința Statului orășenesc din Debrețin ținută la 28 April 1697, ia, între alte hotărîri, una de o importanță capitală pentru Romîni din acest centru și satele din jur, dispunînd ca „Sîrbilor și Romînilor să nu li fie permis a cumpăra sau a-și face case, nici Ungurii să nu li poată vinde acestora, ci să locuiască în bordeie; ba nici bordeie să nu-și facă mai mult“³. Conscripția orașului Debrețin de la 1692 amintește între populația acestui centru numeroși Romîni așezați aici, alături de cari întîlnim pe alții răsfnrați prin așa-numitele tîrguri haiducești. Țăranii liberi, cari formau, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, un fel de miliție independentă, alăturată, după împrejurări și soldă, fie armatelor principilor ardeleni, fie acelorale regilor Ungariei, erau întrebuițați în luptele duse de creștini contra Turcilor. Ei și-au primit cu timpul și o organizare întru

¹ Takács S., *Rajzok a török világhol*. Budapesta 1915, vol. II, p. 289

² *Ibid.*, p. 260

³ *Ibid.*

citva deosebită de cea a armatelor regulate, fiind botezați și ei cu numele de „haiduci”¹.

Principele ardelean Ștefan Bocskay, fiind ajutat de acești soldați liberi în mai multe lupte, drept recunoștință îi desparte, pe de altă parte, pentru a-i avea la îndemână de câte ori îl va sili nevoia să se apere contra dușmanilor. La 1605 i-a colonizat în următoarele centre: Kalló, Nánás, Dorogh, Varjás, Hathár, Vamos-Percs, Sima și Vid. Mulți dintre ei au fost ridicați de către principele lor protector la rangul de nobili, dânduindu-li-se tuturor pământ arător, loturi de casă și terenuri pentru pășune, precum și însemnate privilegii și scutiri de biruri². Cîteva ani mai târziu, privilegiile țărilor haiducești amintite au fost extinse și asupra următoarelor localități: Szabolcs, Nyregyháza, Téglás, Szent-Mihály, Dob, Búd, Ujfehertó, Nyrbator, din județul Szabolcs, apoi asupra celor de mai jos, așezate pe teritoriul județului Bihor: Salonta-Mare, Urgód, Szent-Marton, Tomási, Horsány, Kőrössag, Vekerd, Les, Régen, Telegyháza, Bagomé, Mike, Percs, Bagos, Konyar, Derecske, Herpalyi, Berettyoujfalu, Maba, Sáránd, Tépe³.

Diploma de privilegii de la 1604, Magna Charta a haiducilor, dispunea, între altele, ca ei să locuiască și pe viitor strîns uniți și legați de centrele unde au fost colonizați și să servească Ungaria și Ardealul cu armele, după asemănarea Secuilor⁴.

Gavril Báthory, de asemeni, a arătat o mare solitudine pentru haiduci, întinzînd moșiile lor pînă departe în ținutul Nyrségului și Sárzetului⁵. Atunci cînd principele avea nevoie de un număr mai mare de soldați, haiducii din preajma părților ardeleno-năvăliau pe teritoriul județelor: Satu-Mare, Szabolcs, Bereg și Ugocsa, și pe supușii regilor Ungariei, țărani și nobili, îi siliau să se supună puterii lui Báthory⁶.

Între acești soldați liberi, colonizați în centrele amintite de către

¹ Grünwald B., *A régi Magyarország*, Budapesta, 1888, pp. 460-1.

² *Osztrák-Magyar monarchia irásban és képekben*, Budapesta 1891, II, pp. 399-401.

³ Szücs I., *Debreczen város története*, Debrețin 1871, I, pp. 239-40.

⁴ Komáromy A., *A szabad hajduk történetere vonatkozó levéltári kutatások*, Budapesta, 1898, p. 4.

⁵ *Ibid.*, p. 16.

⁶ *Ibid.*, p. 17.

principii ardeleni la începutul veacului al XVII-lea și răsplățiți cu însemnate privilegii, pe lângă Unguri și Sîrbi se afla un însemnat număr de populație românească¹. Românii risipiți prin centrele haiducești mai numeroși erau în orașul Dorogh, — mai târziu devenit faimosul Hajdú-Dorogh, — de unde s'au desnaționalizat, maghiarisîndu-se cu totul, în veacul al XVIII-lea. Și-au mai păstrat doar în biserici limba românească, alături de cea a Sîrbilor, la săvîrșirea serviciilor religioase.

Într'o consemnare din orașul Hajdú-Dorogh, de la 1732, referitoare la ceremoniile religioase se citează următoarele: „Se știe din bătrîni de o biserică pentru cei de limbă sîrbească și valahă și pentru rînduiala slujbelor în Dumineci și serbători, care preot și cînd să slujească; este scrisoare despre aceasta“².

Shematismele diecesei rutene de Muncaciu, apărute pînă prin anii 1816, menționează, de asemeni, faptul că populația românească din multe centre rurale și urbane din ținutul haiducilor întrebuița la slujbele religioase, alături de „lingua hungarica“, și pe cea „valahică“. Prin acțiunea de desnaționalizare a acestei episcopii s'au maghiarisat și rutenizat cea mai mare parte a elementului românesc din județele Hajdú și Szábolcs, de la 1641 pînă la 1824.

Principii ardeleni trecuți la calvinism au încercat în repetate rînduri să atragă spre noua învățătură și pe Românii de pe teritoriul județelor: Bihor, Hajdú și Szábolcs, cari se aflau răspîndiți în ținuturile Nyrszégului, Hajdudoroghului și Sacetului. Diferitele sinoade calvinești ținute în centrele mai importante, tîrguri și sate, din stînga Tisei, în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, tratează în mai multe rînduri problema calvinisării Romînilor, hotărînd mijloacele de propagandă, pe de o parte, iar, pe de altă parte, persoanele care să fie învestite cu titlul de „păstor“, adecă preot, și trimese prin localitățile românești. Propaganda calvină se pare că a făcut destule cuceriri, fiindcă sinodul acestei Biserici, ținut la Debrețin în 1566, s'a ocupat între altele și cu organizarea Bisericii românești reformate din aceste părți³.

Adepții noii învățături au continuat cu intensitate din ce în ce

¹ *Ibid.*, p. 25.

² *Ibid.*

³ Z. Păclișan, *Biserica românească și calvinismul de la moartea lui Gavril Bethlen pînă la unirea cu Roma, Cultura Creștină*, 1912, p. 171.

mai mare lățirea ei, cîștigînd tot mai mulți aderenți, așa încît un alt sinod, de la 1630, ținut tot la Debrețin, hotărăște, între altele, ca toți preoții romîni din acele părți, trecuți la reformație, să fie adunați la Oradea-Mare, unde să fie supuși unui examen cit se poate de amănunțit, din care să se constate felul cum și-au însușit noile învățături, atît ei, cit și credincioșii pe cari îi păstoresc¹.

Iată sinoadele calvinești mai importante în care s'a desbătut problema cîștigării Romînilor din aceste regiuni pentru reformație:

Sinodul din Báthor	ținut la	1631,	Septembre	7.
„	„	Oradea	„	„
„	„	1635,	Iunie	7.
„	„	Oradea	„	„
„	„	1652,	Iunie	2.
„	„	Debrețin	„	„
„	„	1671,	Iunie	7.
„	„	Diosig	„	„
„	„	1673,	Septembre	30.
„	„	Csatár	„	„
„	„	1675,	Iunie	23.
„	„	Letha-M.	„	„
„	„	1678,	Novembre	27-8.
„	„	Szaboszló	„	„
„	„	1679,	Iulie	2 ²).

Principele Gheorghe Rákóczy II, la 1642, a înființat în comitatul Bihorului un episcopat „romîno-calvin“, în fruntea căruia a așezat, prin decretul cu data din Alba-Iulia, 30 Septembrie 1641, pe Avram Burdánfalvi, obligîndu-l pe el și pe preoții supuși lui să predice cuvîntul Domnului în limba poporului, pentru ca și bieții Valahi să-și poată cîștiga zilnic hrana sufletească, atît în religie, cit și în știința mîntuitoare și, din zi în zi scoțîndu-se din rătăcirile lor superstițioase, să fie conduși spre lumină³.

Actele diferitelor sinoade protestante ținute în mai multe localități ale șesului din stînga Tisei, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, înșiră cu numele pe mai mulți „păstori“ romîni, cari, fără a fi hirotoniți, numai pe baza actelor de împuternicire sinodală, păstoriau prin satele românești.

În sinodul calvinesc din Debrețin ținut la 1671, au fost ordinați Romîni: Ioan Tatarosi și Petru Kövesdi; în sinodul ținut în localitatea Csatár, la 1673, Gheorghe Várabyai, Mihai Szovárheggi, Dumitru Tótfalusi și Moise Tatarosi, în cel de la Leta-Mare din acest an, au fost încredințați cu propagarea calvinismului parohii: Ivan Tankófalvi și Gavrilă Kisályi.

¹ Z. Păclisan, *Cîteva date despre preoții romîno-calvini*, *Cultura creștină*, 1911, pp. 72-3; dr. Borovszky S., *Tiszántúli év. református papok (1597-1679)*, Budapesta, pp. 17, 20, 26, 38-40, 42-3.

² Z. Păclisan, art. cit.; Borovszky, *o. c.*

³ Z. Păclisan, art. cit., p. 72.

Acest sinod a autorizat pe protopopii româno-calvini Mihail Pop și Andrei Negru să ordoneze pe Ioan Debrecsényi, Petru Iszopaldagi și Gheorghe Turcskai, pentru a-i folosi ca propagandiști printre Românii șesului Tisei. Sinodul ținut în Szoboszló, la 1678, a ordonat pe Românul Gal Pop¹.

Propaganda calvină făcută, timp de două veacuri aproape, printre Românii județelor: Hajdú, Szabolcs și prin alte localități răsfirate prin câmpia Tisei din Ungaria actuală, începând din ținutul Nyrszégului și pînă la Szeged, a avut urmări fatale pentru neamul nostru din aceste părți. Cei mai mulți dintre Românii satelor și târgurilor s'au calvinizat, pierzîndu-se pentru totdeauna în masa ungurească.

Desnaționalizarea lor se datorește orașului Debrețin, „Roma calvinilor din Ungaria.

Românii din județul Satu-Mare și Szabolcs, în veacul al XVII-lea, au fost cîva timp supt păstorirea unor episcopi romîni. Vlădica Dosoftei scrie, la 1632, că a străbătut ținutul Sătmarului pînă la Debrețin, poate cu gîndul să-și întindă jurisdicția și peste aceste regiuni, populate în mare parte de Romîni². În anul următor, Eftimie al II-lea, episcopul Vadului, are jurisdicția și peste aceste regiuni din Satu-Mare și Szabolcs. După scurtă vreme, Sătmarul ajunge din nou supt jurisdicția Mitropoliei de Bălgrad, căci Ghenadie al II-lea, la 1628, se intitulează și al Sătmarului. De la 1634 înainte, de cînd Vasilie Tarasovici ajunge episcop la Muncaciu, Românii din Sătmar, Szabolcs și Hajdú vor fi supuși definitiv păstoririi episcopilor ruteni pînă în veacul al XIX-lea³. Prin anii 1640 mulți Romîni și Ruteni au primit catolicismul, supt păstoria lui Vasilie Tarasovici.

Părțile de șes ale județului Satu-Mare, ca și cele din restul județului Szabolcs, au fost străbătute încă de pe la mijlocul veacului al XVII-lea și de către misionarii catolicismului. Împăratul Leopold I-ii, la 1685, a numit pe Monastelli ca „moderator“ sau protopop peste creștinii greco-catolici din județele: Sătmar, Szabolcs, Ugocsa, Bereg și Ungaria⁴.

Episcopul de Muncaciu Ioan de Camellis, pe la sfîrșitul acestui

¹ Z. Pîclișan, *Biserica română și calvinismul*, pp. 264-5.

² I. Radu, *Istoria diecesei romîne-unite a Orădii-Mari*. Oradea 1930, p. 10.

³ *Ibid.*, p. 10.

⁴ *Ibid.*, p. 12.

veac, a continuat propovăduirea catolicismului printre Romînii județelor de mai sus, convertindu-i pe mulți, cari au fost înscriși apoi în rindul Rutenilor¹.

Tot el, în adunarea comitatului de la Oradea-Mare, ținută la 1695, a lăsat să fie publicat decretul de privilegii dat de către împăratul Leopold cu doi ani mai înainte, prin care se spune că acei preoți cari se vor uni cu Biserica romană se vor împărtăși de aceleași favoruri ca și clerul din Ungaria. Grație acestei măsuri împărătești, mulți dintre Romînii județelor: Satu-Mare, rămas în Ungaria, și Szabolcs s'au pierdut pentru totdeauna în masa rutenă sau unguerească².

Veacul al XVIII-lea aduce noi schimbări în structura etnică a populației din Ungaria. Regiunea din stînga Tisei în cea mai mare parte era lipsită de locuitori: zile întregi călătorul străbătea lungul drumurilor de hotare fără să întilnească decît ici, colo cîte o colibă ori bordeiu, sau ruine de sate nimicite și pustiite.

Acum începe, după 1700, repopularea zonei de șes, parte cu elemente unguerești venite din spre ținutul dintre Dunăre și Tisa sau dincolo de Dunăre, unde a fost mai cruțat de greutățile nimicitoare ale ocupației turcești, în parte *cu alte naționalități*: Slovacia s'au coborît din spre regiunile nordice și sud-vestice ale Ungariei, Rutenii din spre Carpații Păduroși, Sîrbii s'au ridicat din Sudul Banatului și au trecut peste Murăș, așezîndu-se în ținutul cuprins între acest râu și Crișuri, iar elementul românesc a înaintat în spre Vest, din spre județele actuale de la Apusul țării și Ardeal, răsfirîndu-se pînă în centrele urbane din preajma Tisei.

Înaintarea Romînilor de pe teritoriul județelor: Satu-Mare, Bihor și Arad, supt forma curențelor de populație, se face în tot cursul veacului al XVIII-lea, așezîndu-se alături de alte naționalități, ori formînd sate aparte în județele: Bekés, Csongrád, Csanád, Szabolcs, Hajdú, Jász-Nagy-Kún-Szolnok, sau trecînd chiar peste Tisa. Pe lîngă populația rară românească stabilită în această cîmpie încă înainte de cucerirea turcească, ori răsfirată în spre părțile Nyrszégului, între anii 1526 și 1699, acum se designează noi curențe, care vor alcătui localitățile din ce în ce mai puter-

¹ S. Boros, *Unirea bisericii romîne din Ungaria și Transilvania, dar mai ales din părțile bănățene ale diecesei Lugojului, Unirea*, 1892, no. 3.

² Boros, *l. c.*

nice și care își vor păstra existența și caracterul specific etnic până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

În adevăr, în veacul al XVIII-lea găsim elementul românesc așezat în mai multe localități de pe teritoriul județelor: Csanád, Békés, Bihar, Hajdú, Szabolcs și Satu-Mare din Ungaria actuală.

Românii greco-catolici din Makó, împreună cu Rutenii, și-au ridicat biserică în acest centru la 1745¹. Populația românească s'a stabilit în localitatea Uj-Csanád după 1750, cînd Sirbii, de pe urma desființării regimentului grăniceresc al Tisei și Murășului, au plecat în Rusia. Nume caracteristice românești din acest centru, cum erau menționate la 1757, sînt: Hossu (Lupu) Toader, Hegedús Dragon, Oláh Gheorghe, Beke Ioan, etc.². Din acest tirg elementul românesc s'a răsfrîat și prin satele din jur.

Prin anii 1780 un însemnat număr de Romîni s'au așezat în localitatea Batonia, alcătuiind un centru important până în zilele noastre³. Elementul românesc de pe teritoriul județului Ceanad a ajuns la o cifră importantă după 1700, cînd a fost colonizat, fiind venit din spre Ardeal și județele vecine, de către nobilii unguri pe moșiile lor.

Pe teritoriul județului Becheș, în veacul al XVIII-lea, s'a așezat un însemnat procent de populație românească, alcătuiind cîteva localități puternice în preajma frontierei actuale, de unde, supt forma de răsfrîrare, au înaintat până în largul culoar al Tisei. Centrele mai importante din acest județ unde s'a stabilit elementul românesc au fost: Gyula, Kétégyháza și Békés-Csába⁴.

În orașul Gyula, între anii 1712-15, pe lîngă însemnatul număr de Romîni militari, s'au stabilit și mulți agricultori⁵. Numai într'o singură stradă din acest oraș, la 1726, locuiau treizeci de capi de familie romîni⁶. Numărul elementului românesc a fost atît de însemnat în acest oraș în veacul al XVIII-lea, încît pe Sirbii aflați aici i-a putut desnaționaliza⁷.

¹ Borowszky S., *Csanád vármegve története, 1715-ig*, Budapesta 1897, p. 378.

² *Ibid.*, p. 612.

³ *Ibid.*, II, p. 41.

⁴ Dr. I. Karácsony, *Békés vármegye története*, Gyula 1896, I, pp. 290, 322, 332, 426, 466; Haosi S., *Békés vármegve hajdana*, Pesta 1870, pp. 192, 217.

⁵ Karácsony, *l. c.*, p. 322

⁶ *Ibid.*, p. 332.

⁷ *Ibid.*, p. 426.

Maghiarisarea Romînilor din localitățile: Gyula, Kétegyháza, Békés și Békés-Csába, și a celor risipiți în satele din apropierea orașelor, a început în întia jumătate a veacului al XIX-lea, așa încît, după 1890, oficialitatea Satului i-a putut trece pe cei mai mulți în rîndurile populației ungurești¹.

Pe teritoriul județului Bihor, în plășile rămase azi în Ungaria: Derecske, Beretyoujfalu și Mezökeresztes s'a așezat elementul românesc, pe lîngă cel mai vechiu, îndată după eliberarea Ungariei de supt Turci, așa încît, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, a alcătuit aici majoritatea populației, cu sate puternice, legate de Bisericile românești greco-catolică din Oradea și greco-ortodoxă din Arad, vădînd ei o bunătate materială pronunțată.

Prin anii 1777 aparțineau Bisericii greco-catolice din Oradea-Mare următoarele parohii românești rămase în Ungaria: Poceiu, Aciad, Poleu, Cocad, Vrtiș, Letha-Mare, Bogomir și Almoșd².

Jurisdicția Bisericii greco-catolice romine de Oradea-Mare este fixată, prin actul întemeierii ei de la 1776, peste următoarele județe: Bihor, Arad, Banatul Timișoarei, apoi peste: Becheș, Ceanad și Csóngrád, de unde apare limpede că avea un însemnat număr de Romîni și pe teritoriul acestor comitate³. Pe teritoriul județului Szábolcs, Romîni au alcătuit, în tntăia jumătate a veacului al XVIII-lea, cinci localități populate în majoritate numai de ei, pe lîngă cari se aflau alții, mai puțin numeroși, răsfireți până în preajma orașului Nyregyháza. Dovadă importantă despre marea arie de risipire a Romînilor din acest județ, stau mărturie shematismele episcopiei rutene de Muncaciu din acest secol.

Din șesul județului Satu-Mare, supt forma de risipire, elementul românesc a înaintat, în veacul al XVIII-lea, până peste frontiera actuală, amestecîndu-se cu Ungurii și Rutenii satelor și ajungînd până la localitățile: Györtelek și Tyukod, din preajma confluenței Someșului.

Pe lîngă populația românească stabilită prin satele și tîrgurile județelor: Hajdú, Szábolcs, Jász N. K. Szolnok, Becheș, Ceanad și Csongrád, în tot cursul veacului al XVIII-lea, alături de cea

¹ *Ibid.*, p. 446.

² Radu, *o. c.*, p. 41.

³ *Ibid.*, pp. 50-1.

mai puțin numeroasă, însă mai veche, a acestei regiuni, întîlnim o alta, flotantă, alcătuită din păstorii romîni ardeleni, cari veniau aici mai ales la iernat cu animalele lor, aproape an de an, străbătînd în deosebi întinsele pășuni din Nyrszég și Hortobágy. Nu voiu insista mult asupra acestei chestiuni; amintesc însă faptul, recunoscut chiar de către autorii unguri, cari s'au ocupat cu trecutul pastoral al acestor regiuni, că elementul românesc a exercitat o puternică influență asupra păstorilor unguri de pe tot întinsul cîmpiei Tisei¹.

Centrul urban cu cele mai mari întinderi de pășune, până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, era Debreținul. Mare parte din puste și pășuni era întrebuițată pentru întreținerea animalelor acestui oraș, pe lingă care, an de an, rămîneau regiuni disponibile, care se arendau păstorilor ardeleni, după cum se putea face buna învoială între ei și represintanții Sfatului orășenesc.

Păstorii romîni sosiau odată cu toamna, stabilindu-se peste pustele arendate, une ori mai apropiate de vre.o localitate rurală, alte ori îndepărtate până în preajma bălților din lunca Tisei, ca apoi la Sf. Gheorghe din nou să se îndrepte în spre Ardeal, apucînd drumul munților².

(Va urma.)

DĂRI DE SAMĂ

I. Nistor, *Correspondența diplomatică și rapoarte consulare austriece (1798-1812)*, în colecția Hurmuzaki, ca volum XIX, partea a 2-a, Cernăuți 1938.

În acest mult așteptat volum de continuare a tipăriturii așa de însemnatelor rapoarte austriece din București și Iași, și anume în vremea cînd era agent un om de marile cunoștinți și de talentul unui Joseph von Hammer, viitorul istoric al Imperiului Otoman și al Tatarilor, al Ilcanilor din Persia, se găsesc întregiri de cunoștințe deosebit de importante, pe care fără această lungă zăbavă, de atîția ani, le-aș fi putut întrebuița în volumul VIII din a mea Istorie a Romînilor.

¹ Takács, *o. c.*, pp. 297-8.

² Fényes E., *Magyorország geographiai szótára*. Pesta 1851, I, p. 426.

Ca elemente vrednice de a fi notate, pentru importanța ori pentru curiozitatea lor, notăm pe cele ce urmează.

În Ianuar 1798 vedem pe Vodă-Hangerli, menit jertfirii de Turci în chiar Capitala sa, cerînd, prin Păharnicul Hagi-Moscu, Austriecilor, nu numai demonstrații contra năvălirii Pasvangiilor prădalnici, la pasuri, dar și pătrunderea în țară, cu ceva artilerie ușoară, căutînd să sperie pe năvălitori prin exerciții de tir; pp. 1-2, no. II (intervenția din partea Agentului Merkelius, care, firește, crede că lucrul e imposibil, în n-l următor). Zvonul unei astfel de pătrunderi, din cauza unor manevre în apropiere, și la 1801; p. 103, no. CLXIX. Hangerli, care ni apare astfel ca un om de inițiativă, începuse angajări de voluntari pentru a-și face o armată; pp. 3-4, no. VI. Trecerea prin București a nobilului ungar Halmagy, care se turcește la Giurgiu; p. 5, no. VIII. Uciderea la Constantinopol a lui Dumitrachi Turnavitul; p. 6, no. IX; cf. p. 7, no. XI; p. -10, no. XVI; p. 19. Se vede Hangerli făcînd din Radu Golescu un „serascher“ trimis cu ostași și un tun la Turcii de peste Dunăre, îndemnîndu-i la o acțiune comună contra rebelilor în Oltenia; p. 6, no. X. Episcopul de Vidin se refugiază la noi; *ibid.* Insuși Domnul, numînd pe Dumitrachi Ghica drept Caimacam al său, voiă să conducă expediția olteană; p. 7, no. XI. Retragerea lui din Craiova; p. 8, no. XIII. Ofertă turcească făcută Domnului Moldovei de a-i înoui Domnia pentru 700 de pungi (Octombrie); p. 29, no. XLV. Se vorbește de cumpărăturile de moșii ale lui Hangerli pe numele soției (aceste cumpărături ale Doamnei Ruxandra, născută Ghica, au un dosar între manuscrisurile Academiei Romîne). Audiența lui Merkelius la dînsul, în Februar 1799, arată că el a fost întăiu mazilit și pe urmă numai decapitat (deci *nu Domnul* a fost ucis; nu s'a repetat surprinderea față de Grigore Ghica la Iași). Se trimete la Constantinopol numai pielea capului (p. 39, no. XLIV), și de aceia la 1821, deschizîndu-se mormîntul lui la biserica Sf. Spiridon Nou, s'a găsit craniul, păstrînd urmele de sînge; Iorga, în Hurmuzaki, X, p. 39, no. LXIV. Visita generalului engles Kochler; p. 39, no. LXV. Invoiala din 1799 cu Pasvantoglu pentru a i se plăti lunar șaptezeci de pungi; p. 51, no. LXXXVI. Măsuri de fugă și de apărare contra cîrjaliilor în 1800; pp. 71-2, n-le CXXI-II. Un tumult antisemit la București de pe urma bănuielii de omor ritual; p. 92, n-le CLI-II (cf. și p. 95, no. CLVIII; ceva și la Iași; *ibid.*, p.

93, no. CLV). O înmormîntare la Sărindar, cu un cerdac care cade; p. 96, no. CLIX. Ceasornicul minunat dat de Spanioli lui Vodă-Moruzi; pp. 97-8, no. CLXII. Mențiunea satului Lichirești (al lui Licherie, Glicherie), pe locul unde s'au ridicat Călărașii; p. 104, no. CLXX. În Maiu 1802 plan de apărare a Bucureștilor cu ostașii domnești, cu 1000 de oameni tocmiți atuncea și cu Turci așezați prin mănăstiri; p. 114, no. CLXXXVIII. Era un serios plan de rezistență; p. 115, no. CLXXXIX. Descrierea fugii lui Mihai-Vodă Suțu, care, părint că se refugiază în Moldova, trecu pe la pasul Buzăului spre Brașov; pp. 116-7, no. CXCII. La 2 Iunie st. v., de acolo, Domnul, sosit la 4 st. n., cerea protecția Împăratului, arătînd că una din fiice și ginerele, prinși de Turci, trebuieră să se răscumpere; pp. 118-9, no. CXCIV. Neplătit, bimbașa Sava, cu cei 1.600 de oameni ai lui, tăiaseră drumul, opriseră juvaierile soției celui de-al doilea fiu, și trebui ca fiii rămași la București, Grigore și Iancu, împreună cu boierii, să plătească solda: la Brașov, alți creditori îl opriră pe Domn de a trece în Moldova; pp. 119-20, no. CXCIV. Fugarii îl învinuiau că neplata lefilor adusesese catastrofa. Erău la 2.000 de boieri pribegi; pp. 120-1, no. CXCVI. Lista lor și în n-l următor. Domnul stătea în casa Brenner. V. și pp. 121-2, no. CXCVIII. Brincoveanu trecuse în Moldova; p. 123, no. CC. Hasan-Pașa oferă garanția sa pentru întoarcerea Domnului, dar și al Moldovei, alt Suțu, Alexandru, care făcea pe boieri să-i ceară menținerea, ducea aceeași frică; pp. 122-3, no. CXCIX. Se atribuia agentului rus, Barozzi, și el refugiat, îndemnul la fugă; p. 123, no. CC. Însemnarea creditorilor sudii; p. 124, no. CCI.

Dar o descoperire de cea mai mare importanță e aceasta: Un boier muntean, refugiat la Sibiiu, al cărui frate, cu soția lui, fusese răbiți de Turci, — deci un Bibescu —, merge la influentul baron Bruckenthal cu un întreg memoriu în acest cuprins. Grecii privesc țara ca o pradă. Poarta, neputincioasă față de răscoala Pașilor dunăreni, nu e în stare să ajute. Arătînd cu de-amănuntul ce oferă Țara-Românească, el cerea, în numele mai multor boieri, *așezarea ca „stăpînitor“ a Marelui Duce de Toscana, anexîndu-se țara la Imperiu.* Bruckenthal comunică, la 12 Iunie, acest plan ministrului Colloredo; pp. 124-5, no. CCII. Rechemarea de Hasan-Pașa, venit la Cotroceni, a lui Suțu, care dă înscris creditorilor; pp. 125-6, no. CCIII. Episcopii, boierii fură amenințați cu

destituirea; readus de la hotarul Moldovei, Brîncoveanu fu numit de Turci caimacam; pp. 126-7, no. CCV. Recomandația boierilor pribegi către Cobenzl; pp. 127-8, no. CCVI. Altă scrisoare a lor amintia că, „*acum nu mai mult ca doisprezece ani, Țara-Românească respirase supt auspiciile Pajurii austriece de jugul greu pe care i-l împuseseră totdeauna Grecii ocrotiți de Poarta Otomană*”; n-l următor (v. și no. CCVIII). În acest timp, Reis-Efendi declara că înțelege fuga Domnului și cerea oficial ca el să fie scăpat de creditori; pp. 130-1, no. CCX. Măsurile pentru a-l ocroti în Ardeal; p. 133, no. CCXIV. Intoarcerea lui Mihai Suțu; n-l următor. Sosirea Domnului Moldovei, cu consulul rus Kiriko, la București, în ziua de 30 Iunie și expedierea lui Mihai-Vodă la Sighișoara; *ibid.*, p. 131, no. CCXI; p. 132 și urm. Plîngeri ale lui către Împărat, arătînd că „Principatul e singura *meserie (métier)* a lui și a familiei lui”; pp. 136-7, no. CCXIX. Fugarii cereau pe Constantin Ipsilanti; p. 137, no. CCXX (și mențiunea preceptorului „frances” al boierului Constantin Filipescu, Waldhausen). Explicații ale lui Merkelius; n-l următor, chemarea lui către Mihai Suțu, ca să se întoarcă; pp. 139-40, no. CCXXII. Intoarcerea lui la București; pp. 141-2, no. CCXXII. Mihai Suțu îl urmă, dar de la Ploești el luă calea spre Galați, ca să se îmbarce; pp. 142-3, no. CCXXVI. Numirea lui Ipsilanti; pp. 143-4, n-le CCXXVII-IX. Plecarea lui Hasan-Pașa; p. 149, no. CCXXXIV. De mare interes și *intervenția lui Kiriko pentru a se înlătura Grecii*: Gheorghe Suțu, Racoviță (*sic*), Hangerli, Scanavi, Costachi Suțu, Haret, *cari au luat locurile boierilor de țară*; pp. 144-5, no. CCXXX.

Înlocuirea și din Moldova a lui Alexandru Suțu (mențiunea obiceiului de a se arunca Domnului nou grîu, făină și mazilului, pietre); p. 153, no. CCXL. El promisese 1.800 de pungi; p. 154, no. CCXLIII. Intîlnirea la Afumați între Ipsilanti și noul Domn al Moldovei, Alexandru Moruzi; *ibid.* Promisia de a se restitui Moldovei raiaua Hotinului; p. 159, no. CCXLVII. La Iași apare un nou consul rus, Francesul Gervais; p. 159, no. CCXLVII; p. 164, no. CCLIV. Pasvantoglu cere de la Mitropolitul muntean un episcop pentru Ținutul său; p. 170, no. CCLX. Daruri către el ale lui Ipsilanti, care cere însă arme și muniții din Ardeal; p. 174, n-le CCLLVIII-IX; p. 177, no. CCLXXV (oprește emigrările din București). Refusul munițiilor; p. 183, no. CCLXXXIV; pp.

191-1, no. CCXCIII. Firman de laudă către Domn și boieri; p. 180, no. CCLXXIX.

În Decembre vestea că a fost ucis teribilul Manaf-Ibrahim; p. 194, no. CCXCVII. Moartea, în Februar 1804, a lui Nicolae Brîncoveanu; p. 198, no. CCIII. Exilarea lui Alexandru Suțu; p. 201, no. CCCVIII.

O mișcare revoluționară se produce în Moldova la 1804. *Boierii mici atacă în scris la Domn pe cei mari. Ei vorbesc de distrugerea aristocrației în Franța și amintesc de atentatul contra Mitropolitului Iacov*; pp. 203-4, no. CCCXII. Ar fi îndemnați de fostul consul rus Malinovski. Moruzi chiamă pe boierii mari și li ceșteste actul, pe care-l trimete la Poartă. El vorbește de cit bine a făcut, critică luxul celor mici, oprește jocul de cărți. *Se arestează ca principal vinovat boierul Cuza*; p. 204, no. CCCXIII. În acel moment se aresta la Sinaia, pentru o corespondență secretă, un boier constantinopolitan, Taka; pp. 204-5, n-le CCCXIV-V. Secretarul Primului Consul, trecînd pe la Iași, lua pentru studii pe un tînăr Grec, Leonard; p. 208, no. CCXX (și pe un tînăr Skilitzi; n-l următor).

Moartea episcopului catolic. Dovanlia; p. 211, no. CCCXIV. Focul bucureștean din 1804; pp. 214-5, no. CCCXXVIII; p. 216, no. CCCXXXI; pp. 217-9, no. CCCXXXIII.

De mare folos lista sudîților în 1804; n-le CCCXXXIII-IV.

Nunta fiicelor lui Ipsilanti cu Negri și fiul Hatmanului Antonie; pp. 252-3, n-le CCCXLIII-IV. *Fabrica de postav de la Ruginoasa a lui Săndulachi Sturdza, cu meșteri din Saxonia și Prusia, bețivi și gata de ceartă*; p. 272, no. CCCLXVI.

Nașterea unui fiu domnesc la București; p. 279, no. CCCLXXV.

În Iunie 1806, *Hammer se cere consilier de Legație la Iași*; pp. 285-6, no. CCCLXXXVII. În acest an moare Merkelius; p. 290, no. CCCXC. De la București, știri sărace trimete Brenner.

Fuga lui Constantin Ipsilanti în Ardeal (Septembre 1806); p. 316. Știri cu totul noi despre Dalmatinii cari resistă în hanul Radu-Vodă Turcilor, despre retragerea acestora și revenirea Domnului; p. 362 și urm. El cere iar muniții din Ardeal; pp. 373-4, no. CDLXVII. Moartea lui Pasvantoglu; p. 382, no. CDLXXVI. Despre oastea nouă de voluntari ruși în negru cu șnururi galbene și crearea infanteriei pandurilor; p. 392. Domnul face patru regimente: două de husari, două de cazaci, de cîte 1.200 de oa-

meni (aceștia în alb-roșu, cu căciula neagră și șnururi roșii și albe, cu surguciu). Conduce un Nikich din Petruvaradin. Se urmărește ridicarea oștii la 20.000. Cf. p. 409, no. DI.

Despre planul de ziar bucureștean al lui Lenoir Dubignon; p. 398, no. CDXC. În Iulie 1807 Nikich recunoștea că Ipsilanti n'are nici 2.000 de oameni; p. 436, no. DXLI. Domnul punea să se adune voluntari la Focșani; p. 437, no. DXLII. Găsim pe Varlam în situația de caimacam; p. 438. În Iulie boierii amenință că pleacă, dacă Ipsilanti revine, cum a scris. Unii boieri și Mitropolitul merg pentru băi la Covasna. Costachi Ghica e decis a se așeza la Viena, dacă țara rămîne supt Turci, iar Filipescu va merge la Petersburg; Brincoveanu și Banul Ghica vor un Guvern stabil, iar Mitropolitul e pentru un regim austriac; p. 442, no. DXLVIII. Se răspunde îngăimat lui Ipsilanti, pentru care sînt numai Ghiculeștii, înrușiți; n-l următor. Se dă scrisoarea lui, care „consideră țara ca patria sa“, către boieri, chemîndu-i înapoi. Răspund toți episcopii și boierii Dumitrachi, Costachi și Grigore Ghica, Dumitru Racoviță, Constantin Filipescu, Răducanu Goleșcu, Isaac „Ralli“ (Rasti?), Răducanu Slătineanu, Mihail Manu și Barbu Știrbei, că li pare bine că „monarhul lor“, Țarul, li-a dat pacea și că ei ar reveni, de n'ar fi așa de slăbiți; pp. 444-5, no. DLI. De cea mai mare importanță e plîngerea contra aceluiași, acusat că a plecat cu banii țării și Arhiva Statului. *Boierii cer să se stabilească o cîrmuire ca între 1770 și 1774, numai cu boierii, supt un president rus.* Doar singuri au administrat de la plecarea Domnului; pp. 445-6, no. DLII. State Penčovici scria în acest moment că *Grecii din Constantinopol, cu Patriarhul în frunte, cer Țarului să se păstreze Țara-Românească supt Turci*, „căci altfel toți și-ar pierde mijloacele de traiu“; p. 447, no. DLII. Ipsilanti revine în August; p. 450, no. DLVIII; p. 451, no. DLX. În Septembrie el se duce în Rusia; p. 457, no. DLXX. Arestarea lui beizadea Caragea; p. 476, no. DXCIV. Desființarea cazacilor lui Ipsilanti; p. 476, no. DXCV. Despre dispozițiile pentru Austrieci; p. 478, no. DXCVIII. În Decembrie moartea Banului Ghica; pp. 478-9, no. DXCIX. În April Miloradovici strigă boierului care îndrăznise a presinta un memoriu în Divan: „hirtia în foc, autorul la garda pieșii“; p. 498, no. DCXXIV. În Iulie sosește, întîmpinat și de husarii ruși, exarhul Gavril; fostul Mitropolit Dosoftei nu capătă de la guvernator voia de a se retrage la Covasna, pe care a dăruit-o și

înfrumusețat-o; p. 520, no. DCL. În Ianuar 1809 plan de gardă națională, deocamdată cu 4.000 de oameni; p. 547, no. DCLXXVII. Se credea la Iași că *Rușii vor impune limba slavonă în Biserică*; p. 549, no. DCLXXX. Decorarea cu Sf. Ana a exarhului; p. 552, no. DCLXXXV. În Iulie 1809 și intenția de a face un nou corp din postelnicii boierilor; p. 596, no. DCCXXXV. Lauda independenței Mitropolitului Dosoftei; p. 606, no. DCCXLIX. Nicolae „Tarfara” frebuie să fie Farfară, din familia care a dat pe soția lui Dinicu Golescu. Prigoniri contra lui Dosoftei în Ianuar 1810; p. 618, no. DCCLXII. Pentru starea de absolută miserie a țăranului muntean, pp. 622-3, no. DCCLXVIII. Inchiderea lui Dosoftei într-o mănăstire din Moldova, la Dobrovăț; p. 625, no. DCCLXXII; p. 626, no. DCCXXIV. Ordin exarhului de a celebra victoria rusească de la Bazargic; p. 641, no. DCCXCI; și p. 644, no. DCCXCIV.

În Iulie 1810 executarea la Iași, ca „vestit hoț” (*Räuber*) a boierului Constantin Cantacuzino; p. 656, no. DCCCVIII. Originea din Gorizia a generalului rus Zuccato, care comanda în Oltenia; p. 671, no. DCCCXXIII. Mineralogul Eichfeld ar fi găsit aramă în munții Neamțului; p. 674, no. DCCCXXIX.

Numirea unui profesor rus la școala din Iași; p. 680, no. DCCCXXXIX. Fabrică de salitră în Basarabia (1810); p. 684, no. DCCCXCIV. Despre numirea ca Mare Vistier a „unui oarecare Samurcaș, care fusese cîndva negustor de blăni grec la Constantinopol”; p. 701, no. CMVIII. Noile Divanuri în București și Craiova odată cu începutul anului 1811; p. 703, no. CMX. Cutuzov îngăduie lui Dosoftei, bolnav, să plece în Ardeal; p. 721, no. CMXXVII. Fiul din Brașov al Banului Brîncoveanu, — Grigore —, speră a-l putea înlocui pe tată; p. 720, no. CMXXVI. Un bal la Samurcaș pentru o nouă biruință rusească; p. 727, no. CMXXXVII. Se lucra pentru mine, de Eichfeld, colonel rus, și în părțile Folticenilor; cercetările se înfund, cu ajutorul Francesului Sonnini de Manoncourt, și în Muntenia; p. 731, no. CMXXXIX. Se cere cu toba la București, în Iulie 1811, un împrumut pentru „coroana rusă”; p. 735. Negustorii refuză fățiș, în deputație; p. 737, no. CMXLVI. Se pecetluiesc prăvăliile și se deportează în Moldova recalitrantții; pp. 739-40, no. CML. Așa și în Moldova; pp. 740-1, no. CMLIII; Bulgari dobrogeni așezați în Basarabia; p. 736, no. CMXLV. Zăbava plecării Mitropolitului; p. 743, no. CMLVI. Trebuie să plece la Petersburg, de unde spera să se întoarcă; p. 745, no.

CMLIX. Cercetări pentru ape minerale în Moldova de dr. Eustatie Pluck; p. 746, no. CMLIX.

Durerea boierilor moldoveni pentru pierderea Basarabiei; pp. 763-4, no. CMLXXVII. Boierii interesați cer pentru moșiile lor un regim ca acela din Bucovina; p. 764, no. CMLXXVIII. Costachi Ghica, Varlam și Samurcaș, nesiguri de amnistie, vor trece în Rusia; p. 768, no. CMLXXXV. Proclamația lui Ciceagov la plecare către Divanul moldovean: *li recunoaște jertfele și știe ce onorabil a fost pentru ei motivul războiului, Țarul li mulțamește, în momentul când Napoleon se înfundă în „câmpiile fără de capăt ale Rusiei“*; p. 772, no. CMLXXXIX. Altă proclamație; p. 773, no. CMCXI.

În prețioasa lucrare s'au strecurat prea multe greșeli de tipar, care împiedecă și întrebuințarea tablei numelor.

N. Iorga

* * *

L. M. Ugolini, *Butrinto; il mito d'Enea; gli scavi*, Roma 1937.

Apărută în admirabile condițiuni tehnice, opera postumă a lui L. M. Ugolini, — primul conducător al misiunii arheologice italiene din Albania —, ni dă o privire de ansamblu asupra cercetărilor întreprinse de Italieni la Butrintò, din Sudul Albaniei, una dintre cele mai bogate așezări antice. Săpăturile au început în 1928 și au fost continuate de autor până în 1936, când, mistuit de o boală de piept, agravată de clima umedă de la Butrintò, el se sfârșia la Bologna. Se arată dificultățile pe care le întâmpină de la început misiunea italiană: lipsa de apă potabilă, friguri palustre, lipsă de adăpost, lucrători de diferite naționalități și confesiuni (Greci, Albanesi și Aromîni, pentru cari Ugolini are cuvinte de simpatie), o vegetație luxuriantă, care acopere așezarea și la adăpostul căreia mișună viperele mediteraneene.

În partea a doua a lucrării, Ugolini schițează rezultatul descoperirilor pe epoci, începînd din vremea preistorică până în evul mediu. De Butrintò se leagă tradițiile troiene și ale Romei imperiale, așa precum le-au păstrat autorii antici și ni le-a transmis, cu deosebire, Virgiliu. În drumul său spre Italia, Enea ajunge la Butrintò. Aci el întâlnește pe Elen, fiul lui Priam, care luase în căsătorie pe Andromaca, văduva lui Hector. Elen construie aici, în Chaonia, o cetate după asemănarea vestitei Troie. El ar fi deci fondatorul cetății Butrintò (gr. Buthrotòs sau Buthrotòn,

lat. Buthrotum; Venețienii i-au zis Butrintò). La scriitorii și poeții antici era foarte răspîndită legenda că Troienii ar fi stăpînit cîndva Epirul. Poetul ciclic Leschil din Lesbos (750-650 a. Chr.) menționează sosirea lui Enea în Epir, iar Dionisiu din Halicarnas vorbește de prezența lui Enea la Dodona (în apropiere de Ianina, deci nu departe de Butrintò). În schimb, Teocrit din Cizic pune la Butrintò toate evenimentele Troienilor ajunși în Epir. Virgiliu reia aceste legende în a sa *Eneidă*. Este de asemeni foarte interesant de notat că multe numiri de localități din apropierea Butrintului amintesc toponimia troiană.

Printre acestea subliniem că orașul Santi Quaranta (Saranda, unde este sediul Institutului Român) se numia în vechime Anchesmo sau Onchesmo și s'ar fi ridicat în onoarea lui Anchise, tatăl lui Enea (v. Dionisiu de Halicarnas). Sîntem încredințați că o confruntare a datelor arheologice, — începînd chiar din vremurile neolitice —, cu cele toponimice și cu legendele păstrate de autorii antici, la care să se adauge și unele prețioase menționări din poemele homerice, va duce la rezultate nebănuite de importante în legătură cu istoria străveche a neamurilor ilirice și rolul lor în războiul troian și în conflictul cu lumea grecească. Atunci se va putea vedea și semnificația retragerii lui Enea în Epir, după distrugerea Troii.

Butrintò a fost fundat în secolul al VI-lea a. Chr. de către Corintieni, poate cu o importantă contribuție a insulei Corcira (Corfù), ea însăși o colonie a Corintului. Zidurile încunjurătoare ale acropolei, de stil „pelagic“ sau „ciclop“, dovedesc însă că această cetate este anterioară secolului al VI-lea a. Chr. și că primii coloniști greci găsiră aici una mai veche, la baza căreia stă foarte probabil o așezare preistorică. Monumentele scoase la iveală în urma săpăturilor de la Butrintò ilustrează o viață grecească foarte intensă. Acropolea e puternic întărită cu trei incinte, prevăzute cu turnuri de apărare, zidite în trei epoci diferite. Cea mai întinsă incintă datează din secolul al V-lea și al IV-lea a. Chr. Templul grecesc (perioada clasică), porticul, „casa grecească“, — a cărei determinare ca atare, dacă se va dovedi adevărată, va aduce primele rezultate mai precise în legătura cu locuințele din vremea clasică —, teatrul, dintre clădirile publice cea mai complexă și mai bine conservată, ceramica, etc., fac dovadă loială de prosperitatea de care s'a bucurat Butrintò în perioada

grecească. Acestei vremi îi aparține și așa-numita „zeiță din Butrintò“, cunoscută în toată lumea arheologică. Statuia se compune din două părți: capul, de o fineță rară, aparținând ciclului praxitelian și corpul, o copie romană, din secolul I-ii p. Chr., după un model grecesc, din școala lui Phidias.

Peste viața grecească se așternu aici, ca aproape pretutindeni, stăpînirea și civilizația romană. În vremea lui Cesar Butrintò este ridicat la rangul de colonie. O inscripție vorbește de *Butthrotum Municipium*, iar monumentele de măreția Romei imperiale.

Din epoca bizantină s'a păstrat, pe lângă alte mărturii, un baptisterium pardosit cu mosaic policrom, cu o decorație figurată zoomorfă, represintănd simbolul botezului și al împărțirii.

O bisericuță medievală, diverse clădiri și mai ales zidul de înconjur, cu contraforturi, reparat mai apoi pe Venețieni, precum și unele descoperiri mărunte, ilustrează minunat de bine vremea tulbure a năvălirilor.

Venețienii intrară prima dată în apele Butrintului la 1084, cînd ajutară aici pe Bizantini în lupta lor contra Normanzilor. La 1320 despotul Epirului, Nicolae, în conflict cu Imperiul de Răsărit, ceru sprijinul și protecția Venețienilor, dîndu-li castelul de la Butrintò, în stăpînirea căruia intrară abia la sfîrșitul secolului al XIV-lea, odată cu insula Corfù. Din vremea stăpînirii venețiene rămaseră impunătoarele fortificații, caracteristice stilului venețian și dispuse, precum spune și autorul, după un plan strategic bine chibzuit. După o lungă stăpînire venețiană, Butrintò căzu în mîinile Turcilor, iar după moartea lui Ali-Pașa de Tepelen, care frecventă foarte des Butrintò, așezarea de aici își pierdu importanța, ca apoi să fie definitiv părăsită.

Astfel Butrintò, descoperit de Ugolini, în 1924, printr'o fericită intuiție, oglindește prin monumentele scoase la lumină din săpături (care continuă în prezent supt o altă conducere) istoria unei întregi regiuni. Era și firesc să fie așa. Așezat pe locul cu același nume, foarte bogat în pește, avînd spre interior cîmpia roditoare Nurzi, iar spre Mare comandînd, de pe înălțimile sale, trecerea din Adriatică spre Marea Ionică, prin canalul de Otranto, Butrintò avea să joace un rol de mîna întîia și să fie dorit de atîtea neamuri. El nu scăpă nici de invasia soților, care, trecînd din Italia în insula Corfù și de aici la Santi Quaranta și Dodona,

vor fi pricinuit mari neajunsuri și locuitorilor de la Butrintò. Prezența Bulgarilor și în general a Slavilor se reflectă de o potrivă și în toponimia regiunii, nu numai în monumente și în datele scriptice.

D. Berciu.

* * *

P. P. Negulescu, *Destinul omenirii*, I, București 1938.

În frumosul său stil, de o limpeziciune clasică, d. P. P. Negulescu tipărește, în legătură cu un curs universitar care i s'a cerut, o mare carte de doctrină, adecă, în acest cas, *de înțeleg-ciune*, al cărui sens e spus hotărît în prefață: negarea doctrinelor politice, oricare ar fi ele, care înțeleg a lucra fără oameni.

Introducerea înseamnă, complect, și toate apăsările supt care se trăiește și toate grozăviile către care se merge. Cu o dureroasă răbdare s'au adunat, cu metodă de istoric, toate cobirile care din nenorocire sînt profeții și toate protestările, rămase fără de răsunset.

Într'o primă parte, despre „aspectele psihologice și etice ale crizei contemporane“, se începe cu mărturisiri ale tinerilor de la noi, arătînd adevărul că Statul poate oferi orice ca pregătire școlară, dar nu e dator să ajute cariera nimănui —, se adaugă statistice școlare, exemple de aiurea —, pentru a se tfece apoi la criza mondială de după războiul așa cum o înțeleg spirite distinse. În „Procesul democrației“ este istorie, care îngăduie rectificări: am arătat că „Marea Cartă“ englesă e de fapt numai pentru privilegiați, cum întrezărește și autorul. E, aici, o resumare clară a cărții d-lui Petit-Dutaillis. Partea cu privire la păcatele vechiului regim, — și după Taine —, poate fi socotită astăzi ca exagerată. Intreagă istorie a Revoluției franceze e de refăcut. Nu manuale, chiar așa de bine compilate ca al Mallet, reeditat în ultima ediție de Isaac, pot da un „adevăr“ care a ajuns mai mult ca discutabil. Cu întoarcerea la istoria contemporană, basa e, firește, mai sigură. Se arată că „democrației“, al cărui sens e altul, trebuie să i se puie în sarcină neajunsurile sistemului parlamentar, care, pe lîngă supapa ce represintă și direcția ce poate da, e capabil de a fi corectat. Se analizează lucrări interesante, care nu sînt totdeauna de o mai largă notorietate.

Un alt capitol, despre capitalism, cu cel care-l continuă, după un Lewinsohn, calcă în domeniul economiei politice. François Delaisi, foarte seducător, nu e totdeauna o singură călăuză.

Pentru originile bolșevismului orientările erau și mai puțin sigure, fiind date interesele acelor care-l presintă. Cărți recente, scrise și de Ruși, ca d. Miliucov, sînt mult mai folositoare decît cele de explicație și propagandă. Pentru revoluția comunistă însăși cartea cea mai pătrunzătoare e a celui care, în lucrarea sa franceză, iscălește Chassine. Acum în urmă, luminoasa expunere, în revista mea franceză, a d-lui Grondijs, fost luptător în garda albă.

Mai solid întemeiat e capitolul despre fascismul totalitar. Lipsese doar contactul, care spune mai mult decît toate cărțile, cu însăși Italia ultimelor decenii. Din materialul întrebuițat reiese o foarte instructivă sintesă. Caracterul personal al lui Mussolini, singurul, de fapt, important, rămîne totuși, contrazicător, deci nedeslușit. Se învederează bine ce deosebit e Statul-*respublica* italian de rasa servită de Stat a nazismului italian. Dar metoda de absolutism e în acest cas cu mult mai violentă. Inșă și aici el e cucerit de un partid care-l exploatează. Și, în fond, Statul mussolinian nu-și poate trage puterea decît tot de la nație, care evoluează spre purismul de rasă.

Cartea e tipărită de Fundația „Carol al II-lea“.

N. Iorga.

* * *

O Górka, *Nieznamy život Bajezida II*; extras din revista „Kwartalnik Historyczny“ an. III, fasc. 3, 1938.

Printre manuscriptele Bibliotecii Naționale din Paris d. Górka a găsit „Biografia lui Baiezid al II-lea“ în traducerea lui E. Roboly. Acest izvor cuprinde știri nouă cu privire la istoria Polonilor pentru anii 1496-1499. Se subliniază insuficiența pentru cercetători a izvoarelor polone și romine și se acordă o importanță deosebită celor islamice (I).

În ceia ce privește istoria Romînilor, ne oprim la știrile despre expediția lui Ioan-Albert contra Turcilor și rolul Domnilor romini în aceste lupte. D. Górka, pe baza noului izvor, susține două lucruri: 1) că, în lupta de la 26 Octobre 1497, „Turcii au fost ajutați de Valahii din Valahia“ ai lui Radu-Vodă (p. 35) și 2) Ștefan-cel-Mare, fiind înțeles cu Turcii mai d'înainte, n'a luat parte la luptă decît la sfîrșit, numai pentru „urmărire și pradă“.

Prima afirmație a d-lui Górka, de mult presupusă, iar acum confirmată prin noul izvor, nu este nouă și necunoscută. „Cronica moldo-polonă“ asigură că și Radu-Vodă, noul Domn muntean, îl

trimese (lui Ștefan) oameni în ajutor* (N. Iorga, *Istoria Rom.*, IV, p. 231).

În ceia ce privește politica lui Ștefan-cel-Mare față de Poloni, ea nu este decât o „răsbunare“, după ce el a văzut din partea lor pacea călcată; atunci „dădu drum liber Turcilor, contra cărora se arătase așa de dispus să înceapă o cruciată“ (*ibid.*, p. 235).

Afirmația privitoare la Moldoveni, cari n'au luat parte la luptă decît pentru „prada carelor“, nu pare întemeiată. Izvorul, după ce vorbește de lupta aprigă a Muntenilor, alături de Turci, spune că „armata Voevodului Moldovei s'a năpustit asupra carelor polone și a prădat tot ce a fost mai scump“ (Górka, *o. c.*, p. 35).

Faptul că Moldovenii s'au ales la urmă cu o bogată pradă de războiu, așa cum pomenește biografia, nu dovedește că ei n'au luat parte la luptă. Cum Moldovenii erau acei cari își apărau interesele teritoriale, e firesc că prada li-a revenit lor. Pe de altă parte, mărturiile altor izvoare ni dovedesc contrariul. De pildă, scrisoarea găsită în corespondența Ordinului Teutonic, spune că regele „a fost bătut de Voevodul moldovean și a pierdut la 6.000 de cară de oaste, afară de altele nenumărate“ (Iorga, *l. c.*, p. 233).

Așa că, relativ la luptele lui Ioan-Albert, „Biografia lui Baieزيد al II-lea“ nu aduce știri nouă.

Valeria Costăchel.

* * *

Emil Virtosu și Ioan Virtosu, *Așezămintele Brîncovenеști, O sută de ani de la înființare, 1838-1938*, București 1938.

Prefața acestei bogate culegeri prezintă clar istoria Așezămintelor Brîncovenеști. Dar cea mai mare parte din frumoasa carte o ocupă documentele.

Între ele, împărțirea averii lui Constantin-Vodă Brîncoveanu, de către Doamna Maria, între fete, gineri și nepoți, nu fără participarea, ca martur, și a lui Ioan-Vodă Mavrocordat, prieten al familiei, cu cei doi Patriarhi, Samuil de Alexandria și Hrisant de Ierusalim; no. 16. Urmează mai multe acte, mai mult sau mai puțin importante, privitoare la Manolachi Lambrind, soțul domniței Bălașa. La 1731, o înțelegere de avere cu lordachi Crețulescu a nepotului de fiu al lui Constantin-Vodă, intitulat: „Măriia Sa Costandin prințipul Brîncovean“: lui lordachi i se zice: „unchiul meu, tata lordache Crețulescu“; no. 38. O scri-

soare românească și grecească (prima parte, autografă) a lui Mihai-Vodă Racoviță, din 1741; no. 85. Alta de la același; no. 95. Și o scrisoare a fiului, capuchehaie, din 1741, no. 93 (despre numirea ca Domn a tatălui). Nouă raporturile, prin scrisori grecești, cu Pașa din Vidin; n-le 89-90, 92. Socoteli ale soților Lambrinò cu tânărul Constantin Brîncoveanu; no. 107. Manolachi moare la 16 Iunie 1745; no. 118. Piatra de mormînt a Bălașei; no. 135. Averea lor la Camera austriacă; no. 144. Testamentul lor, sora Bălașei, Safta Crețulescu, fiind în viață; se pomenește și fratele lor, Constantin, rămas la Țarigrad (1745); no. 145.

Urmează actele privitoare la Biserica domniței. Foarte interesantă lista Mitropoliților, episcopilor și Domnilor, de la pomelnic; pp. 110-1. Culegem, după „Radul Voevod Negru”, pe „*Mircea Voevod și fii lor, Maria, Stana*” (Ciobanul?), Radu-Vodă și „*Despina*”. Apoi un ciudat „*Dimitrie Voevod, Doamna Stana*”. Doamna lui Pătrașcu-cel-Bun e Ecaterina. Unde s'a adaus „*Radul*” trebuie Mihai; și pomenirea anume a mamei „*Theodora Doamna*” (deci: cu acest titlu). Radu Șerban apare ca „*Șerban Voevod*”, cu mama, soția și fiica, Anca. La Simion, soția Marghita e dată ca „*Maria*”, cu fiul Mihail. Și Elena lui Alexandru Iliăș. Un „*Ioan Voevod*” trebuie trecut ca fiu al lui Grigore Ghica. La Radu Leon, soția, Luchia, vre-o Levantină. La Antonie-Vodă din Popești, Doamna Elena și la fiul, Neagoe, o soție, Chiajna. La ultimii Fanarioți: Ruxandra, fiica lui Grigore Matei Ghica, la Matei Ghica Doamna Smaranda, la Scarlat Ghica Doamna Ruxandra. Același e numele soției lui Ștefan-Vodă Racoviță. Urmează pomelnicele tuturor ctitorilor.

O cumpărătoare de la un Turc, Ahmed-Efendi de la Timișoara, din moștenirea lui Mehmed Aga-Cozliceanul, renegat (1764); n-le 164-7. O învoială cu „*Magdalena monahi tipogrăfi*” (*sic*) și „*Nicolae tipograf*” (1777); no. 173. „*Orfanotrofion*” așezat la Domnița Bălașa în 1781 de Alexandru-Vodă Ipsilanti; no. 180 (admirabilă rînduială pe larg). De pe urma cutremurului ruinîndu-se școala grecească, se mută la 1803; no. 93. Într'un catalog de acte, și „*Iane Brătianu logofăt*”, cu însemnare că s'a luat pămînt și de la „*Lazăr sin Ene iuzbașa ot Brătieni*”, „*Gheorghe fecioru lui Ivașco Brătianu cu fecorii lui, Scarlat și Gheorghe*”, „*Ivașco, fecoru lui Dragomir Brătianu*”; p. 155. E neamul lui I. C. Brătianu.

Mențiunea lui Simion Marcovici, care-și zice: „al Venețiancăi“ (Văcărescu); p. 329, jos.

Un Tudos legătorul de cărți la 1799; no. 336. Un Iosif zugravul Legerlutz, la 1828; no. 344. Soția lui e Romincă; no. 346 (numele scris cu litere latine de soț). Era Polon din Varșovia.

Spitalul Brincovenesc e făcut de Austriacul Joseph Hartl; no. 353. Vînzare din partea d-rului Zucker, „Ioan Avgustovici Țucăr“, care a scris o carte despre Basarabia, către profesorul Gheorghe Hill (1846); no. 416. Era represintantul vestitului Armean basarabeian Manuc-beiu. Mențiunea profesorului Antonin Roques încă la 1881; p. 382, nota 1.

Dania Banului Grigore Brîncoveanu către biserica Grecilor din Brașov (1823); no. 466. Urmează catalogul bibliotecii. Infierea Zorii Mavrocordat; no. 469. Testamentul lui Brîncoveanu (1824); no. 470; cf. no. 473. Trecerea numelui către Grigore Bibescu (1828); no. 427. Banul moare la 26 April 1832; no. 475. Testamentul Saftei Brincoveanu (1838); no. 479; cf. no. 483. Ea moare în 1857; no. 497. Central University Library Cluj

N. Iorga.

* * *

F. Milleker, *Yorgeschichte des Banats*, în *Starinar*, vol. XIII, 1938, pp. 102-166.

Autorul prezintă de data aceasta materialele din epoca neolitică a Banatului iugoslav. Arată cele cincizeci și două localități identificate până în prezent, descrie obiectele provenite din săpături sau descoperiri întâmplătoare, face istoricul cercetărilor și indică bibliografia necesară. Cele mai multe descoperiri provin de la Potporani (8 km. spre Sud de Virșeț), Virșeț și Starcevo, stațiune bine cunoscută prin ceramica ei pictată, care a îngăduit arheologilor să stabilească interesante legături culturale între Transilvania și Tesalia. D. F. Milleker nu încearcă a determina tipuri de civilizație și a căuta raporturi cu regiunile încunjurătoare. Lucrarea d-sale, ca și cea din numărul anterior al aceleiași reviste din Belgrad, — în care tratează epoca pietrei cioplite —, este mai mult una de *arheologie preistorică*, — de prezentare de materiale, — decît de *preistorie* propriu-zisă. Interesante sînt observațiile pe care le face autorul asupra ocupațiilor omului neolitic: agricultura, creșterea vitelor, pescuitul, vînatul, industria ceramică, etc. Unele obiecte de import (obsidiană, scoici de mare, etc.) indică rapor-

turile comerciale ale acestei regiuni, a cărei aşezare geografică, întocmai ca şi aceia a Olteniei şi a Banatului român, care, laolaltă, în ţinuturile învecinate sîrbeşti, formează o unitate culturală în toate vremurile, arată funcţiunea de încrucişare şi de tranziţie a influenţelor venite din spre Sudul mediteranean, Adriatică, Alpi, Europa Centrală, Transilvania şi Oltenia.

Pentru noi prezentarea obiectelor neolitice din Banatul iugoslav, în majoritate aflate la Muzeul din Virşet, unde le-am putut studia acum doi ani, are o deosebită valoare, fiindcă astfel se înlătură o lacună şi din preistoria Olteniei şi chiar din aceia a cîmpiei Munteniei. Se precisează mai bine legăturile spre Vest şi se dobîndesc noi date asupra civilizaţiei Sălcuţa-Gumelniţa (a doua perioadă a neoliticului traco-getic).

Aşteptăm de asemeni cu multă nerăbdare publicarea, în continuare, a descoperirilor din epoca bronzului, cu vestitele necropole de la Vattina şi Virşet. După lucrarea lui H. Schnoller din 1933, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens* şi aceia începută de bătrînul museist de la Virşet e de dorit ca vre unul de la noi să adune întreg materialul din Banatul român, aşa precum noi înşine am făcut cu acela din Oltenia. Numai în felul acesta, pornind de la *cercetarea regională*, se va putea ajunge la o operă de sintesă deplină asupra Daciei preistorice.

D. Berciu.

* * *

Sterie Diamandi, *Eroii revoluţiei ruse. Lenin, Trotski, Stalin*, Bucureşti 1937.

Înfăptuitorii revoluţiei ruse sînt prezentaţi fiecare separat, urmărind viaţa lor de la naştere pînă în zilele noastre. Între cei trei „eroi“ nu e făcută nicio legătură, ba chiar multe lucruri se repetă (vezi pp. 31 şi 65, 121 şi 133, 134 şi 187, 190 şi 251), cînd se trece de la un capitol la altul, ceea ce face ca lucrarea să nu aibă unitate. Punctul de vedere sintetic lipseşte cu totul.

Materialul întrebuintat pare a fi limitat la cîteva cărţi, resumate de autor („Ma vie, essai autobiographique“, pentru Troţchi, cunoscutele lucrări ale lui E. Ludwig, B. Bajanov şi B. Sovarin, pentru Stalin).

Introducerea prezintă schematic istoria Rusiei înainte de revoluţie (pp. 18-24), cu afirmări simpliste şi nu fără contradicţii

(p. 19) despre Petru-cel-Mare și Ioan cel Groaznic. În părțile privitoare la mișcarea socialistă în Rusia, se vede lipsa de informație; socialiștii vechi, — prima generație, ca Plehanov, Vera Zazulici —, sînt puși pe aceeași linie cu Lenin și Troțchi, cari fac parte din a doua generație.

Terminul de „narodnichi“ (cari n’au fost un partid politic), cu care se denumiau persoanele adepte ale unei ideologii dominante în Rusia la 1870, caracterisată prin reacția contra influenței occidentale exagerate, afirmarea specificului național rus și căutarea idealurilor sociale în rindurile poporului, nu este înțeles de autor. La pagina 43 îl găsim în trei feluri: „narodnichi“, poporaniști și populiști. D. Diamandi a presupus o grupare politică, asemenea cu aceia a populiștilor din Statele Unite la 1896 sau a partidului poporului în Germania la 1890. Denumirea e aceeași, conținutul însă este altul.

Pentru un cititor care nu cunoaște de loc istoria prefacerilor sociale în Rusia, lucrarea d-lui Diamandi poate să presinte o lectură cu oarecare folos. Pentru un cunoscător, ea nu oferă interes, de oare ce nu aduce aprecieri personale și o formă originală.

Valeria Costăchel.

* * *

G. T. Nicolescu Varone, *Jocurile naționale românești*, București 1938.

Lucrarea cuprinde mărturiile străine despre jocurile noastre. Călușarii (și Căluceni; la Macedoneni: aruguciari) sînt în legătură cu tăcerea ce și impun în legătura lor: călușul, nu cu calul, căci ei nu apar niciodată călare. Urmează cele românești (nu trebuia redată traducerea lui D. Cantemir în ortografia lui Laurian și Massim, cu atît mai puțin un text ardelean după cea din 1829). Cele mai ciudate origini se propun, tinzîndu-se către o tradiție antică. Se întrebuintează și poesia populară și culegeri de musică.

Urmează observațiile personale ale autorului.

Și o ilustrație nouă.

N. Iorga.

CRONICĂ

Amintiri armenești din Botoșani (familiile Țăranu, Lebădă și Bolfosu), de d. Andronic Țăranu, în *Calendarul Plugarilor* pe 1937, pp. 185-9.

*

Un număr de scrisori ale lui Johanu Sebastian Bach, vestitul compositor musical, a apărut la Regensburg, cu frumoase portrete (între altele al lui Frederic al II-lea, regele Prusiei, și ale celor doi Electori de Saxonia și regi ai Poloniei): *Joh. Seb. Bach, gesammelte Briefe*. Cartea e închinată d-lui Gh. Breazul, profesorul din București.

*

Elemente de istorie contemporană, în legătură cu viața Basarabiei, se află în numărul festiv al „Buletinului episcopiei Cetății-Albe-Ismail“, închinat părintelui episcop Dionisie Erhan (Ismail, 1938). Atâtea figuri călugărești până acum necunoscute răsar cu acest prilej, represintind și manifestarea culturală a poporului românesc la acea mănăstire a Surucenilor, cirmuită de Serafim Blănarul, mănăstire care „a devenit“, se spune frumos, „statul-major, citadela credincioasă a mișcării naționale de acolo“. Și nu Ion Neaga din vechiul Căușani tătarese, cu biseriçuța acoperită de fresce din veacul al XVIII-lea. Apoi un profesor Macarie Untul, la Chișinău, un Iosif Botea. La însuși episcopul serbătorit se amintesc articolele din „Cuvîntul Moldovenesc“, apoi, de d. I. Buzdugan, curagioasa atitudine din Ianuar 1918, împotriva ruisismului în haina bolșevică (pp. 19-20). Părintele Dionisie s'a născut în casă de țărani la Bardăr, în ținutul Lăpușna.

*

În revista tendințioasă *Deutsche Kultur im Leben der Völker, Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums, Deutsche Akademie*, XIII, 3 (Octombrie 1938), se observă, la pagina 383, că textul grec al lui Matei din „Tatăl Nostru“ : τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, e tradus de Sf. Ieronim întâiu *panem nostrum transsubstantialem* și apoi numai *quotidianum*, și tot așa e în Ulfila și în cele mai vechi traduceri germane. Deci „pinea noastră cea mai presus de fire“

(de firea omenească), nu „pînea noastră cea de toate zilele“. De altfel rugăciunea devenită așa de populară are numai sensul unui imn către Dumnezeu „a cărui Impărăție trebuie să vie și pe pămînt“.

În *The Hungarian Quarterly*, IV, 4, se reproduce de d. Ioan Balogh discursul istoricului Bryce contra Romînilor.

Argumentele autorului cărții clasice asupra „Sfîntului Imperiu Roman“ nu sînt solide. El crede că pentru serviciile aduse Puterilor apusene prin ocuparea Budapestei bolșevizate Romîniei ar fi luat cu hapca teritoriile ungare. De fapt hotarul a fost tras de geografi apuseni, lăsînd zeci de mii de Romîni peste hotare. El se plînge de prigoniri românești contra Ungurilor în vederea desnaționalizării: e o simplă închipuire. Din Ardeal nu admite ca România să ia Nordul, cu Clujul, cu atît mai puțin Oradea, și cere un coridor spre Secui (își închipuie cineva ce graniță imposibilă ar fi fost aceia care ar fi despărțit Țara Bîrsei de Moldova) ori o completă autonomie pentru aceștia, ca și cum n'ar fi Romîni între dinșii. Răspinge criteriul că populația țărănească, fiind în majoritate, poate face să se dea nației sale orașe de alt caracter (a căror compoziție e datorită și măsurilor administrative), aceasta pentru că oamenii culți au dreptul să stăpînească pe ceilalți. E o ideologie care nu corespunde cu cele mai nobile tradiții ale poporului engles.

În *Luceafărul* de la Timișoara, seria a 2-a, IV, n-le 11-2, d. Aurel Cosma învie personalități conducătoare timișorene din secolul al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea (Constantin Șuboniu, Mihai Roșu, protopopul Vasile Georgevici) și analizează memoriul prin care, la 1814, Romîniei din Banat cerură să li se dea episcop de nația lor.

Prețioase lămuririle din broșura p. Ștefan Manciulea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, București 1938. E o istorie completă a însemnatului așezămînt. Se pomenește de Cipariu „o liturghie manuscrisă în trei limbi: grecește, sîrbește și românește, cu miniaturi elegante, in-4°, legată în piele“ (p. 7). *E o rușine că pîndă*

acum nu s'a găsit nimeni în Ardeal să deie un catalog descriptiv al manuscrisurilor și cărților rare. Păr. Manciuța făgăduiește a publica o parte din corespondență. Dorința Catalogului o manifestă și acest zelos cercetător.

*

O bună privire de total asupra Armenilor din România o desface d. Vlad Bănățeanu dintr'o operă întinsă despre acest popor și o publică supt titlul *Armenii în istoria și în viața românească* (București 1938). Nou ce se spune despre prioritatea Armenilor uniți la Bărăția bucureșteană; p. 32. Asachi poate fi Armean după tată, nu însă Haret, de origine siriană. E curioasă mențiunea în matricula Colegiului ieșean a lui Vasile Conta ca „de națiune armeană“ și „fiu de preot“, Il știam fiu de preot român din județul Neamț. Așa socotia și sora, Ana, măritată cu Gheorghe Chernbah, și alte surori, de la Paris. Lucrul cerea o lămurire, și ea a fost dată: originea armeană a lui Conta se sprijină pe o cetire greșită. Pot fi Armeni și Negruții, după nume, și Morțunii. Se uită rolul familiei Goilav (= Goliath).

*

În *Preocupări literare*, II, 9, d. Marin Popescu-Spinieni învie pe Ioan Ciuli, născut lângă Bitolia, la 1862, care a alcătuit un studiu despre *Găgăuți și Bulgari* și altul despre *Geografia Peninsulei Balcanice*, ambele inedite. El socotește „500.000 Români în Turcia și Tesalia, 170.000 în Serbia și Bulgaria“.

*

Asupra legăturii dintre decabrismul rus, așa cum îl vedea diplomația austriacă, și carbonarism, C. de Grunwald, în *Le Monde Slave*, Februar 1938 (și documente).

*

D. Giuseppe Marzemin revine, în broșura sa *Le condizioni topografiche e biologiche della Laguna di Venezia all'età romana. Le sorti della città: tra geologia e storia*, 1938, din *Atti* ale Societății italiene pentru progresul științelor, cu argumente de tehnică geografică, asupra ideilor sale privitoare la originile preistorice ale Venetiei.

*

O bună bio-bibliografie a lui Duiliu Zamfirescu, de d. Lucian Predescu (*Duiliu Zamfirescu, Viața și opera*, București [1938]). Foarte multe lămuriri, altele din ele cu totul noi.

*

Știri noi despre viitorul episcop de Buzău Dionisie Romanò, în I. Nistor, *Correspondența lui Coronini*, Cernăuți 1938, pp. 564-5, no. 564. Săliștean, de vre-o patruzeci și șase de ani; cu douăzeci și patru de ani în urmă, sfințit la Neamț. Traduce *Génie du christianisme* al lui Chateaubriand. În 1847-8 Mitropolitul Nifon îl trimete în Rusia contra lui Bibescu. Participă la 1848: cată a strecura proclamații din Ardeal. Supt ocupația rusească, tipărește în *imprimeria secretă a lui Eliad și Tell* o broșură contra ei. Rușii voiau să-l exileze la ei în țară. Domnul îl face a li exilat la Neamț. Trimis de Turci din București la Șumla, e decorat cu Ordinul Megidie. Ajunge stareț la Neamț, cu 1.500 de călugări, în locul rusofilului Natanail: e vorba de o reformă acolo, de așezarea unui Seminarium. Se opun călugării, în frunte cu Mitropolitul, dar sînt învinși (raport al consulului ieșean al Austriei, Testa).

*

D. Jozef Lettrich ni trimete o broșură *Slováci a Rumuni*, apărută la Bratislava. Se adaugă unele lămuriri la ce se știa despre colaborarea între oamenii politici slovaci și romîni (Urban Vajansky, Hodža): în „Clubul deputaților naționalităților nemaghiare“, președinte era Teodor Mihali și secretar d. Hodža, de la 1905. Și privire asupra trecutului (se admite vechimea Romînilor în Maramurăș; nu se uită Ioan Tăutul, Tóth = Slovak); noua acțiune de colaborație începe încă din 1892. Contribuțiile sînt a d-lui Hodža și a d-nei Huškova-Flajšhansova.

N. Iorga.

N O T I Ț E

Unele covoare românești inedite la doctorul Ygrec (Glicsman), *Problema socială și sanitară a locuințelor rurale în România*, București 1929. Și multe case cu valoare de artă pe lingă acelea ale miseriei.

În lucrarea sa, apărută în românește supt titlul *Basarabia, România și Italia* (București 1927), caldă apărare a drepturilor

naționale românești, Tommaso Tittoni, fost președinte al Senatului italian, citind și rapoarte de ale sale ca ambasador la Paris, adaugă: „Ministrul di San-Giuliano prin sugestiuine și la sfârșitul lui Septembre, puțin înainte de boala care avea să-i pricinuiască moartea, mi-a comunicat că între el și Brătianu s'a încheiat un pact prin care Italia și România se obligă să-și comunice reciproc tot ceia ce-și propuneau să facă pe viitor cu privire la războiu.

Di San-Giuliano mă înștiințează că acel acord era foarte secret și că numai Suveranii Italiei și României și președintele Consiliului, Salandra, aveau cunoștință și că nici în Italia, nici în România nu se comunicase lucrul miniștrilor și represintanților în străinătate“ ; p. 12.

De aceeași părere era Tittoni.

Se aduc înainte și aceste telegrame din 1919:

Regele Ferdinand către regele Victor-Emanuel: „La réalisation de notre but commun, les aspirations nationales de nos deux pays mettent à côté l'un de l'autre l'armée italienne et mon armée et renforcent par des liens encore plus solides et durables l'amitié traditionnelle de nos deux pays. La victoire commune définitive consacrerà la confraternité de naissance“. I. I. Brătianu către Sonnino: „Votre Excellence a pu constater que dès le début de la guerre nous n'avons rien négligé en vue d'établir entre nos deux pays l'unité d'action que nous indiquent notre origine commune, nos sentiments et nos grands intérêts présents et futurs“ ; pp. 16-7.

Se știe rolul de opozant contra Imperiului napoleonian pe care l-a jucat, timp de mai mulți ani, Românul, mutat la Paris, Grigore („Grégory“) Gănescu, care publică apriga foaie *le Nain Jaune*.

Iată însă că în hîrțiile găsite la Tuileries în momentul căderii regimului (*Papiers et correspondance de la famille impériale*, I, Paris 1871), găsim (p. 151 și urm), nu numai mențiunea scrisorii pe care ministrul de Interne o adresează senatorului Conti, omul Împăratului, pentru a recomanda pe Gănescu, care, „malgré son passé, ou au moins sa réputation, m'a promis de devenir le bon courant au *Nain Jaune*) et d'absorber l'autre“, începînd cu un articol de laude pentru Suveran, articol care a „uimit multă lume“ și care merită o „încurajare“. El însuși invocă „lungile

sale studii politice“ și „sa toute politique éducation“: se oferă, dacă e ales deputat, să strivească de la tribună pe „orleaniști“. Amintește ce a scris în *Le Parlement*. De altfel e gata a se așeza oriunde ar putea fi de folos. Stilul conaționalului nostru e de ultima calitate, așa încît polemicile sale trebuie să fi fost fundamental prefăcute.

N. Iorga.

*

Pe unul din cele două exemplare ale Academiei Romine din *Tirnosanie...*, Tirgoviște 1652: *εἰς κληρὸν γλαρολεμδῶ τερηοσανίε κσηη δε ρκε εβ̄ηη* Ioasafermonah igumen ot Argis, August 10 dni, lt. 7196“.

Celălalt exemplar cuprinde un adaus manuscript: „Tocmeala de slințirea besearicii, a siențirii cei mici...“.

*

Pe exemplarul Academiei Romine din *Κατήχησις ἱερά*, a lui Nicolae Vulgaris, Veneția 1681, ed. N. Glykys: „Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει ἐμοῦ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου, 1763, Σεπτεμβρίου πρώτη“.

*

Pe unul din cele două exemplare ale Academiei Romine din *Γνωμικὰ παλαιῶν τινῶν φιλοσόφων*, Tirgoviște 1713: „Καὶ τὸδε Φιλοθέου ἱερομονάχου Περιστεριώτου, 1767“.

*

Același, pe un exemplar din „*Μέλισσα*“, Veneția 1680, ed. N. Glykys: „Εἰς χρῆσιν μετὰ καὶ ἄλλων τὸ παρὸν Φιλοθέου ἱερομονάχου Περιστεριώτου τοῦ ἐκ Τραπεζοῦντος πόλεως, 1776“.

*

Pe o *Psaltire* românească (București, 1780), aflată cîndva la anticarul Nathan Charan, aceste patru versuri la sfîrșit:

Tipografe, cei ce ai tipăritū,
Lauda mea ai priimitū.
Tipărindū cu meșteșugire,
Citescū și eu cu lesnire.

Grigorie logolăt, 1783.

*

Pe întăiul volum din Sf. Ioan Damaschin, *Opera omnia*, tipărit supt îngrijirea lui Lequien la Veneția, în 1748 (2 vol.),

și aflat în biblioteca Academiei Române: „S'au cumpărat de răposatul Dorothei de la popa Zois“. A trecut apoi în biblioteca Colegiului Sf. Sava.

Cel de-al doilea volum poartă și el însemnarea: „Ἐκ τῶν τοῦ Γεροντίου μοναχοῦ, 1785“, și a trecut în biblioteca Seminarului Central.

*

Pe exemplarul celui d'întăiu volum din *Istoria Crimeii*, publicată de Polizois Lambaniziotis, la Viena (2 vol., 1792), aflat la Academia Română: „Καὶ τότε σὺν δευτέρῳ τόμῳ Κωνσταντίνου Μαυρικίου“. La sfîrșit: „Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις τοῦ Κωνσταντίνου Μαυρικίου, καὶ ἐνταῦτα ἔγραψε ὁ κάτωθεν υπογεγραμμένος...“

Tot acolo, însemnarea aceluiași Constantin Maurikios, despre cutremurul de pămînt din Iași, la 14 Octombrie 1802:

„Τῷ αὐθιῶ, τῇ ιδ' ἡ Οκτωβρίου, περὶ τὰς ἑπτὰ ὥρας τῆς ἡμέρας, σεισμὸς μέγας ἐγένετο εἰς Μολδαβίαν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς οἰκουμένης, ὥστε πολλαὶ τῶν οἰκοδομῶν εἰς Γιάσοι καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ποιδανίας, ἄλλαι μὲν ἔπεσαν μέχρι ἐδάφους, ἄλλαι δὲ διεβρέγησαν, καὶ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐσκοτώθησαν, καὶ ἐγράφη πρὸς μνήμην“.

*

Pe exemplarul Academiei Române din Constantin Hrmenopol, Ἐξάβιβλος, Veneția 1766, ed. N. Glykys: „Καὶ τότε Ἐρωάδος Βενεδίκτου“.

*

Tot acolo: „Τὸ(ν) παρὸν βιβλίον εἶναι τοῦ Χ. Κωνσταντίνου Παναγιωτοῦ(!)“.

*

Pe exemplarul Academiei Române din Νέος Κλίμακας, Veneția 1693, ed. N. Glykys: „Σωφρόνιος μοναχ“.

Tot acolo un „Alecsie“ sau „Alecsios“.

*

Pe un *Tipic* grecesc de la Academia Română, tipărit la Veneția, în 1643, o semnătură ștearsă, din care se mai poate citi „...Δουδέσκουλον“.

*

Pe unul din cele două exemplare ale Academiei Române din Teofil Coridaleu, Ἐκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων, Halle 1768: „Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ἐμοῦ τοῦ Γρηγορίου Κωνστ.“ Cartea cuprinde numeroase însemnări printre rînduri.

N. A. Gheorghiu.

Comitetul de direcție: *N. Bănescu*, profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor*, profesor la Universitatea din Cernăuți.

Comitetul de redacție: *D. Berciu*, profesor secundar. *V. Brătulescu*, directorul Muzeului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu*, conferențiar la Universitatea din București. *Maria Holban*, profesoară la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie. *C. J. Karadja*, consul general. *Emil C. Lăzărescu*, profesor secundar. *Șt. Meteș*, directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Papahagi*, profesor secundar. *Iulian M. Peter*, inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoțeanu*, profesor la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie, directorul Arhivelor Statului. Secretar de redacție: *Virginia Sacerdoțeanu*.

Redacția: Manuscrisurile, cărțile de recensat și orice privește redacția, se trimit d-lui *N. Iorga*, Șoseaua Bonaparte, 6, București III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă se trimit la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale“, Str. Banu Mărăcine, 1, București.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat, prețul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

CUPRINSUL

Articole :	Pag.
<i>N. Iorga</i> : Ce înseamnă astăzi concepția istorică (lecție de deschidere de la Universitatea din București, 31 Octombrie 1938)	1-13
<i>N. A. Constantinescu</i> : Noua Istorie a Românilor de <i>N. Iorga</i> , VI, Monarhii	14-34
<i>N. Iorga</i> : Cum a fost ocupația din 1916-8 (o mărturie germană)	34-44
<i>C. Göllner</i> : Existența și activitatea lui <i>Salis</i>	44-49
<i>N. Iorga</i> : Maramurașul nostru (conferință la radio a d-lui <i>N. Iorga</i> , 21 Decembrie)	49-56
<i>George B. Popescu</i> : O rugăciune a lui <i>Constantin Stolnicul Cantacuzino</i>	57-60
<i>N. Iorga</i> : Ceva nou despre studiul istoriei universale la Români pe la 1840	60-65
<i>Ștefan Manciulea</i> : Granița de Apus a Românilor din vechea Ungarie	66-77
Dări de samă :	
<i>I. Nistor</i> : <i>Corespondența diplomatică și rapoarte consulare austriece (1798-1812)</i> (<i>N. Iorga</i>)	77-84
<i>L. M. Ugolini</i> : <i>Butrintò ; il mito d'Enea ; gli scavi</i> (<i>D. Berciu</i>)	84-87
<i>P. P. Negulescu</i> : <i>Destinul omenirii</i> (<i>N. Iorga</i>)	87-88
<i>O. Gôrka</i> : <i>Nieznamy život Bajezida II</i> (<i>Valeria Costăchel</i>)	88-89
<i>Emil Virtosu și Ioan Virtosu</i> : <i>Așezămintele Brincovenești, O sută de ani de la înființare</i> (<i>N. Iorga</i>)	89-91
<i>F. Milleker</i> : <i>Vorgeschichte des Banats</i> (<i>D. Berciu</i>)	91-92
<i>Sterie Diamandi</i> : <i>Eroii revoluției ruse : Lenin, Trotski, Stalin</i> (<i>Valeria Costăchel</i>)	92-93
<i>G. T. Nicolescu Vatone</i> : <i>Jocurile naționale</i> (<i>N. Iorga</i>)	93
Cronică :	94-97
Notițe :	97-100